

TEOLOJİK VE FELSEFİ AÇIDAN
DİN BİLİM İLİŞKİSİ

EMRE DORMAN

Eser Adı: Teolojik ve Felsefi Açından Din Bilim İlişkisi

Yazar: Emre Dorman

İletişim: emredorman@yahoo.com

www.emredorman.com

emredorman

Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan

Sayfa Tasarım: ademsenel.com

ISBN: 978-605-80232-2-2

Baskı ve Cilt: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti

Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7

Küçükçekmece – İSTANBUL

Tel: 0212 693 00 08 Sertifika No: 36150

1. Baskı: Ekim 2019

Genel Dağıtım

İstanbul Yayınevi

Cağaloğlu Yokuşu Evren Han No:17 Kat:1 Daire:33

SİRKECİ – İSTANBUL

Tel: (0212) 519 62 72 - 522 22 26

www.istanbulyayinevi.net

bilgi@istanbulyayinevi.net

Fuar ve imza günü duyuruları için bizi takip edin.

TEOLOJİK VE FELSEFİ AÇIDAN
DİN BİLİM İLİŞKİSİ

EMRE DORMAN

Dr. Emre Dorman, Acıbadem Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Kelâm Bilim Dalı'nda hazırladığı **Tanrı'nın Varlığının Kanıtlanmasında Kullanılan Modern Deliller: İnsancı İlke Örneği** başlıklı tezi ile yüksek lisans, **Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım** başlıklı tezi ile de doktora çalışmasını tamamladı.

Emre Dorman, Acıbadem Üniversitesi'nde **Felsefeye Giriş ve İslam Felsefesi**, Bahçeşehir Üniversitesi'nde ise **İslam Felsefesi ve Din Felsefesi** dersleri vermekte, ilahiyat, felsefe ve din-bilim ilişkisi alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

Yayımlanmış Eserleri

- İnsanlar Uyurlar Ölünce Uyanırlar (2011)
- Modern Bilim: “Tanrı Var” (2011)
- Kur'an-ı Kerim'deki Temel Emirler ve Yasaklar (2011)
- People Are Asleep They Wake Up When They Die (2012)
- Duanız Olmasa Ne Öneminiz Var? (2013)
- Dini Konularda Kendini Kandırmanın 40 Yolu (2014)
- Din Neden Gereklidir? (2015)
- Allah'a Öğretilen Din (2016)
- Allah'ın Parmak İzi (2016)
- Kendini Kınayan Nefis (2017)
- İslam Ne Değildir (2018)
- Ayetler ve Dualar ile Allah'ın Rahmeti (2019)
- Teolojik ve Felsefi Açıdan Din Ahlâk İlişkisi (2019)
- Teolojik ve Felsefi Açıdan Din Bilim İlişkisi (2019)

İçindekiler

Giriş: Din Bilim İlişkisi	7
Çatışma ve Ayrışma Görüşünün Eleştirisi.....	21
Din-Bilim Çatışması İddiaları.....	25
Evren'in ve Yaşamın Kökenine Dair Sorgulamalar	43
Allah'ın Varlığı ve Bilim.....	49
Allah İnanıcı Bilimsel Gelişmeyi Engeller mi?	53
Bilimle İlgilenmek İnançsız Olmayı Gerektirir mi?.....	57
Geçerli Tek Bilgi Kaynağı Bilim mi?.....	63
Hayatın Anlamı ve Bilim	71
Kuran ve Bilim	75
Müslümanlar Neden Bilim ve Düşünce Üretmede Bu Kadar Geride?.....	81
Müslüman Bilim İnsanlarının Bilime Katkıları.....	93
Bazı Saygın Bilim İnsanları ve Düşünürlerin Din-Bilim İlişkisine Yönelik Olumlu Yaklaşımları	111
Sonuç.....	129
Kaynakça.....	135

Giriş: Din Bilim İlişkisi

Din insanların hayatında merkezi yer tutan öğelerden birisidir. Bunun temel nedeni dinlerin sadece varoluşun kaynağı ve Allah ile ilgili bilgi sunmaması aynı zamanda dinlerin değerler ve gündelik yaşam hakkında da yol gösterme iddiasında olmalarıdır.¹ Birçok insan karar verme süreçlerine, inandıkları dinlerin öğretilerini dâhil etmektedir. Din sadece Allah ile kurulan bireysel bir ilişki değil, birçok konuda önemli bir referans olma özelliğini gösterir. Bu açıdan bakıldığında dinlerin hayatın diğer alanlarıyla ilgili söylediklerinin önem kazandığını görmekteyiz. Bu alanlar arasında siyaset, ekonomi ve bilim önde gelmektedir. Örneğin insanlar dinlerinin siyasi sistemler ile ilgili ne söylediğini tartışmakta, ideal siyasi sistem ve egemenliğin nasıl dağıtılması gerektiği üzerine fikir beyan etmektedirler.² Ekonomide yapılan yatırımların, kesilen vergilerin nasıl olması gerektiği, faizin bu sistemdeki rolü de dinle ilişkili olarak tartışılır. Bilim de dinle ilişkilendirilerek tartışılan önemli bir konudur. Modern hayatın etkili unsurlarının başında gelen bilim birçok yönüyle din ile ilişkilendirilerek tartışılır. Örneğin bazı bilimsel

1 Ahmet Cevizci, 'Din', **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma, Vadi, 2010, s. 463.

2 Günter Kehr, 'Din Sosyolojisi', Yasin Aktay ve Emin Köktaş (Editörler), **Din Sosyolojisi**, Vadi, İstanbul, 1998, s. 85.

teorilerin dinlere veya Allah inancına aykırı olup olmadığı hem akademik tartışmalarda hem de kamuoyunda büyük ilgi görmektedir. Dinlerin bilimle çeliştiği iddiasını dile getiren birçok kitap çok satanlar listesine girebilmektedir. Örneğin Richard Dawkins'ın *Tanrı Yanılgısı* adlı eseri 22 hafta boyunca New York Times'ın çok satanlar listesinde yer almayı başarmıştır.³ Kitabın gerçekte ne kadar güçlü temellere dayandığı birçok filozof ve sosyal bilimci tarafından sorgulansa ve kitap ağır eleştirilere maruz kalsa da bu durum Dawkins'ın çok okunduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.⁴ Dinin bilimle ilgili söyledikleri bir dine inanan-inanmayan birçok kesimin ilgisini çekmekte, bu tartışmalardan hareketle dinlerin doğruluğu hakkında önemli çıkarımlar yapılmaktadır.

Bu noktada toplumun önemli bir kısmının din ve bilim arasında bir çatışma olduğunu ya da din ve bilimin tamamen ayrı alanlar olduğunu düşündüğüne tanıklık ediyoruz. Halk arasından akademik çevrelere kadar geniş bir kesimde bu yanlış algının örnekleri görülebilir. Bu kişilerin bazıları kötü bir tarih okumasının sonucunda dinlerin bilimle çeliştiğini iddia ederler. Onların bu noktada başvurdukları örnekler bağlamından kopartılmış ve inandıkları teze uygun olması için yüzeyselleştirilmiştir. Hatta bazı durumlarda dindar bilim adamlarının dine

3 Peter Steinfels, 'Books on Atheism Are Raising Hackles in Unlikely Places', New York Times, 3 Mart 2007, <https://www.nytimes.com/2007/03/03/books/03beliefs.html>

4 Bakınız: Emre Dorman, "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler," *Kaygı*, 18, 1 (2019) s. 480-497; John Lennox, **Gunning for God: Why the New Atheists are Missing the Target**, Lion Hudson: Oxford, 2011.

karşı gibi sunulmasında da bir sakınca görülmemiştir. Örneğin Galileo veya Newton bile bilim adına dine karşı savaş açmış veya dinsiz kişiler gibi lanse edilmiştir.⁵ Ancak bu tartışmada tek sorun tarihin hatalı okunması değildir. Bunun yanında dinler adına konuşan isim ve otoritelerin bilimle ilgili hatalı çıkarımları ve zaman zaman dinin özünde olmayan inançlara din diye sarılmaları da insanları bilim ile dinin çeliştiğine inandırmış olabilir. Bunun yanında din ile bilimin çatıştığına inanan kişilerin sadece dinler konusunda değil, bilim konusunda da eksik bilgi ile hareket ettiklerine ve yargıya vardıklarına şahitlik edebilmekteyiz. Sonuç olarak bu yanlış algı hem dini hem de bilimi yeterince bilmememizden ya da gerektiği gibi üzerlerine düşünmememizden kaynaklanmaktadır. Bu durum bu kitabın yazılmasını gerekli kılan unsurların başında gelmektedir. Din ve bilimin doğru bir şekilde anlaşılması durumunda din ile bilim arasındaki ilişki de doğru bir şekilde anlaşılacaktır. Aksi takdirde meselenin içinden çıkılmayan, üretkenlikten uzak, kısır tartışmalara hapsolünmesi kaçınılmazdır.

Biz bu kitapta tüm dinler adına konuşmayacağız. Bunun birkaç nedeni var. Öncelikle pratik neden olarak bir kitapta tüm dinlerin bilimle ilişkisinin masaya yatırılmasının mümkün olmadığı açıktır. Ama daha da önemlisi tüm dinlerin aynı kefeye konulmasının hatalı olduğudur. Dünya üzerinde birbirinden farklı, çeşitli öğretileri

5 J. van der Veken, 'God's World and Man Becoming: How Can Science Possibly Help Us Transcend Dogmatism?', Jan Fennema ve Paul Iain (Derleyenler), **Science and Religion: One World: Changing Perspectives on Reality**, Kluwer, Dordrecht, 1990, s. 135.

açısından birbirine zıt diyebileceğimiz birçok din vardır. Örneğin İslam inancının merkezinde Allah vardır. Oysa Budizm gibi öğretiler, Allah inancına sahip değildirler. İslam'da Allah her şeyi yaratan, her şey üzerinde egemenlik sahibi olan, doğayı bilinçli bir şekilde var eden ve onu ayakta tutan bir güç iken Budizm'de doğa Allah gibi bir varlıktan bağımsızdır. Ontolojileri bu kadar farklılaşan iki dini tek çatı altında incelemek hatalı olacaktır. Bu kitapta İslam dininin bilimle olan ilişkisi incelenecek, yer yer diğer monoteist dinlere dair de gözlemler ifade edilecektir. Tüm dinlerin ya da bütün dini anlayışların bilimle uyumlu bir ilişkisi olduğu gibi bir iddiada ise bulunulmayacaktır.

Dolayısıyla din-bilim ilişkisinden bahsederken “Hangi din?” ve “Hangi bilim?” sorusu son derece önemlidir. Bunun yanında “hangi din” sorusunun sadece bu şekilde sorulmadığını, bir dinin farklı yorumlanış biçimleri için de aynı sorunun sorulabileceği unutulmamalıdır. Yani kendi inancına İslam diyen kişilerin bazen aynı dinden bahsetmedikleri de gözden kaçırılmamalıdır. Zaman zaman bazı dini otoritelerin İslam'ın temel metinleri ile çelişmeyi göze alarak yaptıkları izahlar dinlerin bilimle çeliştiği izlenimini verebilmektedir. Ancak bu durum İslam'ın bir duruşu olarak değil, en fazla din dışı öğretilerin sözde dinselleşmesinin bir sonucu olarak görülmelidir.

Yanlış din ve yanlış bilim algısından hareketle doğru bir din-bilim ilişkisi kurmak mümkün değildir. Yanlış din algısından kastımız sadece dinlerin içine sokulan hurafelerle kısıtlı değildir. Birçok Müslüman, Kuran'ın ve dinin

oluşturmayı amaçladığı düşünce derinliğini yakalayamamış görünmektedir. Din yani vahiy denilince pek çok insanın aklına daha çok ibadetlere ve ahlaki görevlere yönelik şeyler gelmektedir. Din denildiğinde daha çok namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin anlaşılması ve Evren ayetlerinin göz ardı edilmesinin en öncelikli sebebi, Kuran'ın hayatımızdaki yerinin vahyediliş amacına uygun olmaması ve genellikle anlaşılmak üzere okunmadığı için de ayetleri üzerine gerektiği gibi düşünülmemesidir. Müslümanlar birçok ayette bahsedildiği gibi yaratılış ve doğa üzerine yeterince tefekkür etmemekte, çoğunlukla bu ayetleri dahi anlamadan okumaktadırlar. Bu durum İslam dininin sadece bir ibadetler veya ritüeller dini olarak anlaşılmasına neden olmaktadır. Ancak Kuran'a bakıldığında Allah'ın insanlar için çok daha kapsamlı bir bilinç tesis etmek istediğini görürüz. Hatta ritüellerin bile özünde bu amaca hizmet etmeyi hedeflediği söylenebilir.

Şüphesiz bunu ifade ederken ritüellerin din için gereksiz olduğunu söylemiyoruz. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam'da da ritüeller son derece önemli ve gereklidir. Ancak dinin aynı zamanda Allah'ın varlığı, Evren'in ve yaşamın yaratılışı, insanın en temel varoluşsal sorularına ve çığlıklarına cevap veriş ve onu her fırsatta gerek Evren gerekse tüm yaratılmışlar üzerine düşünmeye sevk etmesi gibi önemli bir yönü de vardır. Kuran'da oluşturulması hedeflenen bu bilinç Müslümanların doğaya bakışını da kökten değiştirecektir. Müslümanlar Allah tarafından kendilerine verilen doğa üzerine düşünme ödevini ciddiye almaları durumunda bilimle daha fazla meşgul

olacak ve doğal olarak bilimde ilerleme kat edeceklerdir. Oysa bugünkü olması gerekenden uzak din anlayışlarının ve dinin ritüellere indirgenmesinin devam etmesi durumunda Müslümanlar'ın geri kalmışlıklarından kurtulabilmeleri mümkün gözükmemektedir. Bu konuda verilebilecek bazı rakamlar durumun vahametini ortaya koyuyor. 21. yüzyılın başındaki verilere bakıldığında 57 Müslüman ülkenin gayrisafi milli hasılası toplam 2 Trilyon dolardan az iken Sadece Japonya'nın gayrisafi milli hasılasının 3,5 Trilyon dolar civarında olduğu bilinmektedir. Müslümanlar nüfus olarak dünyanın %22'sini oluştururken global gayrisafi milli hasılanın sadece %5'inden sorumludur. Müslümanların çoğunlukta olduğu Afganistan, Etiyopya, Somali, Pakistan gibi ülkeler dünyanın en yoksul ülkeleri arasındadır. Sorun sadece ekonomik gerilikte de değildir. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Arap Gelişim Raporu'na göre Arap kadınlarının yarısı okuma yazma bilmemektedir. İslam dünyasında 600 kadar üniversite bulunurken sadece Hindistan'da 8407 üniversite bulunmaktadır.⁶

Amerika'nın önde gelen üniversitelerinden biri olan George Washington Üniversitesi'nde Profesör Hossein Askari'nin, Scheherazade S. Rehman ile birlikte yaptığı çok dikkat çekici ve kapsamlı bir çalışma var. Bu çalışmalardan biri uluslararası akademik bir dergide "İslam Ülkeleri Ne Kadar İslami?" adlı bir makale olarak yayınlanmış. Bu makalede 'İslamilik Endeksi' diye bir başlık

6 Farid Younos, **Democratic Imperialism: Democratization vs. Islamization**, Authorhouse, Bloomington, 2008, s.18-19.

altında Müslüman ülkelerin ve Müslüman olmayan ülkelerin “İslamiliğini” gösteren bir endekse yer vermişler. Yine aynı dergide yayımlanan diğer makale ise “İslam Ülkeleri Ekonomik Endeksi” başlığı ile yayımlanmış ve burada da ekonomik veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmış. Söz konusu çalışmaya ve ortaya çıkan verilere göre Müslüman toplumlar hem dini ve insani değerler hem de İslam ekonomisine uygun modeller açısından oldukça kötü bir karneye sahipler.⁷

- 7 “İslam Ülkeleri Ne Kadar İslami?” çalışmasında Müslüman olan ve olmayan ülkelerden oluşan 208 ülke üzerinde ölçüm yapılıyor. Örneğin Yeni Zelanda bir İslam ülkesi veya İslam’ın yaygın olduğu bir ülke olmamasına rağmen; ekonomi, hukuk, yönetim, siyasi haklar ve insan hakları bakımından İslami kriterlerle ne kadar uyumluluk gösterdiği ve İslami değerlere ne oranda uygun yaşadığı belirlenmeye çalışılıyor. Öte taraftan Müslüman olan ülkelerin gerçekte İslami ilke ve değerlere uygun yaşayıp yaşamadıkları ve İslam’ın sadece bir isimden ibaret olup olmadığı belirlenmeye çalışılıyor. İlk 10’da Yeni Zelanda, Lüksemburg, İrlanda, İzlanda, Finlandiya, Danimarka, Kanada, İngiltere, Avustralya ve Hollanda yer alıyor. İlk 50’de sadece iki Müslüman ülke var; 38. sırada Malezya, 48. sırada ise Kuveyt. Türkiye bu listede 103, Suudi Arabistan 131, en fazla Müslüman’ın yaşadığı Endonezya 140, Mısır ise 153. sırada yer alıyorlar. “İslam Ülkeleri Ekonomik Endeksi” çalışmasında yine aynı şekilde Müslüman olan ve olmayan ülkelerden oluşan 208 ülke üzerinde ölçüm yapılıyor. Söz konusu ülkeler toplumsal ve ekonomik özellikleri ile analiz ediliyor ve bu ülkeler Kurandaki toplumsal ve ekonomik ilkeler ve değerlerle kıyaslanıyor. Bu listede ilk 10’da İrlanda, Danimarka, Lüksemburg, İsveç, İngiltere, Yeni Zelanda, Singapur, Finlandiya, Norveç ve Belçika yer alıyor. İlk 50’de yine aynı iki Müslüman ülke var. 33. sırada Malezya, 42. sırada ise Kuveyt yer alıyor. Türkiye 71, Suudi Arabistan 91, Endonezya 104, Mısır ise 129. Sırada yer alıyor. Bu kıyaslamalar, on iki temel İslami ekonomik kurala²⁰, hukuki ve yönetsel İslami ilkelere, insan hakları ve siyasi haklar için İslami ilkelere ve uluslararası ilişkilerde İslami ilkelere uygunluk olarak dört temel kısımdan oluşuyor. Söz konusu çalışmada, ekonomik sistem, iyi yönetim, insan haklarına saygı, kişilerin seçim özgürlükleri,

Din ve bilim konusundaki yanlış bilincimizin oluşmasında sadece dinlerle ilgili yanlış anlaşılmalarda rol oynamaz. Bilim ile ilgili yanlış kabullerimiz olduğu da bir gerçektir. Bu yanlış kabullerin başında bilimi dinin alternatifi olarak görmek gelir. Özellikle Aydınlanma sonrasında bilim bir ideolojik araç olarak dinin rollerini almaya zorlanmıştır. Bu dönemde bilimden sadece doğayı açıklaması beklenmemiştir. Bilimden hayatın anlamı ve ahlaki sorularımızla ilgili de konuşması beklenmiştir. Bu kafa karışıklığını gidermek için öncelikle bilimin ne olduğunu ana hatları ile ifade etmekte fayda vardır. Bilim, yaşadığımız Evren ile ilgili gerçekleri, deneysel verileri sistematik bir biçimde inceleyerek bulmayı amaçlayan bir

---

belirlenmiş hukuki kurallara riayet ve Müslüman olmayanlar ile ilişki gibi konuların İslami açıdan nasıl şekillendirildiği üzerinde duruluyor. İslami öğretileri ahlaki değerleri temel alan, eşitlik ve adalete dayalı bir sistem olarak tanımlayan araştırmacılar, zarar ve hasar verilmemesi, israftan kaçınılması, sahtekârlık ve dolandırıcılık yaparak yasal olmayan ahlak dışı yollardan gelir ve zenginlik elde edilmemesi ve kamu malının suiistimal edilmemesi gibi İslami değerlere dikkat çekiyorlar. Çalışmadan çıkarılan sonuçla Müslüman ülkeler sanılanın aksine İslami ilkelerle yönetilmekten çok uzaklar ve bunun sonucu olarak Müslüman ülkeler İslami kurallardan uzaklaştıkları için toplumsal ve ekonomik açıdan Batı dünyası karşısında geri kalıyor ve ilerleyemiyorlar. Yine çalışmada öne çıkan bulgulardan birisi, Müslüman ülkelerde yaşanan yolsuzluk, ekonomik gerilik, sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, adam kayırma gibi problemlerin aslında dinden kaynaklanan problemler olmadığı, gelişmemiş ülkelerde yaşanan problemler olduğudur. Kaynak: Emre Dorman, **İslam Ne Değildir**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 56-58. Çalışmanın detayları için bakınız: Scheherazade S. Rehman-Hossein Askari, 'How Islamic are Islamic Countries?', **Global Economy Journal**, sayı: 10, 2010; Scheherazade S. Rehman-Hossein Askari, 'An Economic Islamicity Index', **Global Economy Journal**, sayı: 10, 2010.

disiplin olarak tarif edilebilir. Bu tanıma göre bilim iki temel varsayım üzerine kuruludur:

1. Dış bir gerçeklik vardır.
2. Deneysel metotlar dış dünya hakkında bilgi sağlayabilir.

Evren'in ve yaşamımızın gerçek olması, bilim yapabilmek için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. İçinde bulunduğumuz âlem, sanal değil gerçektir. Ancak belirli yasalara tabi bir şekilde işleyen, kendi içinde uyumlu ve tutarlı bir Evren'de bilim yapmak mümkün hale gelebilir. Örneğin Budizm gibi çeşitli inanç sistemlerinde her şey bir illüzyon yani yanılsamadan ibarettir. Yaşadığımızı sandığımız şeyler aslında uykumuzda gördüğümüz rüyalarda olduğu gibi hayal ürünü şeylerdir. Dış dünya gerçek olmadığı için gerçek olmayan bir şeye güvenmek söz konusu değildir. Güvenilmeyen bir şey üzerinden bilim yapmak da mümkün değildir.⁸

Oysa teist⁹ inanç sisteminde dış dünya tam anlamıyla bir gerçekliktir. Allah Evren'i gerçek olarak var etmiş ve birtakım yasalara tabi kılmıştır. Hem bu yasaların işleyişini hem de Evren'deki fenomenleri anlamaya çalışmak bir anlamda Allah'ın sanatına tanıklık etmek demektir.

8 Detaylı bilgi için bakınız: Günay Tümer, "Budizm", DİA, TDV **İslam Ansiklopedisi**, cilt: 6, s. 352-360.

9 **Teizm**: Yunanca theos (tanrı) kelimesine dayanmaktadır. Günümüzde teizm kavramı en genel anlamıyla Tanrı tarafından, bir vahiy ve peygamber yoluyla insanlığa gönderilen hak dinlere mensup kişilerin Tanrı ve din anlayışlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu görüşte Tanrı, Evren'in ve tüm canlılığın yaratıcısı, her şeye kadir bir varlık olarak algılanmaktadır. Teist dinler denildiğinde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinler anlaşılmaktadır.

Bu yüzden neredeyse bütün büyük bilimsel devrimler teist inanç sistemine bağlı düşünürler tarafından gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bilim tarihçileri bu gerçeği kabul etse de halk arasında hala dinlerin bilime engel olduğu kanısı yaygındır. Bu hatalı görüşü savunanlar Ortaçağ'da steril ve dogmatik bir din anlayışının olduğunu ifade etmektedirler. Bu tür yargıda bulunanlara göre bilimin gelişmesi dogmatik ve skolastik Avrupa tarafından engellenmiştir. Bu kişiler bilimin toplumun dinden kurtulması sonucunda doğduğunu iddia etmektedirler. Ancak tarihsel veriler bu tür bir çıkarımı doğrulamamaktadır. Din Avrupa'da bilimsel devrimin temellerini atmış, gerekli kurumların oluşumuna zemin hazırlamış hatta birçok kurumu oluşturmuştur.¹⁰ Dinin bilime katkılarından birisi kuşkusuz dış dünyanın gerçekten var olduğuna ve doğada yasaların var olduğuna dair bir inanç inşa etmesidir.

Elbette tek başına bu inanç bilim yapmak için yeterli değildir. Bunun yanında deneysel metodların dış dünya hakkında bilgi sağlaması da bilim yapabilmek için son derece önemli bir gerekliliktir. Evrenimiz ve yasalar ile ilgili gözlem ve deneye dayalı bir bilgi edindiğimizde her seferinde bunu sınama ihtiyacı hissetmeyiz. Örneğin yerçekimi yasasına tabi olduğumuzu bildiğimiz için yüksek bir yerden atladığımızda aşağıya düşeceğimizi biliriz. Bunu bildiğimiz için de eylemlerimizi Evren'deki yasalara uygun şekilde gerçekleştirmeye çalışırız. Yani doğada yasaların var olması ayrı, doğadaki yasaları keşfedebilmemiz ayrıdır. İlki ikincisini garanti etmeyecektir.

10 Edward Grant, *Science and Religion, 400 B.C. to A.D. 1550: From Aristotle to Copernicus*, Greenwood, Westport, 2004, s. 4-5.

Yine doğa yasalarının evrensel oluşu, bilim yapabilmek için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Natüralist-ateist¹¹ Evren anlayışı açısından devamlı hareket halinde olan bir Evrende mekân ve zamanda değişmeyen yasalar beklemek için hiçbir sebep gözükmemektedir. Çünkü natüralizm doğa dışında bir gerçekliğin olduğu fikrini reddeder. Natüralizme göre her şey doğal varlıklardan, doğal nedenlerle oluşur. Bu görüşe göre doğaüstü varlıklar ve açıklamalar gerçekle bağdaşmaz. Eğer bu görüş doğru olsaydı bu durumda doğada bir düzen olması bir zorunluluk olmayacaktı. Doğa pekâlâ kaotik olabilirdi. Doğa dışında bir gücün veya otoritenin olmaması aynı zamanda doğada düzeni garanti edecek bir yasa koyucu olmaması anlamına gelir. Fizikçi Paul Davies bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “.. Bilim adamı olmak için Evren’in güvenilir, değişmez, mutlak, evrensel, kökeni belirsiz matematiksel yasalar tarafından yönetildiğine inanman gerekir. Bu yasaların geçersiz olmayacağına, yarın uyandığın zaman ısının soğuktan sığa aktığı gibi bir duruma rastlamayacağına ya da ışık hızının saat başı değişmeyeceğine inanman gerekir. Yıllar boyunca sık sık fizikçi meslektaşlarıma neden fizik yasaları oldukları gibidir diye sorarım... En sık verilen cevap şöyledir: Oldukları gibi olmaları için hiçbir gerekçe yoktur, onlar (yasalar) sadece varlar.”¹²

11 **Natüralizm:** Doğa dışında, yani madde-enerji dışında bir gerçeklik olmadığını, her şeyin doğal varlıklardan, doğal nedenlerle oluştuğunu, dolayısıyla doğaüstü varlıklara ve açıklamalara itibar edilmemesi gerektiğini yani yaratıcının olmadığını iddia eden felsefi görüştür.

12 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 54-55; Ayrıca bakınız: Paul Davies, “Talking Science on Faith”, New York Times, 24 Kasım 2007, <https://www.nytimes.com/2007/11/24/opinion/24davies.html>

Evren'in mükemmel bir yaratıcısı ve tasarlayıcısı olduğunu söyleyen teizm açısından doğa yasalarının evrensel olması kaçınılmaz olarak beklenen bir durumdur. Teist bakış açısında Evren mükemmel bir yaratıcı olan Allah tarafından yaratılmıştır ve yine O'nun tarafından muhafaza edilmektedir. Allah mükemmel olduğu için doğasında bir değişim söz konusu değildir. Dolayısı ile doğası değişmeyen Allah tarafından tasarlanmış ve muhafaza edilen yasaların zaman ve mekânda değişmez olmasının son derece mantıklı bir temeli vardır.¹³

Daha önce de vurgulanmaya çalışıldığı gibi din ve bilim arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu geniş çevrelerin ilgisini çeken bir sorudur. Din-bilim ilişkisine yaklaşımların temelde üç başlık altında değerlendirilmesi mümkündür:¹⁴

Çatışma Görüşü: Madde dışında bir gerçeklik olmadığını savunan natüralistler, ateistler ve akli kullanmayı ve bilim yapmayı değersiz gören bazı dini görüşler, din ile bilimin çatıştığı tezini ileri sürerler. Bu görüş geçmişte de dile getirilmişse de bugün en güçlü savunucuları Richard Dawkins ve Sam Harris gibi yeni ateistlerdir.

Ayrışma Görüşü: Ayrışma görüşünü savunanlara göre ise bilim dış dünya ile din ise ahlak ile ilgilidir. Yani din ve bilim birbirinden ayrı alanlardır. Bu görüş son dönemde

13 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 55-58.

14 Detaylı bilgi için bakınız: Ian Barbour, **Religion in an Age of Science**, Harper&Row, New York, 1990, s. 3-23; Kelly James Clark, **Bilim Ve/ Veya Din**, çev: Enis Doko, İbrahim Akbudak, Destek, İstanbul, 2019, s. 27-29.

Amerikalı evrimsel biyolog Stephen Jay Gould tarafından geliştirilmiştir. Gould bir dine inanmıyor olmasına rağmen din ve bilimin çatıştığı görüşünü benimsemez. *Rocks of Ages* isimli kitabında bu durumu ele alır ve örnekler verir.¹⁵ Ona göre dinler ve bilim farklı alanlarda bilgi sunar, dolayısıyla çatışmazlar.

Uzlaşma Görüşü: Uzlaşma görüşünü savunanlara göre ise iki disiplin birbiri ile uyumludur ve birbirine destek olur. Eğer doğayı yaratan güç ile vahyi indiren güç aynı ise bu durumda din ve bilimin uyum içinde olmasını beklemek gerekir. Alvin Plantinga, William Lane Craig ve John Lennox gibi bilim insanları ve düşünürler uzlaşma görüşü benimserler.

---

15 Stephen Jay Gould, **Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life**, Random House, Toronto, 1999.

Çatışma ve Ayrışma Görüşünün Eleştirisi

Öncelikle ifade etmek gerekir ki doğal olarak natüralist ve ateist bilim anlayışında, din ve bilimin uzlaşması mümkün değildir. Ancak sanılanın aksine bu anlayış bilimsel desteğe sahip değildir. Ateizmin bilimle ilgili iddialarının doğru olup olmadığının derinlemesine tartışılması durumunda din-bilim çatışması tezinin de geçersiz olduğu görülecektir. Aslında çatışan bilimin kendisi ile din değil, natüralist ve ateist bilim anlayışı ile dindir.

Bazı dindar kişiler dinin bilimle çatıştığı ön kabulünden yola çıkarak bilimin değerini küçümseme yoluna gidebilmektedirler. Bu kişiler bilimi değersizleştirerek bilimden dine gelebilecek eleştirilerden korunacaklarını ummaktadırlar. Bu anlamda Feyerabend ve Kuhn gibi bilim felsefesi ve bilim sosyolojisinin öncü isimlerinin teorilerine yönelindiği görülmektedir.¹⁶ Örneğin Feyerabend'in bilimsel metodu küçümseyen ve bilimi herhangi bir ideolojiyle eş tutan görüşü burada tercih edilen ve kullanılan iddiaların başında gelmektedir.¹⁷

16 Alper Bilgili, "Türkiyede Bilim Sosyolojisi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Dergisi*, 29/2, 2014, s. 242-245.

17 James F. Harris, *Analytic Philosophy of Religion*, Kluwer, Dordrecht, 2002, s. 215.

İşte bu noktada dinler arasındaki ayrımın bir kez daha önem kazandığını görüyoruz. Kuran'a bakıldığında Müslümanları rölativist bilim felsefecilerine sığınmaya itecek bir dünya görüşünün sunulmadığı fark edilecektir. Tersine Kuran'da yer alan birçok ayet insanlara, doğa hakkında bilgi edinmenin doğa ile ilgilenmekle mümkün olduğunu hatırlatmaktadır. Kuran bu hatırlatmalarla da yetinmez. Örneğin belirli ritüellerin yapılabilmesi için Müslümanları bilim yapmak zorunda bırakır. Bunun en bariz örneği namaz ritüelidir. Namaz vakitleri, kıblenin yönünün belirlenmesi, hicri takvim gibi dini birtakım uygulamalar dış dünya ile alakalıdır. Dolayısıyla dinin sadece ahlak ile alakalı olduğu ve dış dünya ile ilgilenmediği yönündeki iddia İslam açısından geçerli değildir. Müslümanlar dünyanın farklı yerlerine gittiklerinde Kible'nin nerede olduğunu belirlemek için Dünya'nın şekli, büyüklüğü ve Güneş ile ilişkisi hakkında bilgi edinmeyi önemsemişlerdir. Bu durum İslam'ın ilk günlerinden itibaren gözlemsel astronominin gelişmesine neden olmuştur.¹⁸ Müslümanlar sağlıklı ve doğru hesaplamalar için çeşitli araçlar da geliştirmek zorunda kalmışlardır. Örneğin İslam öncesinde de var olan, dünyanın en eski bilimsel cihazlarından olan usturlab Müslümanların elinde geliştirilmiştir.¹⁹ Böylece Müslümanlar usturlab yardımıyla "gök cisimlerinin veya herhangi bir yükseltinin irtifamını ölçmek, gündüz

18 Mohammad Ilyas, 'Qibla and Islamic Prayer Times,' Helaine Selin (ed-tör), **Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures**, Springer, New York, 1997, s. 834.

19 Ahmed Essa, Othman Ali, **Studies in Islamic Civilization: The Muslim Contribution to the Renaissance**, International Institute of Islamic Thought, Herndon, 2010, s. 36.

ve gece saatlerini belirlemek, şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünü tesbit etmek, tablolar çıkarmak” konusunda önemli bir avantaj elde etmişlerdir.²⁰ Dolayısıyla Müslümanlar ibadetleri layığıyla yerine getirmek için ilk günlerden itibaren bilimle iştigal etmişlerdir.

Dinlerin sadece ibadetleri kapsamadığını belirtmiştik. Dinler aynı zamanda insanlara doğa ile sınırlı olmayan bir varlık anlayışı çizerler. Bu varlık anlayışında Allah Evren’in yaratıcısıdır. Dolayısıyla Evren hakkında bilgi edinmek aynı zamanda dini bir çabadır. Evren’in kökeni ve sonu gibi konular bu nedenle hem dinin hem de bilimin ilgi alanına giren konulardır. Tarih boyunca gelen tüm ilahi mesajlar Evren’in bir başlangıcı ve sonu olduğu gerçeğine dikkat çekmiştir. Bu yüzden bilimin Evren’in kökenine, süreçlerine ve sonuna dair açıklamaları, doğrudan dini de ilgilendirmektedir. Evren’i Allah yarattıysa, izlerinin doğada görülebilmesi gerekir. Dolayısıyla inanan bir insan için Evren, Allah’ın sanatını ortaya koyduğu ve incelenmesi gereken bir laboratuvar olarak görülmemelidir. Evren’i ve yaşamı incelemek yani bilim yapmak, Allah’ın sanatını daha iyi anlamanın önemli bir aracıdır. Bu durum da bilimin dinle apayrı konuları ele aldığı iddiasını yanlışlar. Din ve bilim benzer ilgi alanlarına sahip olabilir, hatta benzer izahlar getirebilirler. Big Bang’in Evren’in var olma süreciyle ilgili izahı buna örnek olarak sunulabilir. Hem Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hem de bilim bu konuda benzer bir izah ortaya koymuştur.

20 Mustafa Kaçar, Atilla Bir, “Usturlap”, DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 42, s. 195-198.

Evren'in sonsuzdan beri var olmadığını, belirli bir başlangıca sahip olduğunu iddia etmişlerdir.

Yine gözden kaçırılan bir diğer nokta da şudur: Bilim dinin önemli başlıklarından birisi olan ahlak ile yakından ilişkilidir. Bilim tamamen mekanik bir uğraş değildir, bilimsel uğraşların etik kurullar gibi ahlaki yönleri de vardır. Özellikle insanlar ve canlılar üzerinde yapılacak bilimsel bir araştırmanın etik açıdan uygun olup olmadığı laboratuvar ortamında test edilemez. Bunun sorgulanması ahlakla ilgili bir konudur ki bu da dinin ve felsefenin alanına girmektedir. Tarih, insanların ahlaki bir rehberine sahip olmaksızın bilim yaptıklarında ne kadar sapabileceklerini gösteren örneklerle doludur. Bu durum da din ile bilimin düşünüldüğü kadar birbirinden uzak olmadığını, aksine birbirlerini tamamladıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Din-Bilim Çatışması İddiaları

Dinlerin bilimle çatıştığını ve bilimlerin dinleri geçersiz kıldığını iddia eden insanlar genelde aynı tarihsel ve felsefi örnekleri kullanmaktadırlar.²¹ Bu olaylar yüzeysel bir şekilde incelenmekte ve amaca uygun şekilde revize edilmektedir.²² Hatta bu kişilere göre bilim dinle çatışmakla kalmamakta, dinlerin nasıl ortaya çıktığını da anlatmaktadır.²³ Bu kişilere göre sadece dinlerin değil ahlakın kökeninde de doğadaki mekanizmalar bulunmaktadır. Bunları doğru anlamak için de bize bilgi verebilecek tek geçerli kaynak bilimdir.²⁴ Yani bilimsel teoriler bir anlamda her şeyi açıklayan otoriteler olarak görülmeye başlanacaktır. Dennett bu nedenle bilimsel öğretilerin diğer alanlardaki bilgilerimize karşı bir asit işlevi göreceğini ve onları yanlışlayacağını iddia etmiştir.²⁵

21 Daha detaylı bir analiz için: Caner Taslaman, **Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016; Denis Alexander, **Creation or Evolution: Do We Have to Choose?** Monarch Books, 2008.

22 Bakınız: Alper Bilgili, **Bilim Ne Değildir**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2017.

23 Richard Dawkins, **Tanrı Yanılgısı**, çev: Melisa Miller, Barbaros Efe Güner, Tunç Tunçay Bilgin, Kuzey, İstanbul, 2015, s. 159.

24 Daniel C. Dennett, **Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı**, çev: Aybey Eper ve Bahar Kılıç, Alfa Bilim, İstanbul, 2011, s. 547.

25 Daniel C. Dennett, **Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı**, s. 72.

Din-bilim çatışması iddiasında en fazla öne çıkarılan konu hiç şüphesiz evrim teorisidir. Büyük resme bakıldığında aslında bu konunun dinin doğruluğu veya Allah'ın varlığı tartışması ile ilişkilendirilmesinin zorunlu olmadığı görülecektir. Burada evrim teorisinin doğruluğu ya da yanlışlığının Allah'ın ve dinin varlığı ya da yokluğuna dair bir mesele olmadığı iddia edilecektir. Evrim teorisinin doğru olması durumunda İslam inancı açısından bir sorun teşkil etmediği ifade edilmeye çalışılacaktır. Esasen insanları canlılığı ya Allah yaratmıştır ya da canlılık evrim ile kendiliğinden oluşmuştur şeklindeki iki seçenektен birini kabul etmeye zorlayan mantık son derece hatalıdır. Bu iddia ya Allah vardır ya da evrim teorisi doğrudur şeklinde de ifade edilmektedir ki bu da aynı şekilde hatalı bir yaklaşımdır.

Bir inanan açısından evrim teorisinin doğruluğu ya da yanlışlığının Allah'ın varlığı ya da yokluğu ile ilgili bir mesele olmaması gerekir. Bu ancak Allah-Evren ilişkisi açısından Allah'ın canlıları hangi yöntem ile yarattığının anlaşılma çabası olarak görülmelidir. Bilimsel açıdan da böyle olmalıdır. Bugün bilim bize canlılığın kesin olarak evrimsel bir süreç ile oluştuğunu ispat etse de buradan hareketle Allah'ın olmadığı sonucunu çıkarmak mümkün değildir.

Ateist materyalist bakış açısında yaratıcı kabul edilmediği için, bu görüşün canlılığın oluşumunun doğanın bir kazası sonucu evrimsel bir süreç ile oluştuğunu iddia etmek dışında bir alternatifi bulunmamaktadır. Ancak teizm açısından Allah'ın varlığı kabul edildikten sonra

Allah'ın canlılığı ne şekilde var ettiği, inanan bir insan açısından problem edilecek bir konu değildir. Allah isterse aşamalı gelişmeci bir süreç ile evrim mekanizmasını işleterek de ya da bir anda tüm canlıları var ederek de yaşamı başlatabilir. Allah'ın sanatı açısından her iki durum da hayranlık vericidir. Darwin'in de *Türlerin Kökeni*'nde ifade ettiği gibi evrim yoluyla yaratılma basit bir eylem değil ancak bir muhteşemlik olarak görülebilir.²⁶ Bu tür bir yaratılış Allah'ın yüceliğinden bir şey götürmeyecek, yaratılışın değerini azaltamayacaktır.

Bu noktada inanan insanların bu tür sorulara verdikleri cevapları incelemek gerekir. Kuran, yaratılışın nasıl başladığı ile ilgili olarak "**Yeryüzünde dolaşın ve yaratılışın nasıl başladığına bir bakın...**" demektedir.²⁷ Allah, dış dünya hakkında bilgi edinme görev ve sorumluluğunu insana yüklemektedir. Bu ayetin bir gereği olarak bilimin verilerini kullanmak suretiyle Allah'ın yaratılışı nasıl oluşturduğunu incelemek aynı zamanda dini bir eylemdir. Bu nedenle tarih boyunca birçok Müslüman evrim teorisinin ikna eden bir teori olması durumunda ondan şüphe etmenin dini bir tutum olmadığına inanmıştır.

Evrim teorisinin bazı dindarlar tarafından reddedildiği doğru olmakla birlikte, insanlara evrim teorisi diye sunulan tezin çoğu zaman evrim teorisinin doğa dışında bir gerçeklik olmadığını iddia eden natüralist versiyonu olduğu da bir gerçektir. Natüralist çevreler tarafından insanın kör süreçler tarafından, tamamen şans eseri

26 Charles Darwin, *On the Origin of Species*, Routledge, Londra, 2003, s. 491.

27 Ankebut Suresi 20

oluştugu iddiası evrim teorisiymiş gibi sunulmaya çalışılmaktadır. Dini çevrelerin evrim teorisine karşı çıkar-ken asıl kaygıları evrim teorisinden ziyade evrim teorisi üzerinden materyalizmin veya ateizmin tezlerinin kabul ettirilmeye çalışılması olmalıdır. Evrim teorisinin dinleri reddettiğini desteklemeye çalışan birçok kitap ve makale kalem alınmıştır.²⁸ Oysa bu iddia tam anlamıyla metafiziksel bir iddiadır ve bu iddiayı deneysel olarak sınamak mümkün değildir. İnsanın doğal seçim ve mutasyonlar yoluyla doğal bir çerçevede olduğu tezi, teizmin canlılığın varoluşuna dair tezleri ile çelişmez. Darwin'den çok önce yaşamış olan kimi İslam âlimlerinin evrim teorisine çok benzeyen teoriler ortaya attıklarını görmek mümkündür. Bu teoriler 8 ile 16. yüzyıl arasında Nazzam, Cahız, Biruni, İbn Tufeyl, El Maksidi, El Zencani, Kınalızade Ali Efendi gibi çok sayıda dindar İslam âlimi tarafından savunulmuştur.²⁹ Bayrakdar'ın da ifade ettiği gibi İslam âlimlerinin bu çabalarını boş veya tesadüfi bir uğraş olarak değerlendirmek hatalıdır. Zira Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran'ın birçok ayetinde yaratılış üzerine düşünmek farz kılınmıştır.³⁰

Kuran'a baktığımızda yaratılışla ilgili teknik detaylara rastlamayız. İslam dini, insanın hangi süreçlerle yaratıldığı konusunda kesin hükümler vermemektedir. Dolayısıyla İslam dininin evrim teorisine yönelik bir düşmanlığı yoktur. İslam dini, deneysel kanıtların bizi götürdüğü

28 Örneğin bakınız: Cemal Yıldırım, **Evrin Kuramı ve Bağnazlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

29 Mehmet Bayrakdar, **İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi**, Otto, Ankara, 2018.

30 Mehmet Bayrakdar, **İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi**, s. 17.

bilimsel bilgiler ile uyumludur. Nitekim evrim-din çekişmesi diye sunulan şey, yukarıda da belirtildiği gibi natüralizm ile din arasındaki çekişmedir. Bazı biyologlar, dünya görüşleri olan natüralizmi evrim teorisine sokmaya ve bu şekilde dine karşı bir cephe almaya çalışmaktadır. Bu durum ise evrim teorisi ile din arasında bir çekişme varmış görüntüsü vermektedir. Nitekim başta insan genomu projesi başkanı Francis Collins olmak üzere birçok saygın biyolog evrim teorisine dayatılmaya çalışılan natüralist yorumu eleştirmekte, evrimle teizmin uyumlu olduğunu savunmaktadırlar. Theodore Dobzhansky ve Alfred Wallace gibi önemli bazı evrimsel biyologlar aynı zamanda Allah'a ve dine inanan kişilerdir. Yine Türkiye'nin Nobel ödüllü bilim adamı Aziz Sancar hem Allah'ın varlığına inandığını hem de evrim teorisinin doğru olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.³¹ Sonuç olarak bir çatışma söz konusu edilecekse bu evrim-din çatışması değil, evrimin natüralist-ateist yorumu ile dinin çatışması olacaktır. Bu, din ile bilim arasında değil, dine rakip bir dünya görüşü olan natüralizm yani doğa dışında bir gerçeklik olmasının mümkün olmadığını iddia eden felsefi görüş ile din arasındaki bir çatışmadır.³²

Bilim insanlarının canlılığın evrimsel sürecine dair açıklamalarını hiç incelemeden evrime karşı çıkmak ve bunu Allah'ın ve dinin varlığına bir tehdit olarak değerlendirmek

31 Orhan Bursalı, 'Aziz Sancar: Evrim gerçektir...', 29 Haziran 2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/770123/Aziz_Sancar__Evrim_gercektir...html

32 Bakınız: Enis Doko, **Dâhi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 71-72.

son derece hatalı bir yaklaşım olacaktır. İnananların, Allah istese de insanı başka canlılardan evrimleştirerek yaratamaz iddiasında bulunmasının mutlak güçlü bir Allah anlayışı ile bağdaşmadığı açıktır. Allah'ın sadece insanı sadece belli bir şekilde yaratacağı yönündeki şartlanma Allah'ın üzerinde yasalar olduğunu ve Allah'ın bu yasalara uyması gerektiğini iddia etmektedir. Ancak İslam inancına göre Allah dilediğini yapmaya kadirdir. Dilerse insanı evrim gibi doğal süreçlerle de yaratabilir. Hatta Allah doğal süreçleri kullanarak insanları dine hazır bir biyolojik ve fizyolojik donanım ile yaratmış da olabilir.³³

Dolayısıyla bu konuda bir Müslüman daha mütevazı olup bilgisinin sınırlarının farkında olmalı ve "Allah'ın canlıları yaratma sürecini nasıl başlattığını ve ne şekilde devam ettirdiğini net olarak bilmiyoruz" demelidir. Öte taraftan evrimi teizm inancının bir alternatifi ve mutlak bilimsel bir gerçeklik olarak sunmak ve buradan hareketle Allah'ın var olmadığını ispatlanabileceğine inanmak da kabul edilemez. Evrim inancını da ayrı bir dini inanca ya da dogmaya döndürmemek gerekir. Bilimsel çalışmaların mutlaka dinsel birtakım sonuçlar çıkarmasını beklemek doğru değildir. Dolayısıyla evrim teorisini teizm ve ateizm tartışmasının dışına çıkarmak, canlılığın kökenine dair yapılan araştırmaların daha sağlıklı bir zeminde ve ideolojik beklentilerden uzak bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ortaya çıkan bilimsel sonuçlar varsa bu sonuçlar hem teistler hem de ateistler tarafından

33 Loren Haarsma, 'Human Evolution and Objective Morality', editör: Melville Y. Stewart, **Science and Religion in Dialogue**, cilt: 1, Wiley-Blackwell, Malden, 2010, s. 195.

kullanılabilir ama evrim teorisi doğrudan ateizmi ya da teizmi destekleyen bir teori olarak görülmemelidir. Teoriden Allah'ın varlığının veya yokluğunun ispatlanmasını beklemek teoriye sınırlarını aşan bir güç yüklemek olacaktır. Zaten Darwin de evrim teorisinin kabul edilmesinin Allah inancına aykırı olmadığını düşünmekteydi.³⁴

Yaşamın ortaya çıkışı meselesini sadece biyolojinin bir meselesi olarak görmek de hatalı olacaktır. Darwin Kuramı ile yaşamın ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu zannedildi. Ancak 1970'lerden sonra, akıllı yaşamın önkoşullarının çok hassas bir aralıkta olması gerektiği anlaşıldı. Eğer bu hassas değerler baştan sağlanmazsa canlılığın ortaya çıkacağı herhangi biyolojik evrim de mümkün olmayacaktır. Bu yüzden fizikten edinilen bilgiler bu dönemde önem kazanmıştır.³⁵ Dolayısıyla bu aynı zamanda Evren'in varoluş süreci ve yaşamı ortaya çıkartacak potansiyele sahip kılınma sürecinin doğru bir şekilde incelenmesi ve temellendirilmesine bağlıdır. Doğa yasalarındaki ve sabitlerindeki hassas ayarlara şu beş maddede sayılanlar örnek olarak verilebilir:

1. Çekim kuvveti yasa olarak var olmasaydı canlılık oluşamazdı. Aynı zamanda çekim kuvveti ("G" harfiyle ifade edilen çekim kuvveti sabiti) daha şiddetli olsaydı, tüm yıldızlar bu kuvvetin gücüne direnmeden kara deliklere dönüşürdü. Eğer daha zayıf olsaydı, ağır elementleri oluşturan yıldızlar

34 Kelly James Clark, *Bilim Ve/Veya Din*, s. 129.

35 Keith M. Parsons, 'Perspectives on Natural Theology from Analytic Philosophy', *The Oxford Handbook of Natural Theology*, (editör: Russell Re Manning), Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 251.

oluşamayacaktı. Her iki durumda da canlılık mümkün olmazdı.

2. Güçlü nükleer kuvvet çekirdekteki proton ve nötronları bir arada tutar. Bu kuvvet olmasaydı canlılık olamayacağı gibi bu kuvvet biraz daha zayıf olsaydı hidrojen dışında hiçbir atom, dolayısıyla canlılık oluşamazdı. Bu kuvvetin şiddetinin fazlalığı da yine bütün süreci bozardı.
3. Elektromanyetik kuvvet daha şiddetli olsaydı kimyasal bağların oluşumunda sorun çıkardı. Eğer daha zayıf olsaydı da kimyasal bağların oluşumu sorunlu olurdu ve canlılık için mutlak gerekli olan atomlar oluşamazdı.
4. Zayıf nükleer kuvvet biraz daha güçlü olsaydı canlılık için gerekli süreçler olumsuz etkilenirdi. Eğer bu kuvvet biraz daha zayıf olsaydı da yıldızlardaki ağır elementlerin oluşumu olumsuz etkilenecekti ve canlılık oluşamayacaktı.
5. Hayat için gerekli atomlardan en önemli ikisi karbon ve oksijendir. Bu atomlardan karbonun oksijen atomunun rezonansına oranı daha yüksek veya daha düşük olsaydı, bu atomların yıldızların içindeki oluşum süreçlerinde çıkacak sorunlardan dolayı canlılık için gerekli oksijen ve karbon atomları oluşamazdı.³⁶

---

36 Bu tip hassas ayarlara örnekler için bakınız: Emre Dorman, **Modern Bilim: Tanrı Var**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011; Caner Taslamam, **Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016; John Barrow, Frank Tipler, **The Anthropic Cosmological Principle**, Oxford

Evrende canlılığın oluşmasını mümkün kılan fiziki oluşumlardaki hassas ayarlara ise aşağıdaki beş örnek verilebilir:

1. Evren'in başlangıcındaki kritik madde yoğunluğu biraz daha az olsaydı Evren'deki tüm madde dağılırdı; eğer kritik madde yoğunluğu daha fazla olsaydı bütün madde hemen kapanacaktı. Her iki durumda da ne galaksiler, ne yıldızlar, ne dünyamız ne de canlılar oluşurdu.
2. Evren'in başlangıçtaki homojen yapısı da galaksilerin oluşmasının bir şartıdır. Başlangıç homojenliğindeki ufak bir azalma galaksilerin oluşmasına izin vermeyecek ve tüm maddenin kara deliklere dönüşmesi sonucunu doğuracaktı. O zaman da biz var olamayacaktık.
3. Evrende entropi sürekli artmaktadır. Bu ise Evren'deki başlangıç anında çok düşük entropili bir başlangıcın olması gerektiği anlamını taşır. Bu hassas ayar olmasaydı Evren'deki düzensizlik hayata olanak tanımazdı.
4. Big Bang'den sonra açığa çıkan protonlar ile anti-protonlar ve nötronlar ile anti-nötronlar birbirini yok eder. Canlılığın oluşabilmesi için proton

---

University Press, Oxford, 1996; Paul Davies, **The Accidental Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982; John Leslie, **Universes**, Routledge, New York, 1989; Hugh Ross, **The Creator and the Cosmos**, Navpress, Colorado, 1993; Michael Corey, **God and The New Cosmology The Anthropic Design Argument**, Rowman&Littlefield Publishers, Boston 1993.

sayısının anti-protonlardan ve nötron sayısının anti-nötronlardan çok olması gerekiyordu ve öyle olmuştur.

5. Canlılığın varlığı galaksinin içinde belli koşulları sağlayan Galaksinin Yaşanılabilirlik Alanları'nın ortaya çıkmasına bağlıdır ve bu alanlar oluşmuştur.³⁷

Din felsefecisi William Lane Craig bu tür hassas ayarlara dikkat çekerek canlılığın oluşmasının ancak bir tasarımla mümkün olduğunu hatırlatır. Onun da belirttiği gibi eğer Evren hassas bir şekilde ayarlanmasaydı ve bu değişkenler farklı değerlere sahip olsaydı ne gezegenler, ne yıldızlar ne de atomlar var olabilirdi.³⁸ Bu gerçeklik bizi bilimle din arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye itmelidir. Bilimin dini reddettiğini iddia eden ve bunu evrimi kullanarak ispatlamaya çalışan bazı kişiler Evren'deki hassas ayarlar söz konusu olunca bilimin açıklayıcı gücünü göz ardı etmektedir. Ancak bu değerler küçümse-nip köşeye atılmayacak kadar önemlidir. Bazı saygın bilim

37 Bu tip hassas ayarlara örnekler için bakınız: Michael J. Denton, **Nature's Destiny**, The Free Press, New York, 1998; John Barrow-Frank Tip-ler, **The Anthropic Cosmological Principle**, Oxford University Press, Oxford, 1996; John Leslie, **Universes**, Routledge, New York, 1989; John Leslie, "Design and the Anthropic Principle", **Biology and Philosophy** Vol. 7, No. 3, 1992; Paul Davies, **The Accidental Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982; Hugh Ross, **The Creator and the Cosmos**, Navpress, Colorado, 1993; Michael Behe, **Darwin's Black Box, The Biochemical Challenge to Evolution**, Free Press, New York, 2006.

38 William Lane Craig, **Reasonable Faith**, Crossway Books, Illinois, 2008, s. 159.

insanlarının evrendeki hassas ayarlar konusunun önemini son derece ciddiye aldıkları görülür.

Oxford'lu fizikçi Roger Penrose'a göre Evren'in başlangıç entropisinin düzenlenmesi $10^{10^{123}}$ te 1'lik hassasiyet gösterir. Bu son derece düşük bir olasılıktır. Hatta bu rakamı bir insanın ömrü boyunca yazması bile imkânsızdır. Zira söz konusu rakamda tüm Evren'deki element parçacıklarının sayısından daha fazla sıfır bulunmaktadır.³⁹ Dean L. Overman söz konusu bu sayı ile ilgili olarak şu şekilde bir yaklaşımda bulunmaktadır:

“ $10^{10^{123}}$ sayısına bir müddet odaklanın. Birisi çıkıp da bu gezegendeki her atom parçacığının (sadece bir atomun değil, atomun içindeki her atom parçacığının) üstüne önce 1 yazıp, ardından sıfırlar sıralasa, bu sayıyı yazmaya gücü yetmez. Bu sıfırlar, Güneş Sistemi'ndeki her atom parçacığına yazılsa, yine hiç kimse bu sayıyı yazamaz. Bu sıfırları Samanyolu Galaksisi'ndeki bütün atom parçacıklarına yazmaya kalksak yine başaramayız. Evren'deki her atom parçacığının üzerine bu sıfırları yazacak olsak, yine de kimse, bu sayıyı yazmak için gerekli maddeyi bulamaz.”⁴⁰ Overman bu nedenle bahsedilen sayıların bizi bu konuda tefekkür etmeye ittiğini belirtir. Ona göre bu sonuçlar akla Einstein'ın ünlü özdeyişini getirir. Einstein bu dünya ile ilgili en anlaşılmasız şeyin onun

39 Stephen C. Meyer, “Evidence for Design in Physics and Biology: From The Origin of the Universe to the Origin of Life”, Michael J. Behe, **Science and Evidence for Design in the Universe**, Ignatius Press, 2003, s. 60-61.

40 Dean L. Overman, **A Case Against Accident and Self-Organization**, Rowman&Littlefield Publishers, Maryland, 2001, s. 140.

anlaşılır olması olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda bilim hem Evren'i anlamamızı sağlamış hem de daha büyük sorulara cevap bulmamızda bize yardımcı da olmuştur.⁴¹ Bilimden Allah'ın varlığını laboratuvarında ispatlamasını beklemek doğru değildir, zaten Allah'ın bunu murat etmesini beklemek makul de değildir ama görünen o ki bilimin tezleri teizmle son derece uyumludur ve Allah fikrini destekler niteliktedir.

Görüldüğü gibi yaşamın ortaya çıkması ve devamının sağlanması hem fiziki oluşumlardaki hem de doğa yasalarındaki birçok hassas ayara dayanmaktadır. Dolayısıyla canlılığın ortaya çıkışı tartışmasının sadece biyoloji ile sınırlandırılması meselenin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine engel olacaktır.

Din bilim çatışmasının sadece Darwinizm üzerinden okunmasının makul olmadığını, fiziksel dünyada bir hassas ayarlanmanın olmaması halinde canlılığın ortaya çıkmayacağını belirttik. Din ve bilim konusu tartışılırken sadece Darwin'in teorisinin merkeze alınmadığını zaman zaman bilim tarihinden başka işlevsel hadiselerin de konu edinildiğini bilmemiz gerekir. Bunlardan birisi de Galileo hadisesidir.⁴² Bilim tarihinin en tartışmalı olaylarından biri olan bu hadise aynı zamanda bilim tarihinin dönüm noktalarından biri sayılabilir. Bu olay aynı zamanda din ile bilim arasında nasıl bir ilişki olduğu ve olması gerektiği sorularıyla da ilgilidir. Kısaca Galileo'yu tanıtıp,

41 Dean L. Overman, **A Case for the Existence of God**, Rowman Littlefield, Lanham, 2010, s. 53-54.

42 Bu konuda detaylı bir araştırma için bakınız: Alper Bilgili, **Darwin ve Osmanlılar**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 103-134.

onun bilim tarihi için önemine değindikten sonra Galileo olayını inceleyeceğiz. Bu incelememiz Galileo hadisesinin detaylarına odaklanarak, bu olayın sanıldığı gibi din-bilim çatışması tezini desteklemediğini gösterecektir.

1564 yılında İtalya'nın Pisa şehrinde doğan Galileo, Floransa yakınlarında bir manastırda eğitim almıştır. Pisa o dönemde Avrupa'nın önemli entelektüel merkezlerinden birisidir. Galileo'nun babası Vincenzo da bu şehrin havasını solumuş bir entelektüeldir.⁴³ Babası Galileo'nun maddi açıdan iyi bir geleceğe sahip olması için doktor olması gerektiğini düşünmüştür. Zaten Galileo'nun ailesinde de birçok doktor bulunmaktadır.⁴⁴ Galileo tıp eğitimi alma niyetiyle Pisa Üniversitesi'ne girmiştir. Ancak matematiğe olan ilgisi neticesinde tıp eğitimini yarıda bırakan Galileo kariyerinin ilerleyen dönemlerinde Pisa Üniversitesi'nde matematik profesörü olmayı başarmıştır. Elizabeth H. Oakes'ın *Encyclopedia of World Scientists* isimli eserinde belirttiği gibi Galileo'yu şöhrete kavuşturan asıl disiplin matematik değil astronomi olacaktır. Geliştirdiği teleskop neticesinde geleneksel öğretilerin tersine Ay'ın yüzeyindeki kraterler ve dağlar ile Güneş'teki lekeleri gözlemledi. Aynı zamanda Kilise tarafından benimsenmiş olan Aristo fiziğinin bu gözlemleri ile uyummadığını fark etti.

Bu gözlemleri neticesinde Dünya merkezli Evren anlayışının doğru olmadığını tespit eden Galileo, önce

43 Pietro Greco, *Galileo Galilei, The Tuscan Artist*, Cham, Springer, 2018, s. 5.

44 Kalayya Krishnamurthy, *Pioneers in Scientific Discoveries*, Mittal, New Delhi, 2002, s. 335.

Kilise'den gelen baskı nedeniyle bu iddiasını yalanlamak zorunda kalmış, ancak daha sonra benzeri iddialarını sürdürünce Kilise tarafından ev hapsine mahkûm edilmiştir. Bu olay, birçok kişi tarafından din ile bilim arasında bir çatışmanın var olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir. Ancak bu tür bir yorum yaşanan olayı basite indirgemekte ve dinin ve bilimin farklı yorumlarını göz ardı etmektedir.⁴⁵ Voltaire ve D'Alembert gibi Fransız aydınlanmacıları bu tarihsel olayı Kilise ile hesaplaşmak için değerlendirmişler, tarihi nüansları göz ardı ederek Kilise'nin karanlığın tarafında olduğunu iddia etmişlerdir. Daha sonra onların bu görüşleri Amerikalı tarihçiler John William Draper ve Andrew Dickson White gibi kişilerce daha da sistematik hale getirilmiş ve din ile bilim arasında bir çatışmanın var olduğu savunulmuştur.⁴⁶

Bu olaylarda dini hiçbir öge olmadığını iddia etmek doğru değildir. Kilise, Galileo'yu eleştirirken bazı Hıristiyan inançlarına dikkat çekmiştir. Bu nedenle dinlerin bilimle ilişkisini incelerken dinler arasında ayrıma gitmek daha doğru olacaktır. Hıristiyanlıktan kaynaklanan itirazlar nedeniyle İslam'ı bilim karşıtı ilan etmek isabetli bir yorum olmayacaktır. Kilise'nin dikkat çektiği öğretisi Eski Ahit kaynaklıdır. Kilise, Eski Ahitte yer alan ayetlerden yola çıkarak Güneş merkezli sisteminin dine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanında Kilise, insanın

45 Thomas Dixon, **Science and Religion: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 18.

46 James MacLachlan, **Galileo Galilei: First Physicist**, Oxford University Press, New York, 1996, s.79; Alper Bilgili, **Darwin ve Osmanlılar**, s. 106-107.

yaşadığı gezegenin Evren'in merkezinde olması gerektiğini de iddia etmiştir. Yani, Dünya'nın merkezde olması ve Güneş'in etrafında dönmesi durumunda insanın değersizleşeceği kaygısı ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Kilise bu nedenle de dinen Galileo'nun görüşünün doğru olmayacağı çıkarımında bulunmuştur.

Burada birçok kişinin gözünden kaçırdığı önemli nokta şudur: Hıristiyan gelenekte doğa ile ilgili birçok ayet mecazi anlamda yorumlanırken bu ayetler ısrarla literal olarak yorumlanmaktadır. Ancak hem birçok Hıristiyan bilim adamı hem Galileo bu ayetlerin mecazi olarak yorumlanması gerektiğini belirtir. Özellikle doğa bilimlerinin öğrettikleri dikkate alınmalıdır. İnsanı akılla donatan Allah onun bilim yapacağını bilir ve bunu teşvik eder. O zaman Galileo'ya göre bilim İncil'in anlaşılmasında en güvenilir yoldaştır.⁴⁸ İşin ilginç yanı, doğa ile ilgili ayetlerin mecazi anlamda okunması gerektiğini ilk iddia eden Galileo değildi. Örneğin ünlü Hıristiyan teolog Aziz Augustine Tevrat'ta yer alan 6 günde yaratılışın 6 adet 24 saate karşılık gelmediğini belirtir. Kutsal kitapların insanı doğruya iletmesi gerektiğini, bu yolda onlara rehberlik yapması gerektiğini, bu kitapların insanları bilimsel bilgi ile donatmak gibi bir amaçları olmadığını belirten birçok teolog vardır.⁴⁹

47 Alper Bilgili, **Darwin ve Osmanlılar**, s. 116.

48 H. G. Koenigsberger, "Science and Religion in Early Modern Europe", Seymour Drescher, David Sabeau, Allan Sharlin (Editör), **Political Symbolism in Modern Europe**, Transaction, New Brunswick, 1982, s. 177.

49 Alper Bilgili, **Darwin ve Osmanlılar**, s. 115-117.

Bu durumda akla gelen soru Kilise'nin neden bu ayetleri literal anlamda okumakta ısrar ettiği'dir. Bunun önemli bir nedeni Kilise'nin inancının sadece İncil'e değil bilimsel izahlara da dayanmasıdır. Yani Kilise Güneş'in Dünya'nın etrafında döndüğünden emindir ve bilimin de kendisini desteklediğine inanmaktadır. Zaten Kilise, bu iddiasını temellendiren bilimsel çalışmalara da destek vermiştir. Ingoli tarafından kaleme alınan Dünya merkezli sistem savunması bizzat Papa 8. Urban tarafından kullanılmıştır.⁵⁰ Bunun yanında din adamları Christoph Scheiner ve Orazio Grassi'nin Galileo'ya karşı dile getirdikleri itirazlar bilimseldir. Bu iki düşünür, Galileo'nun gözlemlerine dayanan bilimsel yorumların hatalı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.⁵¹

Galileo'nun yargılanmasının ardında Protestanlar ve Katolikler arasındaki çekişme ortamının etkili olduğu görülmektedir. Şüphesiz düşüncelerinden dolayı Galileo'nun yargılanması hatadır ama olayla ilgili çizilen resim gerçeği yansıtmamaktadır. Galileo'yu suçlayan Kardinal Roberto Bellarmine 12 Nisan 1615'te kaleme aldığı bir mektupta Güneş merkezli sistemi reddetme sebebini hem dini hem de bilimsel açıdan yeterli kanıtlar sunulmamasına dayandırmıştır. Hatta şayet Güneş'in merkezde olduğu iddiasını destekleyecek güçlü kanıtlar ortaya konulursa, Dünya'nın merkezde olduğu yönünde yorumlanan İncil pasajlarının yeniden gözden geçirilebileceğini ifade ettiği bilinmektedir. Buna rağmen din-bilim arasında çatışma olduğu tezini

50 Mario D'Addio, *The Galileo Case: Trial, Science, Truth*, Gracewing, Leomister, 2004, s. 84.

51 Alper Bilgili, *Darwin ve Osmanlılar*, s. 120.

ileri sürenlerin ısrarla çarpıttıkları Galileo ve Kilise geriliminin, söz konusu dönemde Güneş merkezli modelin, Dünya merkezli modeli açıkça saf dışı bırakmasına rağmen din adamlarının bu kanıtları görmezden geldiği şeklinde gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir. Halbuki bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır.⁵²

Bu tartışma sırasında gözden kaçırılan bir diğer nokta şudur: Bilim tarihi bazen eski bilimsel teorilerin yeni bilimsel teorilerle çatışmasına şahit olmaktadır. Genelde bu süreç sanıldığından daha sancılıdır. Örneğin Newton fiziği terk edilirken bilim adamları bu dönüşümü kolaylıkla benimsememiş, yeni teoriye karşı direnç göstermiştir.⁵³ Bilim insanları zaman zaman farklı etkenlerin etkisi altında kalarak dogmatik bir pozisyon takınabilirler. Bu durum Thomas Kuhn'a göre şaşırtıcı değildir çünkü bilim adamları formasyonlarının bir gereği olarak tutucu davranmaya yatkındırlar.⁵⁴ Bu olayı bu açıdan da değerlendirmek gerekmektedir. Aristocu ve Batlamyusçu evren anlayışı terk edilirken sancılı bir süreç yaşanması da kaçınılmazdır. Tüm bunlara rağmen Kilise ile Galileo arasında yaşanan tartışma din-bilim çatışması olarak sunulmuştur. Kilise'nin sırf dini gerekçelerle Galileo'nun teorisine karşı çıktığı da iddia edilmiştir. Hatta Kilise'nin Dünya'nın düz olduğunu savunduğu gibi asılsız iddialar da bazı tarih kitaplarında dile getirilmiştir. Oysa Kilise'nin benimsediği Batlamyusçu görüşe göre Dünya düz değil, küredir. Galileo vakasının tıpkı Darwin olayında olduğu gibi kullanışlı

52 Bakınız: Enis Doko, **Dâhi ve Dindar: Isaac Newton**, s. 67-71.

53 Alper Bilgili, **Bilim Ne Değildir**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2017, s. 66.

54 Joseph Agassi, **Science and Culture**, Springer, Dordrecht, 2003, s. 158.

bir tarafının var olduğunu kabul etmeliyiz. Özellikle her iki olayda da dini öğelerin tartışmaya dâhil edilmesi nedeniyle bu olayların din-bilim çatışmasına örnek olarak sunulması kolaylaşmıştır.⁵⁵ Ancak entelektüelliğin bir gereği duyguların esiri olmamaktır. Kilise'nin Galileo'ya karşı gelmesini sadece dini nedenlerle açıklamak olanaksızdır. Hıristiyanlığa mensup olan ve Galileo'yu haklı bulan çok sayıda figür vardır. Hatta Katolikler içinde de Galileo'yu haklı bulanlar olmuştur. Galileo'ya desteğin bir kısmı bilimle uğraşan din adamlarından bir kısmı da halktandır.⁵⁶ Dolayısıyla hadiseyi bir din-bilim çatışması olarak görmek isabetli değildir.

---

55 Maurice A. Finocchiaro, 'The Galileo Affair', editör: Jeff Hardin, Ronald L. Numbers, Ronald A. Binzley, **The Warfare between Science and Religion: The Idea That Wouldn't Die**, John Hopkins University Press, Baltimore, 2018, s. 42.

56 Lawrence M. Principe, 'That Catholics did not Contribute to the Scientific Revolution', editör: Ronald L. Numbers, **Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion**, Cambridge, Harvard University Press, 2009, s. 102.

Evren'in ve Yaşamın Kökenine Dair Sorgulamalar

Evre'nin ve yaşamın kökenine dair birçok soru akla gelmektedir ki bu tür sorular sadece bilimin verilerinden hareketle açıklanabilecek türden sorular değildir. Dolayısıyla bu soruların yanıtlanmasında dinin ve felsefenin devreye girmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Örneğin Evren'in kaynağı nedir? Evren'de bir amaç var mıdır? Yoksa Evren ve yaşam kör tesadüfler sonucu mu meydana gelmiştir? Böyle kompleks bir Evren'de yaşam gibi bir mucize nasıl ortaya çıkmıştır? Yaşamın ortaya çıkmasına engel olabilecek sayısız faktöre rağmen bu şekilde uygun bir ortamı hazırlayan nedir? Evrendeki, insanı hayrete düşüren hassas ayarların sebebi nedir?

Evren'de ve yasalarda neden bir güzellik ve uyum bulunmaktadır? Neden estetik yasalara sahip bir Evren'de yaşıyoruz? Örneğin Nobel ödüllü ünlü fizikçi Frank Wilczek'e göre, "Güzellik fiziğin gizli silahıdır!"⁵⁷ Nobel Ödüllü fizikçi Steven Weinberg'in, *Dreams of a Final Theory*

57 Steve Paulson, "Beauty Is Physics' Secret Weapon", Kaynak: <http://nautil.us/issue/32/space/beauty-is-physics-secret-weapon>; Ayrıca Bakınız: Frank Wilczek, *A Beautiful Question: Finding Nature's Deep Design*, Penguin Books, 2016.

isimli kitabının altıncı bölümünün tamamını doğru yasaları formüle ederken güzellik ve zarafete dair kriterlerin fizikçilere yol göstermede yaygın bir şekilde kullanıldığını açıklamaya ayırdığı görülmektedir.⁵⁸ Steven Weinberg şöyle söylemektedir: “Doğa, olması gerektiğinden çok daha güzeldir.”⁵⁹

Evren neden keşfedilebilir bir yapıdadır? Ya da başka bir ifade ile insan zihninin Evren’i anlama kapasitesi nereden gelmektedir? 17. yüzyıl bilimsel devriminin en önemli isimlerinden biri olan Galileo, insan zihninin Evren’i anlama kapasitesini, insan zihnini Allah’ın yarattığının bir delili olarak görmüştür. Dindar bir Hıristiyan olan Kepler de zihnin, Evren hakkındaki doğru bilgilere ulaşabileceğine dair güveni destekler nitelikte olduğunu şu sözleri ile ifade etmiştir: “Evren’deki her şeyi belli bir niceliğe bağlı olarak kuran Allah, aynı zamanda insan zihnine bu yapıyı anlayacak özellikleri vermiştir.”⁶⁰ Bir diğer meşhur fizikçi Einstein ise “Evren’in gerçek gizemi onun anlaşılabilir olmasıdır... Onun anlaşılabilir olduğu gerçeği, mucizedir” şeklindeki açıklaması ile Evren’in anlaşılabilir bir

58 Bakınız: Steven Weinberg, **Dreams of a Final Theory: The Scientist’s Search for the Ultimate Laws of Nature**, Vintage Books, New York, 1994, s. 132.

59 Robin Collins, “Design and the Designer”, editör: Charles L. Harper, **Spiritual Information: 100 Perspectives on Science and Religion**, Templaton Foundation Press, 2005, s. 163.

60 Caner Taslaman, Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 36-37; Ayrıca bakınız: Gerald Holton, **Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1988, s. 84.

yapıda olmasının tam anlamıyla mucize olduğuna dikkat çekmiştir.⁶¹

Neden yasalar matematiksel olarak ifade edilebilirler? Meşhur fizikçi ve matematikçi Paul Dirac, “Tanrı yüksek mertebede bir matematikçidir ve O, Evren’i yaratırken ileri derece matematik kullandı!”⁶² şeklindeki açıklaması ile Evren’deki yasaların matematiksel olarak ifade edilebilmesindeki inceliğe dikkat çekmiştir. Matematiğin, Evren’i tanımlamaya en uygun dil olması ve bilimler açısından yeri doldurulamaz bir fonksiyonu bulunması modern algı açısından normal gözükse de esasen son derece garip ve beklenmedik bir durumdur. Kuantum mekaniğinin kurucularından Nobel ödüllü fizikçi Eugene Wigner, matematiğin doğaya uygunluğunun garipliğini anlattığı bir makalesinde şöyle demektedir: “... Matematiğin doğabilimlerindeki muazzam kullanılışlılığı gizemle doludur ve bunun rasyonel bir açıklaması yoktur.”⁶³ 17. yüzyıl bilimsel devriminin en önemli isimleri Descartes, Kepler, Galileo, Leibniz, Newton gibi isimler, matematiği Allah’ın Evren’i yazdığı dil olarak görmüşlerdir.

Bilindiği gibi 17. yüzyılın ünlü felsefecisi Leibniz, “Neden hiçbir şey yerine bir şeyler var?” diye sormuştur. 20. yüzyılın ünlü felsefecisi Bertrand Russell gibi kimi

61 Caner Taslaman, Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 26.

62 Kaynak: <http://totalculture.co.uk/visual-art-and-culture/god-used-beautiful-mathematics-in-creating-the-world-paul-dirac/>

63 Caner Taslaman, Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 78; Ayrıca Bakınız: E. P. Wigner, “The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences”, **Symmetries and Reflections**, MIT Press, Cambridge MA, 1964, s. 223.

düşünürlerin ise evrenin sahip olabileceği tüm açıklamasını kendi içinde barındırdığı dolayısıyla evrenin kendi dışında bir açıklamaya ihtiyaç duymadığı görüşünü paylaşmış ve meseleye “Evren işte burada ve hepsi bundan ibaret” şeklindeki sözleri ile yaklaşmıştır. 20. Yüzyılın Nobel ödüllü ünlü Amerikalı fizikçisi Richard Feynman ise her şey içinde bulunduğumuz Evren’den ibaret anlayışına karşılık “O halde tüm bunların anlamı ne?” diye sormuştur.⁶⁴

Evren’deki insanı hayrete düşüren mükemmel dengelemlere ve düzene rağmen ateistler bu düzene şaşırمامamız gerektiğini iddia etmektedirler. Asıl bu iddia son derece şaşırtıcıdır. Tüm bu düzenin kör tesadüfler sonucu ortaya çıktığını iddia etmek hiçbir şeyi açıklamamaktadır. Bu yaklaşıma göre Evren’deki bu düzenliliklerin açıklamasının ne olduğu ya da neden Evren’in düzenliliklerle dolu olduğu gibi soruların cevabı ve bu düzenliliklerin arkasında derin bir açıklama yoktur. Onlara göre her şey doğanın bu şekilde olmasından ibarettir. Ancak doğa yasalarının doğadaki bu inanılmaz düzenliliklerini tesadüfe bağlamak ya da açıklama ihtiyacı hissetmemek entelektüel açıdan son derece rahatsız edici bir durumdur. David Armstrong’un tabiri ile doğadaki düzenliliklerin tesadüf olduğuna inanan biri her şeye inanabilir. Doğa yasalarının düzenliliği görüşünü savunan felsefeci Norman Swartz da kozmik tesadüf probleminin farkındadır ve bu problemi şu şekilde ifade etmektedir:

64 John C. Lennox, *God’s Undertaker: Has Science Buried God?* Lion Hudson, 2009, s. 7.

“Evren’de muhtemelen 10^{60} ’tan fazla elektron vardır ve bunların tamamının tam olarak aynı elektrik yüküne sahip olduğunu varsayabiliriz. Her ne kadar aynı sıradaki beş arabanın kırmızı olmasını tesadüf olarak değerlendirmeye hazır olsam da, 10^{60} cismin tam olarak aynı elektrik yüküne sahip olmasını benzer şekilde tesadüfle açıklayabilir miyim? (...) Yapabileceğimiz bir şey derince yutkunmak ve şunu söylemektir: ‘Hiç, ama hiçbir şey bu gerçeği açıklamamaktadır.’ Bunu söyleme durumuyla karşı karşıya kalan bir sürü insan karşımızdaki Dünya’nın tesadüfiliğini tamamen fantastik bulur: Eğer bunun tamamını Allah tasarlayıp bu sayısız parçacıkların nitel olarak aynı olmasını sağlamadıysa, o zaman bir şey bunu açıklamalıdır. 10^{60} cismin hepsinin özelliklerinin aynı olması sadece bir tesadüf olarak kabul edilemez.”⁶⁵

19. yüzyılın meşhur materyalist düşünürleri Marx ve Engels materyalist iddiada bulunurken çok önemli bir noktaya dikkat çekiyorlardı. Tanrı’nın mı yoksa madde- nin mi ezeli olduğu görüşü materyalizm ile dinler arasındaki en büyük tartışma konusudur. Dolayısıyla hangi iddia haklı çıkarsa diğeri yıkılmaya mahkûmdur. 20. yüzyıl bilimi materyalist Evren algısını ve felsefesini temelinden yıkmıştır. Bugün bilim, tarih boyunca teist dinlerin en temel iddialarından biri olan Evren’in bir başlangıcı ve sonu olduğu gerçeğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

---

65 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 29-30

Allah'ın Varlığı ve Bilim

Çağımızın büyümlü sözcüğü olan bilim, kimilerine göre hayatındaki tek hakikat ve her şeyin yegâne açıklamasıdır. Bilimin dış dünyadaki olgularla yani sadece pozitif şeylerle ilgilendiğı kabul edilir. Dolayısıyla fiziki âlemle sınırlı bir faaliyet alanı olduğı ifade edilir. Oysa bilimi bu bakış açısı ile sınırlandırmak bilimin kendisi değil pozitivist yorumudur. Pozitivizm⁶⁶ eşittir bilim değildir. Pozitivist bakış açısı bilim anlayışına yönelik bir anlayışı temsil eder. Bu bakış açısına sahip kişiler için bilimsel verilerden felsefi ve teolojik⁶⁷ çıkarımlarda bulunmak mümkün değildir.

Genellikle bilimden hareketle Allah'ın varlığının ispatlanamayacağı ifade edilir. Daha ılımlı açıklamalarda ise yokluğunun da ispatlanamayacağı eklenir. Bu konunun biraz daha açılması önemlidir. Zira kimse Allah'ın varlığının pozitif anlamda nesnelleştirilerek ortaya konulacağı iddiasında değildir. Allah'ın varlığının bilim yoluyla ispatlanamayacağının iddia edilmesi, varlığını gerekli kılan delillerinin de ispatlanamaz olduğunun göstergesi değildir.

66 İlahiyat ve fizikötesi içermeyen, sadece fiziksel veya maddi dünyanın gerçeklerine dayanan bilim anlayışıdır.

67 Teoloji: Tanrıbilim, ilahiyat

En küçükünden en büyüğüne Evren'i incelediğinizde kendi başına oluşması mümkün olmayan sayısız iz ve işaretlerle karşılaşacaksınız. Oluşumuna engel olacak sayısız faktöre rağmen Evren'in ve yaşamın ortaya çıkması, başlı başına bir mucizedir. Evren'deki canlı cansız her şey, kendi içinde mükemmel bir uyum, ahenk ve güzellik sergilemektedir. Ancak bu güzellikleri görebilmek için sadece biyolojik anlamda görebilen gözlere sahip olmanız yeterli olmaz çoğu zaman. İnsanın sahip olduğu tüm bedensel uzuvlar ve imkânlar, Evren'deki oluşumlara tanıklık etmesi ve bu tanıklık sayesinde tüm bu oluşumları var edenin ilahi hikmetlerini takdir edebilmesi içindir. Zihnini bu gerçeğe kapatan kişi, farkında olmadan kendi eli ile gözlerinin üzerine tüm bu güzellikleri görüp takdir etmesine engel olacak bir perde indirir. Söz konusu bu manevi perdeler sebebiyledir ki en âlim kabul edilenden en cahiline kadar sayısız insan bakar ama görmez.

Allah Evren'i ve yaşamı var ettiğine göre Evren'de ve yaşamın ortaya çıkışında Allah'ın üstün sanatının izleri ve işaretleri olmalıdır. Allah'ın vahiy olarak indirdiği ayetler yani deliller ile Evren'de yaratmış olduğu deliller arasında bir çelişki olması mümkün değildir. Kuran'daki birçok ayet, dikkatlerimizi Evren'e ve yaratılışa çekmektedir. Kuran'ın Evren ve yaratılış üzerinde bu kadar durması boş yere değildir. Şayet bilim, dış Dünya'nın yani Evren'in incelenmesi ise, en başta inanan insanların Allah'ın indirdiği ayetlerden hareketle Evren'de yarattığı ayetlere tanıklık etmesi yani bilim ile ilgilenmesi gerekir. Ancak maalesef geleneksel din algısına sahip çevreler

genelde bilim karşıtı bir duruş sergilemektedirler. Böyle olunca da modern çağın ve özellikle de gençlerin bilimsel ve felsefi pek çok sorununa çözüm üretmekte yetersiz kalmakta ve çoğu insanın inkâra ve kendi içinde tutarsız birtakım şüphelere sürüklenmesine sebep olmaktadır.

Artık sorgulayan ve anlamadan bir şeyleri kabul etmek istemeyen bir nesil ile karşı karşıyayız. Bu nesil, öyle eskilerin inandığı gibi akıldışı şeyleri ciddiye almıyor. Delil istiyor. Ciddi anlamda sorguluyor. Dolayısıyla modern problemlere ihtiyaca uygun çözümler üretmek zorunlu hale geliyor. Bunun için işimizi fazlasıyla kolaylaştıran Kuran gibi muhteşem bir kitabımız var. Bize düşen bilime ve felsefeye sırt çevirmek değil aksine bunları en güzel şekilde öğrenip Allah'ın ayetlerindeki hikmetleri en güzel şekilde kavramaktır. Ama bunun için en başta Kuran'daki Evren ayetlerini dikkate almak gerekir. Kuran'ı okumak Allah'ın vahyettiği ayetleri, kâinatı okumak ise yarattığı ayetleri okumaktır. Biri olmadan diğerini anlamak zorlaşacaktır.

Allah İnancı Bilimsel Gelişmeyi Engeller mi?

Genelde inançsız ya da dine karşı önyargılı olan çevreler, eskiden beri, Allah inancının ve dinin, bilimin önünde engel olduğunu iddia ederler. Oysa zannedilenin aksine bilimin ortaya çıkması ve ilerlemesinde Allah inancının ve Allah'ın Evren'i düzenli bir şekilde var ettiği kabulünün büyük etkisi bulunmaktadır. John Lennox gibi birçok saygın bilim insanının ifade ettiği gibi bütün bilimlerin kalbinde Evren'in düzenli bir yapıya sahip olduğu gerçeği yatar. Bu derin ve anlamlı kanaat olmadan bilimin ortaya çıkması mümkün değildi. Bu sebeptendir ki büyük bilimsel gelişmeler neredeyse tamamen teist dinlerin ve inançlı bilim insanlarının sayesinde gerçekleşmiştir.⁶⁸ Bu konuda bazı bilim insanlarının yaklaşımlarına dikkat çekmekte fayda vardır.

Biyokimya dalında Nobel ödülü sahibi Melvin Calvin, bilimin ortaya çıkışı ve bilimin yapılabılır olduğuna dair kanaatin kökenini anlamaya çalışırken, bu temel

68 John C. Lennox, *God's Undertaker: Has Science Buried God?*, s. 20; Ayrıca Bakınız: John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev: Selim Değirmenci, Küre Yayınları, İstanbul, 2009; Peter Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, çev: Serdar Uslu, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.

kavramın 3000 yıl kadar önce keşfedildiğinin farkına vardığına dikkat çeker. Ona göre bu kabul Batı dünyasına ilk kez İbrance olarak ilan edilen, evrenin tek bir Tanrı tarafından yönetildiği inancına dayanmaktadır. Çünkü bu inanca göre evren kendi kurallarına göre her biri kendi alanında hüküm süren tanrıların heveslerinin bir ürünü olmaktan uzaktır. Dolayısıyla Calvin'e göre modern bilimin tarihsel temelini oluşturan şeyin, tektanrıcı görüş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹

İngiliz matematikçi ve filozof Sir Alfred North Whitehead ise modern bilimin, ortaçağ düşüncesinin Tanrı'nın rasyonelliği konusundaki ısrarı sonucunda ortaya çıktığı kanaatinde. Whitehead, modern bilimsel teorinin gelişiminden önce var olan şeyin, bilimin olabilirliğine dair inanç olduğunu savunur ve bu inancın ortaçağ teolojisinin bir yan ürünü olduğunu vurgular.⁷⁰

Ünlü yazar ve akademisyen C. S. Lewis'in bu konudaki yaklaşımı da dikkat çekicidir. Lewis, insanın doğadaki yasaların varlığını benimsemesi ve yasalara olan güveninin nedenini insanın bir kanun koyucunun varlığına olan inancına bağlar. İnsanı bilim yapmaya sevk eden ise bizzat sahip olduğu bu inançtır. Lewis, bu yüzden olsa gerek pek çok kişi tarafından modern bilimin kurucu olarak görülen Francis Bacon'ın Tanrı'nın kendisini insanlara

69 John C. Lennox, **God's Undertaker: Has Science Buried God?**, s. 21; Ayrıca Bakınız: Melvin Calvin, **Chemical Evolution**, Oxford University Press, 1969, s. 258.

70 John C. Lennox, **God's Undertaker: Has Science Buried God?** s. 21.; Ayrıca Bakınız: Alfred North Whitehead, **Science and the Modern World**, Free Press, 1997.

tanıtmak üzere iki temel kitap sunduğu, bunlardan birinin evren diğèrinin ise kutsal kitap olduğu ve gerçèk anlamda inanmak ve kendini geliştirmek isteyen kişilerin bu iki kitap üzerinde de çalışmaları gerektiğine dair yaklaşımına atıf yapar.⁷¹

John Lennox'un da dikkat çektiği gibi Galileo, Kopernik, Kepler, Pascal, Boyle, Newton, Faraday, Mendel, Pasteur, Kelvin, Maxwell gibi tarih boyunca bilime en büyük katkıları yapan bilim insanlarının tamamı Tanrı'ya inanmışlardır. Üstelik onların Tanrı'ya inanmaları bilim yapmalarına engel olmamış aksine bu inanç onların ana ilham kaynağı olmuştur.⁷²

Zannedilenin aksine hak dinler, tarih boyunca bilimin ilerlemesine çok büyük katkılar sağlamışlardır. Bu konuda tarihsel bir örneğe dikkat çekmekte fayda var. İngiliz bilim tarihçisi Joseph Needham, Çin'de teknolojik gelişime rağmen tarih boyunca Batı'daki gibi bir bilimsel çabanın olmamasını, doğada değişmez yasaların varlığına duyulan şüphe ile ilişkilendirmektedir. Dahası var olsalar da bu yasaların öğrenilebilir olmasını garanti edecek bir Güç yani Tanrı da yoktur. Needham'a göre yasaların varlığı, değişmezliği ve anlaşılabilirliğine yönelik bir inancın olmaması Çin'de teknolojik gelişmelerin modern anlamda bilime evrilmesini engellemiştir.⁷³

71 John C. Lennox, **God's Undertaker: Has Science Buried God?** s. 21.

72 John C. Lennox, **God's Undertaker: Has Science Buried God?** s. 21.

73 John C. Lennox, **God's Undertaker: Has Science Buried God?**, s. 21-22.; Ayrıca Bakınız: Joseph Needham, **The Grand Titration: Science and Society in East and West**, Routledge, 2005.

Daha önce de dikkat çekildiği gibi din ile bilim arasında olduğu varsayılan çatışma gerçekte din ile natürallizm yani doğa dışında bir gerçeklik olmadığı iddiası arasındadır. Şüphesiz tarih boyunca bilimsel ilerlemeye karşı çıkan Hıristiyan ve Müslüman din adamları olmuştur. Ancak bu durum Hıristiyanlık ya da Müslümanlıktan değil o kişilerin din anlayışından kaynaklı bir durumdur. Bilimsel gelişmeleri destekleyen pek çok din adamı ve din-dar da var olmuştur.

Din Felsefecisi Keith Ward'ın da dikkat çektiği gibi Evren'in mahiyeti ve kökeni üzerine düşünen ve bu hususta yazı yazarların neredeyse tamamı için evren, kendisinden öte, fiziksel olmayan, yüce bir kudret ve akıl sahibi olan bir kaynağa işaret ediyor gibi gözükmektedir. Özellikle Platon, Aristoteles, Descartes, Leibniz, Spinoza, Kant, Hegel, Locke ve Berkeley gibi klasik felsefecilerin tamamına yakını, evrenin başlangıcının doğa dışı aşkın bir gerçeğe dayandığı noktasında ortak bir görüşü paylaşmışlardır. Her birinin bu gerçeğe yönelik farklı yaklaşımları olmakla beraber evrenin kendi kendisinin açıklaması olamayacağı ve kendi dışında ve kendinden öte bir açıklamaya ihtiyaç duyduğu konusunda ortak bir görüşü paylaşmışlardır.⁷⁴

---

74 Keith Ward, **God, Chance and Necessity**, Oneworld Publications, Oxford, 1996, s. 7.

Bilimle İlgilenmek İnançsız Olmayı Gerektirir mi?

İnsanların çoğunluğu dini de bilimi de gerçek anlamda bilmedikleri gibi, her ikisi ile ilgili de yanlış kanaatler taşıyorlar. Örneğin bir bilim adamı inançsız olursa sorun olmayacağına ama şayet inançlı ise objektif olamayacağına inanıyorlar. İnançsız olmak, objektif olmanın göstergesi değildir. Bilimle ilgilenmek inançsız olmayı gerektirmiş gibi yanlış bir kabul ile şekillenmiş zihinleri. Oysa bu anlayış hem bilimin ortaya çıkışı hem de tarihi ile açık bir biçimde çelişmektedir.

Günümüzde bir bilim adamının aynı zamanda inançlı ve inancının gereklerini yerine getiren biri olduğunu düşündüğümüzde bu kişiye bilim camiasındaki birçok bilim adamı tarafından önyargı ile yaklaşılacağı kesindir. İsterse dünya çapında çalışmaları olsun yine de önyargı sahibi bu kişiler tarafından gerektiği kadar dikkate alınmayacaktır. Oysa bu, son derece garip bir durumdur. Zira bir insanın bilimsel kalitesini inançlı olması ya da inancının gereğini yerine getirmeye çalışması değil, bilimsel çalışmaları gösterir. İnsanların kişisel ya da dini tercihleri yapacakları işe engel değildir.

Yine din ile bilimin aynı şeyi söyleyebileceği düşüncesinin bile kimi çevreleri çılgına çevirmeye yetebildiğini görmek mümkündür. Oysa bunu duyunca tepki veren insanların büyük çoğunluğu bir kez olsun Kuran-ı Kerim'in ortaya koyduğu gerçekleri incelememişlerdir. Allah ve din hakkında çeşitli eleştiriler yapmalarına rağmen kendilerini Allah'a ve Kuran'a karşı o kadar şartlamışlardır ki, Allah hakkında doğru bir şekilde düşünme uğraşına girmedikleri gibi, eleştirdikleri dinin kitabını önyargısız bir şekilde okuyup anlamaya da tenezzül etmemişlerdir. Kuran'ı okumayı vakit kaybı olarak görmekte ama buna rağmen hiç bilmedikleri bir kitap hakkında fikir yürütmektedirler. Bu önyargılı tutum, akıl sahibi insana yakışmaz. Ortada bir iddia varsa açıp incelemek, varsa şayet uygunsuz bir durum ona göre itiraz etmek gerekir.

Özellikle ülkemizdeki aydın olarak nitelendirilebilecek kesimin önemli bir kısmı dini bilmemekle övünecek kadar garip bir anlayış içindedir. Bu kişilerin gözünde din o kadar önemsiz ve dikkate alınmayacak bir şeydir ki hiçbir şekilde dini hayatlarının gündemine getirmek istemezler. Kibir çok tehlikeli bir zehirdir. Bazı insanlar kendilerini ayrıcalıklı sayarak elit görürler. Allah'a inmayı ve dini uyarıları dikkate almayı küçümserler.

Kimi inançsız insanlar, inanan insanların hiç düşünmeden, sorgulamadan, inceleme ve araştırma yapmadan körü körüne inandıklarını sanırlar. Bu durumun bir kısım inanan için geçerli olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde inançsızların bir kısmı için de geçerlidir. Kısacası bu itiraz her iki kesim için de ileri sürülebilir. Örneğin birçok

inançsız da gerçek manada araştırma ve sorgulama yaparak inançsız olmuyor. Önce bir şekilde, çoğunlukla da duygusal ve tepkisel sebeplerden dolayı inançsız olmaya yöneliyor, sonra rasyonel sebeplere ya da haklı gerekçelere dayandıkları konusunda kendilerini ikna etme yoluna gidiyorlar.

Bu kişilere göre bir bilim adamı ya da felsefeci aynı zamanda inançlı biri ise dogmatik, inançsızsa çok büyük bir bilim insanı ya da düşünür olabiliyor garip bir şekilde. Oysa felsefe ve bilim insanları inançsız olmak zorunda değildir. Kişisel tercih olarak inançsız olabilirler. Ancak inançsız olmaları, bilim ve felsefe ile ilgilenmelerinin kaçınılmaz sonucu değildir. Çünkü bilim ve felsefe ile inancı bağdaştırmaya engel bir durum yoktur. Din, bilim ve felsefe benzer hakikatleri ortaya koymaya çalışırlar. Bunlar ancak bir arada oldukları zaman Evren'i ve yaşamı en doğru şekilde anlamak ve anlamlandırmak mümkün hale gelir.

Daha önce de dikkat çekilmeye çalışıldığı gibi bugün bilimden çok bilimcilik yapıldığı görülüyor. Bilim ile natüralist-ateist görüş birbirine karıştırılıyor ya da başka bir ifadeyle bilim kasıtlı şekilde natüralizme indirgeniyor. Oysa natüralizm bilimin zorunlu bir neticesi değil bilime yamanmış bir felsefedir. Hatta kendi içinde bir dogmadır.

Bilindiği gibi natüralizm, doğa dışında, yani madde-enerji dışında bir şey olmadığını iddia eder. Bu, tam anlamıyla felsefi bir pozisyonudur. Çünkü deneylerle bu iddiayı sınamak mümkün değildir. Böyle bir varsayımı bilime yamamak, bilimin kapsamını daraltmaktır.

Daha önce de dikkat çekildiği gibi bilimcilik ise bilimin tek güvenilir bilgi kaynağı olduğu iddiasıdır. Buna göre bilimsel olmayan bütün iddialar yanlıştır. Bu görüşte, felsefe, ahlak, hukuk gibi bir sürü disiplinin iddiası bilimsel olmadıkları gerekçesi ile anlamsız ya da yanlış görülür. Bu görüş, kendi ile çelişir. Çünkü bilimin tek güvenilir bilgi kaynağı olduğu iddiası da bilimsel değildir. Yani bilim kullanılarak bu iddianın ispat edilmesi mümkün değildir.

Bilim insanı algısı da ayrı bir problem olarak çıkıyor karşımıza. Fizik, kimya, biyoloji gibi bilim alanında akademik kariyeri olan bazı kişilerin bilimi tekellerine almaya çalıştıkları görülür. “Biz bilim insanıyız; bilim hakkında konuşmak bize düşer” demelerine rağmen, çoğu zaman bilimselliğin kriterlerinden çok uzak bir anlayışla aslında kendi kabul ve iddialarını meşrulaştırmaya çalışırlar. İlahiyatçı ve felsefecilerin doğabilimleri ile ilgilenmelerini yadırgarken, kendilerinin her konuda söz sahibi olabileceklerine inanırlar.

Bazı bilim insanları kişisel ideolojik kabul ve iddialarını ya da inançsızlıklarını doğabilimlerinin objektif olma ilkesi altında adeta bir dogma gibi savunmaktadırlar. Bilimi natüralizmle sınırlayan zihniyet açısından bilim tarihine en büyük katkıları yapmış inançlı bilim insanlarının bilim insanı olarak kabul edilmemeleri gerekir.

Kimi ateist bilim adamları konuşmalarında Evren’de ve yaşamın ortaya çıkışında bir amaç aramanın saçma olduğunu, her şeyi Evren içinde anlamamız gerektiğini, doğa dışında bir gerçeklik olmadığını iddia ederler. Bunu

yaparken de aralara koydukları bilimsel terimlerle açıklamalarına bilimsel süsü vermeye çalışırlar. Oysa iddia ettikleri pek çok şey bilimin çözüm bulduğu ya da açıklayabildiği şeyler değildir. Bilimin hiçbir alanı evrende bir amaç ve anlam olmadığını ortaya koymuş değildir. Doğrusu bilimsel faaliyetlerin böyle bir derdi ve gündemleri de yoktur.

Eski bir söz “Latince söylenen söz kulağa derin gelir” der. Konuşmalarına Latince ve bilimsel terimler yerleştirdiklerinde çok derin ve bilimsel verilere dayalı konuştukları yönünde bir hava oluşturmaya çalışırlar ama hakikatte pek çok temelsiz kabullerini bilim kisvesi altında sunma gayreti içine girerler. Allah’ı kabul etmemek uğruna ortaya attıkları temelsiz iddialar sebebiyle bilimsel yaklaşımdan ne kadar uzaklaştıklarını göremezler çoğu zaman. Bir de etraflarında ne kadar zorlama ve bilim dışı izahlar yaptıklarını söyleyen biri olmayınca herkesi inandırabileceklerini sanırlar.

Allah’ın var olmadığını ya da vahiy gönderemeyeceğinin bilimsel kanıtı nedir? Bir bilim insanı kişisel bir tercih olarak Allah’a inanmayabilir. Ama var olmadığını iddia edemez. Hele ki bilimi kullanarak bunu yapması kabul edilemez. En fazla “Bilimin verilerinden hareketle bu konuda bir şey bilmemiz ya da söylememiz mümkün değil” diyebilir.

Ateist duruştan vazgeçmemek uğruna bilimin bu denli çarpıtılması gerçekten inanılır ve anlaşılabilir değildir. Hele ki modern bilimin ortaya koymuş olduğu, yaşamın ortaya çıkmasına imkân veren son derece hassas ayarlara

sahip bu Evren tablosu karşısında, en azından ateizm, bilimin üzerine bina edilmemelidir.

Bu durum, Kuran'da inkârcıların ısrar ettikleri tutuma benziyor: “**Onlar: ‘Bizi büyülemek için mucize (ayet) olarak her ne getirirsen getir, yine de biz sana inancak değiliz’ dediler.**”⁷⁵ Dolayısıyla her ne delil görürse görsün inkâr edip gerçeği yalanlamakta ısrar eden biri için bir şey yapmak mümkün değildir.

---

75 Araf Suresi 132.

Geçerli Tek Bilgi Kaynağı Bilim mi?

Kimi çevrelere göre güvenilebilecek tek bilgi kaynağı vardır, o da bilimdir. Oysa dikkatten kaçan bir gerçek vardır ki bu da, bilim dışında güvenilir hiçbir bilgi kaynağı olmadığı iddiasının kendisinin bilimsel bir iddia olmadığıdır. Bu iddia tam anlamıyla felsefi bir iddiadır. Bilim son derece önemlidir. Ancak mutlak hakikatlerin sadece bilimle açıklanabileceği iddiası hatalıdır. Bilim en temel ve en doğal varoluşsal sorularımızı açıklamakta yetersizdir. “Evren neden var oldu? Ben neden var oldum? Varlığımın bir amacı var mı? Beni kim var etti? Öldükten sonra bana ne olacak?” gibi sorulara bilimden hareketle cevap vermeniz mümkün değildir. Dolayısıyla din-den ve felsefeden beslenmeyen bilim, son derece önemli olan kimi sorularımıza cevap vermekte yetersizdir. Aynı şekilde bilimden beslenmedikçe dini ve felsefi birtakım sorularımız da gerektiği gibi cevap bulamayacaktır.

Ateizmin en popüler şekli natüralizm yani doğalcılıktır. Doğalcılık bize doğa dışında bir gerçeklik olmadığını söylerken aynı zamanda var olan her şeyin ancak en iyi bilimsel teoriler ile açıklanabileceğini savunur. Ancak bilim ahlaki açıdan tarafsızdır; bir test kabında ahlaki değerler bulamazsınız. Bu durumda doğalcılık anlayışı açısından

ahlaki değerlerin aslında var olmadığı ve tüm bunların insanlar için bir yanılsama (illüzyon) olduğu sonucu çıkmaktadır. Mirasına konmak için babaannenizi zehirler-seniz, bunu ispat etmek için bilimsel yöntemler kullanılabilir. Ancak bu eylemin ahlaki olup olmadığı hakkında bilim bize bir şey söyleyemez.

Allah olmadan objektif ahlaki değerler için bir temel olamaz. Ateist bakış açısına göre insanlar yalnızca hayvandır ve hayvanların diğerlerine karşı ahlaki yükümlülükleri yoktur. Bir aslan bir zebraı öldürdüğünde, zebraı öldürmüş olur, fakat cinayet işlemiş olmaz. Kocaman bir köpekbalığı, dişisiyle güç kullanarak çiftleştiğinde, güç kullanarak çiftleşmiş olur fakat tecavüz etmiş olmaz. Bir karga başka bir karganın tuttuğu yiyeceği ondan kaptığında onu almış olur ama hırsızlık yapmış olmaz. Çünkü onlar için olayların ahlaki boyutu yoktur. Ne yasaklanmışlardır ne de yükümlülükleri vardır.⁷⁶

Ateist görüşte insan hayatı ölümlle noktalandığından, kendini feda etme gibi ahlaksal davranışlar son derece saçmadır. Örneğin bir itfaiyecinin iki kişiyi kurtarmak için hayatını feda ederek patlamada öldüğünü hayal edelim. Bu adam kahraman olarak gösterilse de ateist bakış

76 Allah-Ahlak ilişkisi konusunda bakınız: Enis Doko: "Aksiyojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirilmesi Tanrısız Mümkün mü?"; **Allah, Felsefe ve Bilim**, Editörler: Caner Taslaman-Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2013; Caner Taslaman: **Ahlak, Felsefe ve Allah**, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2016; William Lane Craig, **On Guard: Defending Your Faith with Reason and Precision**, David C. Cook, USA 2010; Mehmet Aydın, **Tanrı-Ahlak İlişkisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Emre Dorman, **Teolojik ve Felsefi Açıdan Din Ahlâk İlişkisi**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2019.

açısından yaptığı şey saçma bir fedakârlıktır. İtfaiyeci bunu yaparak tek önemli şeyi olan hayatını kaybetmiştir. Şayet bu dünyadan sonra bir yaşam yoksa o zaman Hitler veya peygamberimiz Hz. Muhammed gibi yaşamak arasında da bir fark yoktur. Sonunda herkes ölüp yok olacaksa neden insanlar sadece kendi yararlarına olacak şeyleri tercih etmesinler? Allah yoksa rasyonel olan, her durumda sadece kendi yararımıza olacak şeyleri seçmemizdir. Zararımıza olabilecek şeyleri yapmamızı gerekli kılacak şey nedir? Doğa dışında bir gerçeklik yoksa doğru ile yanlış arasında bir fark kalmaz. Bu bakış açısında ahlak yanılısama olduğuna göre, kötü veya iyi diye bir şey yoktur. Dolayısıyla ahlakın bir yanılısama olduğunu iddia eden ateistlere göre Hitler ve Nazilerin yaptığı soykırımların ya da Fransızların Cezayir’de 1,5 milyon Müslümanı katletmesinin yanlış bir şey olarak görülmemesi gerekir. Aynı şekilde bugün haksız yere insanların kafalarını kesen ve bunu İslam adına yaptığını iddia eden “Müslümanların” eylemlerini de yanlış olarak görmemeleri gerekir. Eğer ateistlerin iddia ettiği gibi ahlaki yasaları oluşturan bir yasa koyucusu yoksa uyulması gereken herhangi bir objektif ahlak yasası olamayacağı için bu türden eylemleri yanlış olarak gören birinin bu konudaki düşüncesini, bu eylemlerin doğru olduğunu düşünen birinden üstün kılacak bir ölçü kalmamaktadır.⁷⁷

Bilimin açıklayamayacağı, diğer bir deyişle bilimin alanı dışında olan, ama kabul edilmesi rasyonel olan birçok şey vardır. Matematiksel ve mantıksal doğrular,

77 Emre Dorman, *Teolojik ve Felsefi Açından Din Ahlâk İlişkisi*, s. 79.

deneysel metotlarla ve doğabilimleri ile açıklanamazlar. Dış Dünya'nın var olduğu, diğer insanların zihinlere sahip olduğu, rüyada olmadığımız gibi bir sürü temel felsefi inancımız doğru ve rasyoneldir ama bilimsel metotlarla doğrulanamaz ya da yanlışlanamaz. İnsan öldürmenin, tecavüzün yanlış olduğu gibi ahlaki inançlarımız da rasyonel ve geçerlidir ama yine bilimsel metotlarla incelemeler, bilimin alanı dışındadırlar. Mozart'ın yaptığı müziğin, bir kapı gıcirtısından daha iyi olduğu, *Mona Lisa*'nın güzel bir tablo olduğu gibi estetik inançlarımız da geçerli ve rasyonel olabilir. Bu tarz estetik iddialar da bilimin alanı dışındadır. Bilim neyin güzel neyin çirkin olduğunu söyleyemez. Bilimin metotları ve bilimin kendisi, bilimsel metotlarla doğrulanıp yanlışlanamaz. Deneyin güvenilir olduğunu, gelecekte de bilimsel yasaların aynı derecede gerçek olacağını bilimsel metotlarla gösteremezsiniz. Bunlar bilimin varsayımdır; bilimin bir sonucu değildir.

Sonuçta bilim, en önemli bilgi kaynaklarımızdan biridir ama tek geçerli bilgi kaynağı değildir. Matematik profesörü ve bilim felsefecisi John Lennox bilimsel açıklamanın sınırları ile alakalı olarak bir örnek verir. Farz edelim ki Matilda teyzem bir kek pişirmiş olsun ve bu keki analiz etmeleri için dünyanın en seçkin bilim insanlarından oluşan bir gruba vermiş olalım ve bu grubun başkanı olarak onlardan keki açıklamalarını istemiş olayım der. Gıda bilimciler kekin kalori miktarından ve besleyici özelliklerinden bahsedecekler, biyokimyacılar kekteki proteinlerin, yağların ve diğerlerinin yapıları hakkında bilgi

verecekler, kimyacılar içerdiği elementlerden ve aralarındaki bağlardan söz edecekler, fizikçiler kekin temel parçacıklarını analiz edecekler ve hiç şüphesiz matematikçiler de bu parçacıkların davranışlarını açıklayan son derece güzel formül önerilerinde bulunacaklardır. Lennox'a göre her ne kadar söz konusu uzmanlardan her biri kendi bilimsel alanı itibariyle kek hakkında eksiksiz açıklamalar yapmış olsalar da kekin tamamıyla izah edildiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bilim insanlarının kek hakkındaki açıklamaları kekin nasıl yapıldığı ve değişik bileşenleri arasındaki ilişkinin nasıl olduğu ile sınırlıdır. Bu bilim insanlarının "Kek niçin yapılmıştır?" şeklinde bir soruya cevap vermeleri mümkün değildir. Bu sorunun cevabı sadece Matilda teyzededir. Çünkü keki o pişirmiştir ve keki yapmasının kendi içinde bir amacı vardır. Lennox'un da dikkat çektiği gibi gerçek olan bir şey vardır ki bu da dünyadaki bütün gıda mühendisleri, biyokimyacılar, kimyacılar, fizikçiler ve matematikçiler bu sorunun cevabını vermekten âcizdirler.⁷⁸

Görüldüğü gibi bizi doğru cevaba ulaştıracak tek yolun bilim olduğu iddiası, sonuç olarak bilimin kendisine göre bile anlamsızdır. Tıp alanında Nobel ödülü sahibi Sir Peter Medawar bilimin sınırları ile ilgili şöyle söylemektedir: "Her şey nasıl başladı, neden buradayız, yaşamının anlamı nedir gibi ilk ve son şeylerle ilgili çocuksu sorulara cevap verememesi, bilimin sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir."⁷⁹ Peter Medawar bu gerçeği kabullenmek

78 John C. Lennox, *God's Undertaker: Has Science Buried God?* s. 41-42

79 Detaylı bilgi için bakınız: Peter Medawar, *The Limits of Science*, Oxford University Press 1988, s. 66.

istemeyen ve her şeyin açıklamasının sadece bilim ile yapılabileceği konusunda ısrarcı olan bilim insanları için şöyle söylemektedir: “Bir bilim adamının, kendisinin ve sahip olduğu mesleğinin itibarını lekelememek uğruna yöneldiği en kestirme yol –özellikle hiçbir türden açıklamanın beklenmediği durumlarda– bilimin tüm sorulara, hatta sadece ahmak hocaların cevaplandırabileceği ve sadece saf insanların sorabileceği türden, soru özelliği dahi taşımasına rağmen soruymuş gibi gözükken ve bilimsel cevabını vermenin mümkün olmadığı sorulara dahi cevap verdiğini veya ileride mutlaka vereceğini ilan etmesidir.”⁸⁰ Görüldüğü gibi bilimin sınırları dışındaki birçok soruyu bilim ile açıklamaya çalışmak, dini ve felsefeyi yok saymak uğruna bilimi sınırları dışına çıkartarak bilimi olmadık maceralara sürüklemektir. İnsan Genomu Projesi’nin direktörü olan meşhur bilim insanı Francis Collins, bilimin temel varoluşsal sorularımız karşısındaki durumunu şu cümleleri ile ifade etmektedir: “Bilim, evren için var oldu, insanın varlığının anlamı nedir ve öldükten sonra ne olacak gibi sorulara cevap vermekten âcizdir.”⁸¹

Fizik alanında Nobel ödülü sahibi meşhur fizikçi Erwin Schrödinger, bilimin gözlemlenen gerçek dünya ile ilgili ortaya koyduğu tablonun insanı tatmin etmekten uzak ve yetersiz kalmasının kendisini hayrete düşürdüğünü söyler. Schrödinger’e göre bilim bize gerçeğe dair pek çok bilgi vermekte ve dış dünyadan edindiğimiz bilgi ve deneyimlerimizi muhteşem ve tutarlı bir düzene koymaktadır.

80 John C. Lennox, **God’s Undertaker: Has Science Buried God?** s. 41-42.

81 John C. Lennox, **God’s Undertaker: Has Science Buried God?** s. 42

Buna rağmen bizim için son derece önemli olan ve bizi yakından ilgilendiren bazı konularda insanı delirtecek biçimde sessiz kalmaktadır. Güzel, çirkin, iyi ya da kötüye dair bir şey bilmiyor, Tanrı ve sonsuzluk hakkında tek kelime edemiyor olması her ne kadar bazen bu konular hakkındaki soruları cevaplıyor gibi görünse de cevaplarının genellikle saçma ve kabul edilemez olması bu alanlarda bilimin ciddiye alınmasını imkânsız hale getiriyor.⁸²

Dolayısıyla bilim son derece önemlidir ancak mutlak hakikatlerin sadece bilim ile bilinebileceğini iddia ederek dini ve felsefeyi önemsememek gereksiz ve anlamsızdır. Bilimi, dini ve felsefeyi bir arada dikkate aldığımız zaman hem kendi varlığımızı, hem içinde bulunduğumuz Evren'i hem de tüm bunları var eden Allah'ı en güzel şekilde anlayıp anlamlandırmak mümkün hale gelecektir.

---

82 Erwin Schrödinger, **Nature and the Greeks and Science and Humanism**, Cambridge University Press 2008, s. 95

Hayatın Anlamı ve Bilim

Şüphesiz dünyaya gelişimizle birlikte kavramaya ve anlamlandırmaya başladığımız ilk şey dış Dünya'nın varlığı yani etrafımızdaki canlı cansız nesnelere. Bilinçlenmeye başladıkça kendimizi de keşfetmeye başlarız. İnsan için en tabii sorular: “Neden ve nasıl var oldum?”, “Beni kim var etti?”, “Varlığımın bir amacı var mı?”, “Ölümlü bir varlık olduğuma göre öldükten sonra bana ne olacak?” türünden sorulardır. Belki bu sorulara tam anlamıyla cevaplar bulmak mümkün olmasa da en azından bu ve benzeri soruları sorun haline getirmek bile hayatı anlamlandırmak yolunda atılmış birer adım olarak çıkar karşımıza.

Doğal olarak tüm bu ve benzeri sorulara makul ve tutarlı cevaplar bulmak ve bu yolla hem aklımızı hem de kalbimizi tatmin etmek isteriz. Alışlagelmiş klasik tanımlamalar itibariyle bu türden sorular, bilimin alanına girmezler. Çünkü genel tarifleri esas alacak olursak bilim olgulardan hareket eder. Maddeyi, maddenin yapı taşlarını, atom altı dünyadaki oluşumları, Evren'deki yasaları inceler ve tüm bunlarla ilgili çeşitli açıklamalar getirmeye çalışır.

Fiziki dünyadaki oluşumları incelediğimizde modern bilimin çizdiği Evren resmi, insanı kendine hayran bırakan bir manzara çıkarıyor ortaya. Atom altı dünya ise

usta bir balerin edasıyla proton ve elektronların uyumlu bir dansını sergiliyor adeta. Maddenin yapı taşları ve bunların sahip olduğu özellikleri incelediğinizde olağan dışı şeylerle karşılaşmanız kaçınılmaz oluyor. İşte tam da bu noktada bilimin yaratılışı haykırmasını beklerken çelikten kapıların ve kara perdelerin üzerinize kapandığını görüyorsunuz. Haliyle “Peki ama neden?” diye sorası geliyor insanın. Her şeyi açıklayan ve hayata kılavuzluk eden bir hakikat olduğu kabul edilen bilim, asıl açıklanması gereken temel sorularda nasıl sessiz kalır?

Bu ve benzeri soruları yönelttiğiniz bilim insanlarından ise “Bilim bu konular ile ilgilenmez” cevabını alıyor ve yapılan açıklamalardaki bir yığın teknik ve süslü terim yağmuru altında sıırılsıklam olduğunuzu görüyorsunuz. Siz her ne kadar “Benim sorum net ve basitti” diye ses vermeye çalışsanız da tüm sesleriniz size geri dönüyor ve ümidinizi yitirmiş bir şekilde tartışmanın bittiğini görüyorsunuz.

Oysa bilimi, hayattaki yegâne hakikat olarak gören kişilerin, ideallerinin ve ideolojilerinin değil hakikatin peşinde olmasını bekliyor insan. Şayet bilimin amacı bilinmeyenleri çözmek, gerçeği aramak ve ona ulaşmaksa, objektifliğin aydınlattığı doğruluk yolunda sarsılmadan yürünmesini bekliyorsunuz. Çoğu zaman sıradan bir insan olarak sizden beklenen şey hayatın anlamını sorgulamanız ve temel varoluş sorularınıza cevap bulmanız değil, pozitif bilim anlayışının inşa ettiği hayata bakışı kabullenmeniz ve hayatı sadece bu açıdan değerlendirmenizdir.

Bu görüŖe göre hayat, madde yığınından ibaret kaba bir gerçeklik olarak duruyor karşımızda. Bir kanyonda yürürken karşınıza çıkan koca bir kaya ya da denizin üstünde duran koca bir ada mesela. Canlı bir varlığın ya da hayatın anlamına dair sorulan tüm sorulara verilecek cevapların bu kayanın ya da adanın neden var oldukları ve neden orada olduklarına dair verilecek “Neden var olduklarını bilmiyoruz” cevabından farklı olmasını bekleyemiyorsunuz. Bu bilinmezlik ve belirsizlik sonucunda, et ve kemik yığını bir varlığa dönüştüğünüzü ve adeta makineleştiğinizi görüyorsunuz. Size sunulan bu acımasız model içinde köreliyor, gündelik ve faydacı yaşıyor ve her şeyi bu bakış açısı üzerinden değerlendirmeye başlıyorsunuz.

Kuran ve Bilim

Kuran-ı Kerim, dini, ahlaki, sosyal, beşeri ayetlerinin yanında hem bilime hem de düşünmeye teşvik eden ayetleri ve en temel varoluşsal sorularımıza getirmiş olduğu açıklamalarıyla tüm insanlığa rahmet ve kılavuz olarak gönderilmiş eşsiz bir kitaptır. Bir yazıyı ya da kitabı değerli kılan şey ortaya koymuş olduğu değerlerin akla, mantığa ve insan yaratılışına uygunluğu ile onu diğer yazı ve kitaplardan ayıran orijinalliğidir. Kuran, birbirinden çok farklı konulara temas etmesine rağmen kendi içindeki eşsiz tutarlılığı sebebiyle mucizevi bir şekilde insanı kendine hayran bırakır. Gerek getirdiği örnekler gerekse insanların dikkatini çektiği konuları itibariyle adeta bir ibret vesikasıdır.

İnsanlığa gönderilmiş bir kitap olması sebebiyle onlara kendi anlayacakları dilden hitap eder. Sade bir anlatım ve üsluba sahiptir. Eşsizliğinin bir nedeni de bu özelliğidir. Çünkü önemli olan bir konunun sadece açıklanması değil; yapılan açıklamanın anlaşılır olmasıdır. İşte Kuran ayetleri en zor konularda dahi getirmiş olduğu sade anlatım ve açıklamalarıyla her seviyeden insana hitap edebilmekte ve bu yönüyle insanlığı doğruya ileten bir rehber olabilmektedir.

Şüphesiz Kuran, astronomi, fizik, kimya gibi bir bilim kitabı ya da psikoloji veya sosyoloji kitabı değildir. Ancak tüm bu ve benzeri alanlara öyle incelikler ile temas eder ki özellikle bu konulara ilgi duyan ve bu konularda bilgi sahibi olan insanları kendisine hayran bırakır. Kuran bir bilim kitabı gibi açıklamalar yapmaz ama bilimin alanına giren kimi konularda çok büyük iddialarda bulunur. Bu da Kuran'ın mucizevi yönünü ortaya koyar. 7. yüzyılda vahyedilmiş bir kitabın dev iddialarının günümüze kadar hem bilimsel hem de felsefi anlamda çürütülememiş olması ve aksine modern bilimin verileri ile tam anlamıyla uyumlu olması, Allah tarafından gelmiş bir vahiy olduğunun önemli delillerinden biridir. Zaten ancak bu şekilde bir mucize bu vahyin kıyamete kadar geçerli olmasını sağlayabilir.⁸³

Bunun yanında bu kadar farklı konulardaki açıklamaların tek bir kitapta toplanmış olması ve kendi içinde müthiş bir tutarlılık sergilemesi de Kuran'ın başka bir benzersizliğidir. Tarih boyunca gerek Evren'in gerekse

83 Çalışmanın sınırları dikkate alınarak bu konuda daha fazla detaya girilmeyecektir. Detaylı bilgi için bakınız: Maurice Bucaille, **Tevrat, İncil'ler ve Kuran**, çev: Mehmet Ali Sönmez, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998; Ahmed Deedat-Edip Yüksel: **Kuran: En Büyük Mucize**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1984; Mehdi Golshani: **The Holy Quran and The Sciences of Nature**, Institute of Global Cultural Studies, New York 1999; Fethullah Han: **Kuran ve Kâinat Ayetleri**, çev: Safiye Gülen-Oya Morçay, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998; Haluk Nurbaki: **Kuran-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998; Kuran Araştırmaları Grubu, **Kuran: Hiç Tükünmeyen Mucize**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2001; Abdurrezzak Nevfel: **Kuran'da Ölçü ve Ahenk**, çev: Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988.

yaşamın ortaya çıkışına dair ileri sürülen iddialara ve en küçüğünden en büyüğüne kadar Evren'deki oluşumlara dair getirilen açıklamalara bakıldığında kendi içinde çelişkiler barındıran ya da zamanla yanlış olduğu anlaşılan birçok görüş ileri sürülmüştür. Mısır, Sümer, Babil, Fars, Hint ve Yunan gibi kadim bilgelik merkezlerine ve bu merkezlerde yetişmiş bilge kişilerin ortaya koymuş oldukları iddialara ve günümüze kadar ulaşan kitaplarına bakıldığında birçok iddianın zamanla hatalı olduğunu görmek mümkündür.

Oysa Kuran ortaya koymuş olduğu ve vahyedildiği dönemde bilinmesi mümkün olmayan dev iddialarında haklı çıkmış ve getirdiği tek bir iddia dahi çürütülemediği. Bu gerçeğin ışığında, içlerindeki birçok hatalı yaklaşıma rağmen kadim kitaplara hayranlık duyan ve sahiplerini yere göğe sığdıramayanlar, Kuran karşısında derin bir sessizliğe bürünmektedirler.

Kuran'da inananları bilim yapmaya teşvik eden, hem kendi benliğimizdeki hem de Evren'deki delillere dikkat çeken birçok ayet bulunur. Ancak bir gerçeği gözden kaçırmamak gerekir. Bu türden ayetler, bilime ilgi duymayan ya da özellikle günümüz dünyasında bilimin önemini fark edemeyen kişilerin dikkatini çekmez. Bir kişi ilahiyat profesörü bile olsa şayet bilime özel ilgisi yoksa bu türden ayetler üzerinde gerektiği gibi düşünüp bilim hakkında inceleme yapmaz. İlahiyat müfredatı ve alınan eğitim buna yeterince imkân tanımamaktadır. Bu sebeple ilahiyat camiasının özel ilgisi olan hocalar dışında bilime mesafeli olması kendi içinde anlaşılabilir. Bunun

yanında ilahiyat alanında bu önyargıyı yıkmak için uğraşan hocaların bulunduğu da bir gerçektir.

Ancak bizim bilime ilgi duymamamız ya da bilimin önemini gerektiği gibi kavrayamamış olmamız Kuran'da bizi bilime teşvik eden ve hatta modern bilim ile örtüşen ayetler olduğu gerçeğini değiştirmez. Kuran ayetlerinde dikkat çekilenler ile ilişkilendirilebilecek bazı bilim dalları şu şekilde örneklendirilebilir:⁸⁴

Astronomi (Gökbilim): “Üzerlerindeki göğü nasıl kurduğumuza ve süslediğimize bakmazlar mı? Bir çatlağı da yoktur onun.”⁸⁵

Jeoloji (Yerbilim): “Dağların nasıl dikildiğine bakmazlar mı? Ve yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”⁸⁶

Paleontoloji (Fosilbilim): “Yeryüzünde dolaşın ve yaratılışın nasıl başladığına bir bakın...”⁸⁷

Arkeoloji (Kazıbilim): “Yeryüzünde dolaşın da kendilerinden öncekilerin sonuna bakmazlar mı? Onlar bunlardan daha kuvvetliydi, yeryüzünü eşip deşip didik didik etmişler ve bunların imar ettiklerinden çok daha fazla imar etmişlerdi.”⁸⁸

Botanik (Bitkibilim): “O, gökten su indirendir. Her çeşit bitkiyi onunla bitirdik, ondan bir yeşillik çıkardık,

84 Caner Taslamam-Enis Doko, *Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası*, s. 90-93.

85 Kaf Suresi 6

86 Gaşıye Suresi 19-20

87 Ankebut Suresi 20

88 Rum Suresi 9

üst üste binmiş taneler üretiyoruz ve hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın. Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için deliller vardır.”⁸⁹

Zooloji (Hayvanbilim): “Muhakkak hayvanlardan alacağınız ibretler vardır.”⁹⁰

Embriyoloji (Canlı Gelişimi Bilimi): “Ey insanlar! Eğer dirilişten şüpheleniyorsanız, gerçekten de sizi topraktan yarattık, sonra bir damla sudan, sonra asılıp tutunan bir şeyden, sonra yaratılış biçimi belli belirsiz bir çiğnem et parçasından; size apaçık göstereyim diye. Dilediğimizi belirli bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz sonra sizi bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da güçlü çağınıza eriştiriyoruz.”⁹¹

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi söz konusu ayetlerde dikkat çekilen ve insanları dış dünya hakkında inceleme yapmaya teşvik eden yönlendirmeler ile ismi geçen bilim dalları arasında tam anlamıyla bir uyum söz konusudur. Bu bilim dallarının bilimsel faaliyetleri ile ayetlerin insanları sevk ettikleri arasında ilişki kurmak mümkündür. Ayetlerde bu bilim dallarından bahsedilmesini beklemek gerçekçi değildir. Bunun yanında burada örnek verilen bilim dallarının bilimsel faaliyet alanları ayetlerin

89 Enam Suresi 99

90 Nahl Suresi 66

91 Hac Suresi 5

dikkat çektiği gerçeklerden farklı değildir. Allah insanları dış dünya hakkında bilgi edinmeye yani bilim yapmaya teşvik eder. Dış dünyayı keşfedecek olan insandır.

Batı dünyası yüzlerce yıldır bilimin öneminin farkında. Özellikle 19 ve 20. yüzyılda inanç ve inançsızlık arasındaki tartışma bilim ve felsefe üzerinden gerçekleştirildiği için her iki alanın da öneminin farkında olan birçok Hıristiyan ilahiyatçı bilime ve felsefeye yönelmekte, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve felsefe gibi alanlarda lisans ve lisansüstü düzeyde yetkinlik sahibi olmaktadır. Müslümanlar olarak bizlerin de hem bilimin hem de felsefenin önemini idrak ederek her iki alanı da dini bilgilerimizi daha sağlam bir şekilde temellendirebilmek için kullanmamız gerektiğini fark etmemiz gerekir. Din, bilim ve felsefe arasındaki ilişkiler doğru bir şekilde kurulduğunda birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğu görülecektir.

Müslümanlar Neden Bilim ve Düşünce Üretmede Bu Kadar Geride?

İnsanları, Evren'in ve yaşamın incelenmesi yani yaratılış üzerine düşünüp üretmeye teşvik eden bunca apaçık Kuran ayetine rağmen yüzlerce yıldır Müslümanların içinde bulunduğu akıl almaz durum, son derece içler acıdır. İslam dünyasının şu anki durumunu yansıtan önemli bir istatistik var. *The Economist* dergisinde yayımlanan bir makalede 2005 yılında sadece Harvard Üniversitesi'nde yayımlanan makale sayısının 17 Arap ülkesinin bütün üniversitelerinin yayımladıklarından fazla olduğuna dikkat çekiliyor. Üstelik makalelerin kalitesini düşündüğümüzde bu farkın daha da büyüyeceği açıktır. 1,6 milyarlık İslam âlemi Nobel tarihinde bilim dalında 2015 yılına kadar sadece iki Nobel ödülü kazanabilirken; 16 milyonluk Yahudi âleminde ise bilim dalında Nobel ödülü kazanan 79 bilim insanı var. 2015 yılına kadar Müslümanlar olarak sahip olduğumuz iki Nobel ödülünü kazananlardan biri Pakistanlı fizikçi Muhammed Abdus Salam (1926-1996), diğeri Mısırlı kimyager Ahmed Hassan Zewail (1946). Söz konusu iki bilim insanı da Batı'ya göç etmiş ve bilimsel faaliyetlerini Batıda gerçekleştirmişler.⁹² 2015 yılında "DNA

92 Islam and Science: The road to renewal; Kaynak: <https://www.economist.com/international/2013/01/26/the-road-to-renewal>.

onarımı” hakkındaki bilimsel çalışmasıyla Nobel kimya ödülünü kazanan, Amerika’daki Kuzey Carolina Üniversitesi biyokimya ve biyofizik bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Aziz Sancar ile ilk defa hem Müslüman hem de ülkemiz topraklarında yetişmiş bir bilim insanının bu ödüle layık görülmesinin haklı gururunu yaşadık.

Günümüz dünyasında Müslümanların bilim ve düşünce üretmede oldukça geride kaldıkları bir gerçek olmakla birlikte bunun İslam dininden kaynaklı bir durum olmadığını vurgulamak gerekir. Bilim ve düşünce tarihine baktığımızda Müslüman düşünür ve bilim insanlarının bilime çok önemli katkılar sağladıklarına tanıklık ediyoruz. Bu ise şu anki durumumuza daha fazla üzülmemize neden olmaktadır. Kuran’ın 7. yüzyılda vahyedilmeye başlandığı dikkate alındığında çok kısa bir süre içerisinde özellikle 9 ve 13. yüzyıllar arasında bilimde, felsefede ve sanatta İslam düşüncesinin inanılmaz yükselişine tanıklık edilmektedir. Söz konusu dönem aynı zamanda Arapçanın bilim dili olduğu bir dönemdir. Bu, çok ciddi bir kırılmadır. Çünkü Kuran’ın indirildiği toplum ne Babil, ne Mısır ne de Antik Yunan’dır. Üstelik bilim ve felsefede son derece geri ve atalar dininin inanç ve kültürünü taklit eden bir toplumdur. Bu yükselişin sebebinin Kuran ayetlerinin inananları dış dünya hakkında bilgi edinmeye yani bilim yapmaya teşvik eden ayetleri ve insanların bilime ve bilgiye olan ilgileri olduğu çok açıktır. Gerilemenin ve hatta tam anlamıyla dibe vurmanın çeşitli sebepleri olduğu bir gerçek olmakla birlikte temel nedenin aklın, bilginin ve vahyin terk edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Vahyin terk

edilmesinin sebebi ise dinde olmayan pek çok kabul ve uygulamanın dinselleştirilmesi, düşünüp sorgulamanın önünün kesilmesi ve özellikle uydurulan çeşitli rivayetler sebebiyle fihhi ve mezhepsel tartışmaların, dinin özünün önüne geçmesidir. Bunun yanında, vahyin apaçık ilkelelerini görmezden gelerek iktidar ve dünya hırsı ile savaş ve kargaşalara sebep olunması da her anlamda gerilemenin temel sebeplerindendir.

Müslümanlığın hızlı bir şekilde yayılması ile etkileşime geçilen yeni kültürlerdeki bilim, teknoloji ve felsefeye ilgi duyulmaya başlanmıştır. Öyle ki 7. yüzyılın sonlarından itibaren tıp ve kimya gibi alanlardaki bazı kitaplar Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Daha sonradan bu tercüme faaliyeti, daha da hız kazanmıştır. “Bilgelik Evi” (Beyt el-Hikme) bu konuda verilebilecek güzel bir örnektir. 800’lü yılların başında Bağdat’ta Halife Harun Reşit tarafından kurulan ve onun yerine geçen oğlu Halife El Memun zamanında zirveye çıkan bu bilgelik ve bilim merkezi sonraki halifeler tarafından da desteklenmiştir. Antik Yunan, Hint, Fars, Mısır biliminden, matematik, astronomi, tıp, kimya, zooloji ve coğrafya gibi alanlarda o dönem dünyada bilinen ne kadar bilimsel kitap varsa hepsi Arapçaya tercüme ettirilmiştir. Yine kimi meşhur filozofların felsefi metinleri de bu dönemde tercüme edilmiştir. Çevrilen kitapların yazarlarının inançlı ya da Müslüman olup olmaması önemsenmemiştir. Görüldüğü gibi bu, büyük bir vizyondur.⁹³ Bu dönemde ye-

93 Detaylı bilgi için bakınız: Mahmut Kaya, “Beytülhikme”, DİA, TDV **İslam Ansiklopedisi**, cilt: 6, s. 88-90.

tişmiş İslam filozofu Kindi'nin (801-873) şu sözleri, bir Müslüman'ın diğer toplum ve inanç gruplarından gelen bilgilere karşı göstermesi gereken tavrı son derece güzel özetlemektedir: “Nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz.”⁹⁴

Bu merkezin büyümesinde ve etkili olmasında Abbasi halifelerinin katkısı tartışılmazdır. Halifeler tarafından burada çalışan bilim insanlarına yüksek maaşlar bağlandığı, hatta çevirdikleri kitapların ağırlığınca altınla ödüllendirildikleri aktarılmıştır. Halife Memun'un özellikle astronomi başta olmak üzere birçok bilim alanına vâkıf olduğu görülmektedir. Onun astronomiye ve bu dalın ilerlemesine yönelik yoğun ilgisinin bir sonucu olarak ilk olarak Bağdat'ta ardından da Şam yakınlarında bulunan bir tepede gözlemevi kurdurduğu bilinmektedir. Görüldüğü kadarıyla Halife Memun, astronomi tarihinde gerçek anlamda gözlemevi kurmuş olan ilk kişidir.⁹⁵

Amerika'daki Yale Üniversitesi'nde İslam üzerine araştırmaları ile bilinen Yahudi kökenli Alman oryantalist Prof. Franz Rosenthal (ö. 2003), Müslümanların yabancı kültürlerdeki bilgileri alıp benimsemelerinin altındaki teşvik faktörünü şu sözleri ile ifade etmiştir: “Belki de,

94 Kindi, “Kitab fi'l Felsefeti'l Ula”, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005, s. 9.

95 Detaylı bilgi için bakınız: Seyfettin Kaya, “Ortaçağ'da Arap-İslam Dünyasında Astronomi Bilimi”, BEÜ SBE Dergisi, 6 (2), 366.

kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, simya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık ne de felsefi-teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi, eğer (Hz.) Muhammed'in dini ta başlangıçtan itibaren bilimin (ilm) rolünü, dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı... Bilim, İslam'da böylesine merkezi bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dini bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen çeviri faaliyeti, olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya -gerçekte bilineninden farklı bir şekilde- sınırlanmış olarak kalırdı.⁹⁶

Bilim tarihçisi Peter Whitfield, bu konuda bir anlatıya yer verir: Halife Harun Reşit'in yerine geçen oğlu Halife Memun rüyasında mavi gözlü ve bilge bir adam görür. Onunla sohbet etmeye başlar. Adamla felsefe ve siyaset tartışırlar. Adamı çok sever. Sonra adamın Aristo olduğunu fark eder.⁹⁷ Muhtemelen günümüzde rüyasında Aristo ile felsefe tartışan bir devlet adamı yoktur.

Ancak o dönem Müslümanlar sadece tercüme ile sınırlı kalmamışlardır. Bilime ilgi tercüme ile başlamamıştır. Aksine bilime ilgi neticesinde tercüme önem kazanmıştır. Esasen bilgiye aç bir şekilde nerede ne bilgi varsa kullanma öğrenme yoluna gitmişler ancak bunun yanına kendileri de yenilerini eklemiştir.

96 Fuat Sezgin: **İslam'da Bilim ve Teknik**, çev: Abdurrahman Aliy, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, cilt: I, s. 5.

97 Peter Whitfield, **Landmarks in Western Science**, Routledge, New York, 1999, s. 50.

Avrupa üniversitelerinin en eskilerinin 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kurulmaya başlandığı ve söz konusu üniversitelerin özellikle Arap-İslam bilimlerinin özümsemeye merkezlerinde kurulmuş olduğu görülmektedir. Avrupadaki birçok üniversitenin eğitim sisteminin binalarının fiziki yapılarına kadar ciddi anlamda, onlardan çok daha önce 1065 yılında Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'nden etkilenmiş olduklarını görmek mümkündür. Batı bilim tarihinde deneysel bilimin öncüsü kabul edilen meşhur Roger Bacon'ın (1214-1292) neredeyse bütün bilimsel fikirlerini Müslüman bilim insanlarından almış olduğuna dair tespitler yapılmıştır. Örneğin Arap-İslam düşüncesi üzerine çalışmaları ile bilinen Heinrich Schipperges, bu konuda şöyle bir tespitte bulunmuştur: "Bütün eleştirel düşünceleri yanında, Roger Bacon önemli ölçüde Arap düşünürlerden, özellikle İbn Rüş'ten etkilenmiştir. Haksız olarak o, modern bilim metotlarının öncüsü yapılmak istenmiştir."⁹⁸

Astronomi, optik ve tıp alanlarında çalışmalar yapan birçok Müslüman, hâlâ dünya biliminin zirvesindeki saygın yerlerini korumaktadırlar. Astronomide Harezmi, optikte Heysem gibi Müslüman bilim insanları tarafından o dönemin en büyük eserleri olan Batlamyus ve Galen (2-3. yy) gibi bilim adamlarının eserlerini eleştiren, onların hatalarını dile getiren eserler kaleme alınmıştır. Heysem ile ilgili 17. yüzyıla ait bir resim, söz konusu durumun anlaşılması için önemli bir örnektir. Batılılara ait bu resimde bir yanda İbn Heysem yer alır ve isminin altında

98 Fuat Sezgin: *İslam'da Bilim ve Teknik*, cilt: I, s. 165.

“akıl” yazar. Yani Batılıların gözünde İbn Heysem akli sembolize etmektedir. Diğer yanda meşhur Galileo vardır ve isminin altında “duyular” yazmaktadır.⁹⁹ Görüldüğü gibi 17. yüzyılda Batı dünyasında akli sembolize eden kişi Müslüman bir âlimdir.

Heysem'e dek nasıl gördüğümüzü bilmiyorduk. Gözümüzden çıkan ışınlar ile gördüğümüz sanılıyordu. Heysem ışığın cisimden gözümüze gelmesiyle gördüğümüzü buldu. Yine tıpta kan dolaşımı gibi birçok buluş Müslümanlara ait. Ameliyatlarda kullanılan birçok alet Müslüman âlimler tarafından keşfedilmiştir. Dahası sadece doğabilimlerinde değil sosyal bilimlerde de Müslümanlar o dönemde çok ilerideydiler.

İslam inancı açısından Allah'a olan teslimiyeti en derin ve içten şekilde gerçekleştirmenin yollarından biri de O'nun hem Evrende hem de tüm var edilmişler ile birlikte yaşamda ortaya koymuş olduğu eşsiz sanatına tanıklık etmektir. Kuran ayetleri her fırsatta insanların dikkatini yaratılış üzerine yönlendirir. Tüm bunların incelenmesini ve üzerlerine derinlikli bir şekilde düşünülmesini teşvik eder. Kuran'ın ortaya koymuş olduğu bu motivasyon birçok Müslüman bilim insanının bilimsel faaliyetlerini gerçekleştirmesinde güçlü bir dayanak kaynağı olmuştur. Örneğin kendi çağının en iyi astronomu olarak gösterilen ve aynı zamanda iyi bir matematikçi olan Muhammed Battani'nin (858-929) şu sözleri bu gerçeği en güzel şekilde

99 Polonyalı astronom Johannes Hevelius 1647 yılında yayımlanan *Seleographia* isimli eserinde İbn Heysem ve Galileo'ya olan hayranlığını bu resim ile ifade etmiştir.

özetlemektedir: “Astronomiyle ilgili fenomenlere dikkatimizi vererek, gözlem yaparak ve onlar hakkında derinlemesine düşünerek Allah’ın birliğini ispatlamak ve yaratıcının gücünün boyutunu, engin bilgelliğini ve hassas tasarımını fark etmek mümkündür.”¹⁰⁰ Kimi bilim tarihçileri tarafından ciddi anlamda deneysel metodu uygulayan ilk kişi olarak kabul edilen ve bu yüzden “ilk bilim insanı” olarak görülen İbn Heysem de bilime olan ilgisini ve bilimsel faaliyetlere yönelme motivasyonunu şu şekilde açıklamıştır: “Ben sürekli bilgi ve gerçeğin peşinde koştum ve Allah’ın ihtişamına ve yakınlığına erişebilmek için gerçek ile bilgiyi aramaktan daha iyi bir yol olmadığına inandım.”¹⁰¹

Yine İbn Heysem (965-1040) şu sözleri ile gerçek anlamda inanmak ve inancını içselleştirmek isteyen her inananın başkalarının sözlerine değil kanıtın kendisini götürdüğü yöne gitmesi gerektiğini vurgulayarak bilime verdiği önemi açık bir şekilde ifade etmiştir: “Gerçeği arayan kişi, eskilerin yazdıklarını araştırarak ve doğal eğilimini takip ederek onlara güvenen kişi değildir. Tam aksine onlara kuşkuyla yaklaşan, onlardan topladığı bilgileri sorgulayan, türlü türlü kusur ve eksikliklerle dolu yapıya sahip insanların sözleri yerine delillere ve kanıtlara boyun eğen kişidir.”¹⁰²

Ünlü İslam felsefecisi İbn Rüşd, varlığı inceleme faaliyetinin Allah’ı tanıttığına dikkat çeker ve bunu felsefenin

100 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 22.

101 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 68.

102 Caner Taslaman-Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, s. 72.

bir işlevi olarak tanımlar. Kuran'ın da var olanları akılla bilmeye ve onlar hakkında bilgi edinmeye çağıran ayetlerle dolu olduğuna vurgu yapar: “Eğer felsefenin işlevi var olanlar üzerinde inceleme yapmaktan ve onları Allah'ın varlığını göstermeleri açısından değerlendirmekten öte bir şey değilse -bununla onların yaratılmış olmalarını kastediyorum, çünkü var olanlar Allah'ın varlığına ancak yapılarının iyi bilinmesi sayesinde tanıklık ederler; ayrıca varlığın yapısı iyi bilindiği sürece Allah hakkında bilgi de tam olur- din de, var olanların incelenmesini tavsiye ve teşvik ediyorsa, açıktır ki felsefe kavramının delalet ettiği şey din açısından zorunlu ya da tavsiye edilen bir husustur. Dinin var olanları akılla değerlendirmeye ve onları akılla bilmeye çağırdığı, şanı yüce Allah'ın Kitabı'nın birçok ayetinde apaçıktır. **“Ey akıl sahipleri, ibret alın!”** (Haşr 59/2) ayeti akli kıyası veya hem akli hem de dinî kıyası birlikte kullanmanın zorunlu olduğuna dair bir nasıttır. **“Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye bakmazlar mı?”** (Araf 7/185) ayeti de bütün var olanların üzerinde düşünüp araştırma yapmaya dair bir nasıttır.”¹⁰³

İslam bilim tarihi ile ilgili çok çarpıcı örnekler verilebilir ve bugünkü durumumuzla mukayese ettiğimizde insanı hayrete düşürecek kadar çok şeye tanıklık edilebilir. İslam bilim tarihinde pek çok kadın bilim insanı vardır. Örneğin Müslüman kadın entelektüel Fatima El-Fihri (9. yüzyıl) en eski akademik derece veren kurum

103 İbn Rüşd, “Felsefe-Din İlişkisi Hakkında Son Söz”, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005, s. 467-468.

olan El-Karaouine Üniversitesi'nin (Fas) kurucusu olarak kabul edilmektedir. 859 yılında kurulan üniversite, UNESCO ve Guinness Dünya Rekorları tarafından kurucusunun kim olduğunun bilinmediği notu ile birlikte ilk ve en uzun süre eğitim veren üniversite olarak gösterilmektedir. Avrupa'nın en eski üniversitesi olarak kabul edilen İtalya'daki Bologna Üniversitesi ise El-Karaouine Üniversitesi'nden 229 yıl kadar sonra 1088 yılında kurulmuştur.¹⁰⁴ Bu kurum günümüze kadar kesintisiz eğitim vermeye devam etmiştir. İslam dünyasında etkili olan birçok Müslüman düşünürü mezun etmiştir.

Yine Müslüman kadın bilim insanı, astronom ve mühendis Meryem El İcliyye El Usturlabi (10. yüzyıl), zamanının GPS görevini gören usturlap isimli cihazı üst düzey hassaslıkta tasarlayanların öncülerinden sayılır. Usturlap, gök cisimlerinin konumlarının belirlenmesinden kiblenin tespitine, namaz vakitlerinin belirlenmesinden bulunan yerin konumunun belirlenmesine kadar bir sürü pratik problemde kullanılan önemli bir astronomik cihazdır. Batıda kadınlar 19. yüzyıla kadar üniversitelerde iş bulamazken, ortaçağ İslam coğrafyasında kadınlar erkeklerle eşit şekilde eğitim alabiliyor, âlim unvanı kazanabiliyor, eğitim kurumlarında ders verebiliyorlardı.¹⁰⁵

104 Guinness World Records, "Oldest Higher-Learning Institution, Oldest University"; Kaynak: <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/oldest-university>

105 Bu konudaki bir inceleme için bakınız: Reyhan Ayşen Wolff, Kübra Özdemir, "Bilim Dünyasında Kadının Yeri ve Öneminin Değerlendirilmesi", Editörler: Reyhan Ayşen Wolff v.dğr., **Kadın Çalışmalarında Güncel Konular**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s. 28-29.

Burada önemli olan başarıların bireysel olmamasıdır. Kurumlar da bu anlamda gelişmiştir. Gözlemevleri, medreseler ve hastaneler kurulmuştur. Şimdi bize doğal gelen bu durum o dönem için gayet sıra dışıdır. Irk, din, cinsiyet ve maddi durum ayrımı yapmaksızın hastanelerde insanlara sağlık hizmeti sunulmuştur.

Bu bilimsel ilerlemenin altında ne olduğu ise asıl önemli sorudur. Ne olmuştur da dünyanın en geri toplumlarından olan Araplar kısa sürede dünyanın en ileri toplumu olmuşlar, Dünya'nın Güneşe uzaklığıyla, kan dolaşımıyla ilgilenir olmuşlardır? Akla ve düşünmeye yönelik ayetler, o dönem Müslümanları doğaya ve kendi bedenlerini anlamaya itmiştir. Örneğin Razi, astronominin Allah'ı anlamada bir araç olduğunu söyler. Bilmek, bir nevi dini bir görevdir. Zaten bu tür bir motivasyon olmasa tarihteki bu büyük kırılmayı anlamak imkânsızdır.

Oysa günümüzde CERN'deki (Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi) deneyler için "Boş verin onları ibadetleriniz ile meşgul olun" diyen bir zihniyet var. Bunun ne kadar İslami olduğu tartışılır. Hatta tartışılmaz bile. Çünkü bu, Kuran'a uygun olmadığı çok net olan bir anlayıştır. İnanan bir insanın ibadetlerini yerine getirmesi, düşünce üretip bilim yapmasına engel değil aksine bilim yapmak ya da bilim ile ilgilenmek suretiyle Allah'ın sanatına tanıklık etmesi, yapacağı ibadetlerin kalitesini artıracak bir gerekliliktir.

Bunun altındaki en temel neden, Kuran'ın ruhundan uzaklaşmaktır. İnsanlar Kuran yerine gelenekle dini öğrenme yoluna gitmiş ve bir süre sonra dinin doğru içeriği

terk edilmiştir. Aynı şekilde dinin bir siyasi güç unsuru olarak kullanılabilmesi uğruna, Kuran'ın akla, düşünme ve sorgulama yapmaya yönelik vurguları, göz ardı edilmiştir. Oysa bir kez Kuran'ı anlayarak okuyan biri, bu anlayışın ne kadar hatalı olduğunu kolaylıkla görebilir.

Yine sık yapılan bir diğer hata da duygu ile akıl arasında bir seçim yapmak gerektiğini sanmaktır. İnanan insanların çoğunluğunda, biri arttıkça diğeri azalır gibi bir algı vardır. Bilginin, akıl ve bilim yolu ile değil kalbe gelen keşf ile edinileceği yönünde bu anlayışı destekleyen tasavvuf temelli kabuller de vardır. Oysa doğaya bakıp, insanın iç ve dış dünyasına bakıp Allah'ı ve sanatını daha iyi anlamak ve böylece duygusal anlamda zenginleşmek de mümkündür. Örneğin Galileo'nun büyük saygı duyduğu o dönemin Avrupa'nın en büyük matematikçisi ve astronomu Kepler, Tanrı'nın nasıl yarattığını gördükçe O'na saygısının arttığını anlatır. Kuran'da hem akla hem de duyulara hitap eden birçok ayet vardır. Akıl ve duygu birbirinin alternatifi değil aksine birbirlerinin tamamlayıcısıdır.

Müslüman Bilim İnsanlarının Bilime Katkıları¹⁰⁶

Kuran-ı Kerim'deki insanları bilime sevk eden ayetlere rağmen günümüz dünyasında bilimin Müslümanlar tarafından gerektiği gibi önemsendiğini iddia edemeyiz. Daha önce de dikkat çekildiği gibi. Daha önce de dikkat çekildiği gibi Aziz Sancar öncesinde İslam dünyasından Nobel bilim ödülü alan sadece iki isim vardır, Abdus Salam ve Ahmed Zewail. İkisi de bilimsel gelişimlerini Müslüman olmayan ülkelerde sağlamışlardır.¹⁰⁷ Müslümanlar

106 İslam bilim tarihinin ve Müslüman bilim insanlarının bilime katkılarının özet şekilde verildiği bu bölümler ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Fuat Sezgin, **İslam'da Bilim ve Teknik**, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008; Fuat Sezgin, **İslam Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2009; Donald R. Hill, **Gökyüzü ve Bilim Tarihi: İslam Bilim ve Teknolojisi**, çev: Mustafa Kaçar-Atilla Bir, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2010; Mehmet Bayrakdar, **İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Mehmet Bayrakdar, **İslam Bilim Adamları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012; Ahmet Turan Yüksel, **İslam'da Bilim Tarihi**, Kitap Dünyası 2012; Jonathan Lyons, **The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury Press 2010; Michael H. Morgan, **Lost History: The Enduring Legacy of Muslim Scientists, Thinkers, and Artists**, National Geographic 2008; George Saliba, **Islamic Science and the Making of the European Renaissance**, The MIT Press 2011.

107 Farid Younos, **Democratic Imperialism: Democratization vs. Islamization**, Authorhouse, Bloomington, 2008, s. 18-19.

kendilerine Kuran'da çizilen rolden, ideal Müslüman olmaktan hayli uzaktadırlar.

Bununla birlikte Kuran'daki bu ayetlere dikkat çekildiğinde kimi kişi ve çevreler “Madem Kuran bilim ile örtüşüyor neden Müslümanlar bilim üretmiyor ya da bilimsel keşiflerde bulunmuyor?” şeklinde sorular sorabiliyorlar. Hatta bu sorunun alaycı bir şekilde “Kuran Allah'ın kitabı ise neden bilimsel buluşları Müslümanlar yapmıyor?” şeklinde sorulduğuna da şahitlik edilebilir. Bu sorular kuşkusuz ciddiyyetten uzaktır, ancak hem halk arasında hem de akademide destek bulabilmektedir. Öncelikle bu soruların bir bilimsel buluşun yapılması ile ilgili kompleks süreçleri göz ardı ettiği unutulmamalıdır. Örneğin Evren'in bir başlangıcı olduğu yönündeki bilgi tek başına Big Bang gibi bir teoriyi ispatlamaya yetmeyecektir. Bu konuda çok detaylı ve yüzyıllarca sürececek büyük bütçeli çalışmalara ihtiyaç vardır.¹⁰⁸ Dolayısıyla Müslümanların Big Bang'i bulamamalarından yola çıkarak onların Kutusal Kitaplarının doğru söyleyip söylemediği ile ilgili bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Bir konuda görüş sahibi olmakla o görüşü bilimsel teori ve araçlarla ispatlamak farklı şeylerdir.

Evren'in kökenine ve kozmik oluşumlarına dair bilimsel keşifler özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gerçekleştirilmiştir. Söz konusu dönemde Müslümanların bilimden son derece uzak oldukları göze çarpmaktadır. Ancak Batı dünyasının İslam dünyasına karşı bilimsel

108 Frank Ashall, **Remarkable Discoveries!**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 79-93.

anlamdaki üstünlüğü 17. yüzyıldan sonrasına dayanmaktadır. Özellikle 9 ve 13. yüzyıllar arasında İslam düşüncesinin bilim, felsefe ve sanat başta olmak üzere birçok alanda inanılmaz bir yükseliş gösterdiğine tanıklık ediyoruz. Bu dönemde birbirinden farklı toplumlarda, birçok devlet adamı bilimin gelişimine destek olmuş ve bunu bir dini görev olarak görmüşlerdir.¹⁰⁹ Bu yükseliş sayesinde Müslümanların tarihin tanıklık ettiği en büyük medeniyetlerden birini inşa ettiğini ve aynı zamanda Batı bilim ve düşüncesini ciddi anlamda etkilediğini görüyoruz. Bu konuda dikkat çekici birçok örnek verilebilir.¹¹⁰ Ne yazık ki Müslümanların bilime ve Batı medeniyetine yaptıkları çok boyutlu katkı hak ettiği değeri görmemektedir. Bu önyargının bir sonucu olarak bugün elinize alacağınız bir bilim tarihi kitabında Yunanlılardan Rönesansa hızlı bir geçişe şahitlik edeceksiniz.¹¹¹

Günümüz dünyasında Müslümanların bilimden uzak olmalarının sebebi belki din adına yanlış kabul ve inançlar olabilir ama kesinlikle İslam inancı değildir. Daha önce de dikkat çekildiği gibi şayet öyle olsaydı Müslümanlar tarihte de bu üstün başarıları elde edemez ve bugün olduğu gibi geçmişte de bilim ve düşünce üretmede her zaman çağın gerisinde kalırlardı. Oysa böyle olmamıştır. Bu konuda birçok örnek vermek mümkündür. Müslüman bilim

109 Jason Porterfield, *The Islamic Golden Age and the Caliphates*, Rosen, New York, 2017, s. 23-35.

110 Bakınız; Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş, İstanbul, 2010.

111 Ziauddin Sardar, 'Can Science come back to Islam?', *New Scientist*, 23 Ekim 1980, s. 212-213.

insanlarının bilime yapmış oldukları katkıların bir kısmı şu şekilde özetlenebilir: ¹¹²

Cabir Bin Hayyan (721-815): Bilim tarihçelerince modern kimyanın ve metalürjinin babası olarak gösterilir. Modern kimyanın temelini oluşturan kristalizasyon, damıtma gibi birçok temel kimyasal süreci, ayrıca imbik ve retort gibi günümüz kimya laboratuvarlarında kullanılan yirmiden fazla laboratuvar malzemesini keşfetmiştir. Sitrik asit, asetik asit, cıva, kükürt, tartarik asit, kral suyu gibi bir sürü önemli kimyasalın üretim metotlarını buldu. 1144 yılında Latinceye çevrilmiş olan *Kitab al-Kimya* adlı eseri, kimya kelimesinin kökeni olmuştur.

El Cahız (776-868): Sosyal psikoloji ve hayvan psikolojisinin öncüsü olarak gösterilir. Mutezile düşünce ekolünün en önemli düşünürlerinden biri olarak gösterilen Cahız, karıncaların sosyal yaşamını ve örgütlenmesini incelemiş, çeşitli hayvanların iletişimleri ve psikolojileri konusunda yazmıştır. Besin zincirine dikkat çeken ve onun önemine ilk defa vurgu yapan biyolog, Cahızdır.

112 Bu konu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Jim Al-Khalili, **The House of Wisdom: How Arabic Science Saved Ancient Knowledge and Gave Us the Renaissance**, Penguin, New York, 2011; S. N. Haq, **Names, Natures and Things: The Alchemist Jabir ibn Hayyan and His Kitab al-Ahjar**, Kluwer, Dordrecht, 1994; Philip K. Hitti, **History of The Arabs**, Palgrave, New York, 2002, s. 382-387; Frank Northen Magill, Alison Aves (editör), **Dictionary of World Biography: The Middle Ages: Vol: II**, Routledge, New York, 1998, 522-528; Muhammad Khan, **The Muslim 100: The Lives, Thoughts and Achievements of the Most Influential Muslims in History**, Leicestershire: Kube Publishing, 2010; Jonathan Lyons, **The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury, New York, 2009.

350 hayvanı tarif eden Cahız, çevrenin bir hayvanın hayatta kalma olasılığına etkilerini incelemiş, çevre koşullarının belirli bir topluluğun bireylerinin fiziksel karakteristiklerini nasıl belirleyebileceğini anlamaya çalışmıştır. Bu anlamda bazıları Cahız'ı evrim kuramıyla ilgili önemli tezlerin öncüsü olarak gösterirler.

Muhammed El Harezmi (780-850): Diofantus'la birlikte modern cebirin babası olarak gösterilir. Lineer ve ikinci dereceden denklemlerin sistematik çözüm yöntemlerini geliştirdi. Batı'da kullanılacak ilk trigonometri tablolarını yaptı. Halen hepimizin kullandığı, Arap rakamlarını, sıfırı ve onluk sayı sistemini Batı'ya tanıttı. Çeşitli şehir, dağ ve ırmakların koordinatlarını tespit etti. Coğrafya alanında yaptığı çalışmalar dünya haritalarının temelini oluşturdu. İngilizcedeki "algebra" ve bunun Türkçe karşılığı olan "cebir" sözcüğü, Harezmi'nin denklemleri çözme yöntemlerinden biri olan "el-cebr"den gelmektedir. Yine bütün Batı dillerinde kullanılan "algoritma" kelimesi, bu kavramı ilk geliştiren kişi olduğu için, onun adının Latince çevirisi olan Algoritmi'den gelmektedir.

Ali Rabban El-Taberi (783-858): Hekim ve psikiyatridir. *Firdous Al-Hikmah* isimli tarihteki ilk tıp ansiklopedisinin yazarıdır. Taberi bu ünlü eserinde Yunan, Arap ve Hint tıbbının bütün bilgilerini sistematik biçimde bir araya getirmiştir. Taberi, pediatri ve çocuk gelişimi konusunda detaylı çalışmalar yaptığı için bu alanların da öncülerinden gösterilir. İlaçların, kişilerin psikolojisi üstüne etkisine dikkat çeken ilk hekimlerden biri olan Taberi, doktorun hastalarla doğru ilişki kurarak ve çeşitli terapi

seanslarıyla birçok sorunu giderebileceğine dikkat çekmiştir. Hıristiyanlıktan İslam'a geçiş yapan Taberi, Hıristiyanlıkla İslam'ı karşılaştırdığı ve neden İslam'ı seçtiğini anlattığı eseri *El-Radd ala el-Nasara* isimli eseri karşılaştırmalı dinler alanındaki en eski eserler arasında gösterilir.

Ahmed bin Musa (803-878): Mekanik mühendisliğin öncüleri arasında gösterilir. Astronomi konusunda da derin bilgiye sahip olan Ahmed bin Musa, kardeşleri ile birlikte yıldızların doğuşu, batışı, aynı zamanda onların resimlerini gösteren ve su kuvveti ile çalışan otomatik bir cihaz yaptılar. Bunun dışında otomatik su kapları, ışık miktarını ayarlayabilen kandiller, izafi ağırlık ölçen aletler gibi yüzlerce mekanik aleti tasarladılar. Geometri alanında da çok ciddi çalışmalar yapan kardeşler, hacim ve alanı Antik Yunanlılar gibi oranlarla vermek yerine, günümüzde yaptığımız gibi sayılarla ifade ettiler. Düz ve küresel cisimlerin ölçülmesi üstüne yazdıkları kitap, Avrupa'da çok etkili olmuş, Fibonacci, Francis Bacon, Jordanos de Nemore gibi birçok Batılı bilim adamı tarafından detaylı bir biçimde çalışılmış, atıf yapılmıştır. Kardeşler ayrıca Dünya'nın çevresini de ölçmüş, Sabit İbn Kurra'nın bulunduğu değeri doğrulamıştır. Ahmed bin Musa gerek mekanik alanında gerek astronomi alanındaki mükemmel çalışmalarıyla devrinin en büyük bilim adamlarından biri olduğunu göstermiş ve mekanikte çok değerli eserler vererek kendisinden sonra gelecek olan Cezeri gibi âlimlere öncülük etmiştir.

Abbas Kasım İbn Firnas (810-888): Tarihi kaynaklarda Endülüslü gökbilimci, simyacı, fizikçi ve şair olan

İbn Firnas'ın, uzun çalışmalar sonunda geliştirmiş olduğu cihazın üzerine kumaş geçirip kanat yerine büyük kuş kanatları takarak yüksek bir yerden atlayan ve tarihteki ilk başarılı uçuşu yapan kişi olarak gösterilir. Her ne kadar İbn Firnas oldukça sert bir yere iniş yaparak yaralanmış olsa da havada uzun süre kuşlar gibi süzüldüğü bilinmektedir. İbn Firnas'ın bu başarısı, Batı'da uçak yapıp uçmayı başaran Wright Kardeşler'den 1023 yıl önce gerçekleşmiştir. Kimya, fizik ve astronomi alanında araştırmalar yapan ve aynı zamanda şiir de yazan İbn Firnas'ın, suların akış hızının ölçümüyle çalışan el-makata ismini verdiği bir su saati tasarladığı da bilinmektedir. İbn Firnas ilk renksiz cam üretim tekniğini bulmuş, renksiz şişe ve bardaklar üretmiş, ilk okuma gözlüklerini geliştirmiş, kuartz gibi sert kayaları kesme yöntemini keşfetmiştir. Evinde tarihteki en eski planetaryumu kurmuştur, Firnas'ın planetaryumunun yapay bulut ve şimşeklere bile sahip olduğu söylenir. Ay üzerinde bir krater, Bağdat'ta bir havaalanına ve İspanya'nın güneyinde Cordoba'da bir köprüye İbn Firnas'ın adı verilmiştir.

Muhammed Al-Battani (858-929): Ünlü astronom ve matematikçidir. Güneş yılı ve mevsimlerin uzunluğu gibi birçok astronomik büyüklüğü Batlamyus dahil kendinden öncekilerden çok daha büyük bir hassaslıkta hesapladı. Dünya ile Güneş arasındaki uzaklıkların değiştiğini tespit etti. Dünya'nın ekseninin eğik olduğunu buldu ve bu eğikliğin değerini 0,13 derece gibi ufak bir hata payı ile hesaplamayı başardı. Bilimsel devrimi yapan Kopernik, Kepler ve Galileo, Battani'nin çalışmalarına sık sık

atıf yapmıştır. Ay'daki kraterlerden biri, Battani'nin ismini taşımaktadır.

Sabit İbn Kurra (826-901): Fizikçi, astronom, matematikçi ve hekimdir. Mühendisliklerin temeli sayılan statik kuramının kurucusu olarak gösterilir. Cisimlerin, kaldırma kuvveti ve kolonların dengede durmak için sağlamaları gereken şartları keşfetti. Güneş yılını 2 saniye gibi küçük bir hata payı ile hesaplamayı başardı, Batlamyus'un kuramını daha başarılı hale getirdi. Batı'da bilimsel devrimin öncüsü olarak gösterilen Kopernik sık sık Sabit'in astronomik hesaplarına atıf yapmıştır. Sayılar kuramında önemli kuramlar geliştirdi. Yunanca, Arapça ve Aramiceye anadili gibi hâkim olmasından ötürü, Yunan filozofların eserlerinin Doğu'ya taşınıp korunmasında büyük rolü vardır. Tıp alanında da önemli eserler yazmıştır.

El-Fergani (9. yüzyıl): Güneş'in kendi etrafında döndüğünü keşfeden ilk kişidir. Astronomdur. Dünya'nın yarıçapını ve meridyenler arasındaki uzaklığı ölçmüş, gezegen ve gök cisimlerinin büyüklüğünü ölçmeye çalışmıştır. Güneş tutulmalarını başarılı bir şekilde öngören bir model geliştiren El-Fergani, ortaçağda Batı'da epey etkili olmuş ve Kopernik'e kadar eserleri büyük otorite olarak kabul görmüştür. Dante'nin ünlü eseri *İlahi Komedya*'da ortaya koyduğu astronomi tablosu, El-Fergani'nin Evren anlayışıdır. El-Fergani'nin geliştirdiği, Nil'in su seviyesindeki değişimleri sistematik olarak ölçmeyi amaçlayan nilometre, kendi dönemi için en büyük bilimsel araç niteliğindedir ve efsanelerin yerini sistematik gözlemin

almasının sembolü olarak gösterilir. Ay'daki bir krater El-Fergani'nin ismini taşımaktadır.

El Razi (865-925): Müslüman simyacı, kimyacı ve hekim Muhammed İbn Zekeriya El Razi ya da Batıda bilinen ismi ile Rhazes, göz hastalıkları ve cerrahisi ile ilgilenen bir tıp bilim dalı olan oftalmolojinin öncülerindedir ve tarihteki ilk pediatri kitabını yazmıştır. Tıbbi alkol ve sülfürik asidi üretmiş ve bunları tıpta kullanmış ilk kişidir. Alkol (İngilizce alcohol) kelimesi, Arapça al-kuhl kelimesinden Batı dillerine geçmiştir. Çiçek hastalığının, kızamıktan farklı bir hastalık olduğunu ortaya koymuş, iki hastalığın da tanı yollarını belirlemiştir. Halen kullanımda olan çeşitli kimya gereçleri geliştirmiş, kimyayı tıbbın hizmetine sunmuştur. Ünlü eseri *El-Mansuri* uzun süre Batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Tedavi edilebilir ve tedavi edilemez hastalıklar ayrımını ilk yapan hekimdir. Şarlatan hekimlere savaş açması, hastalara tedavi edilemeyecek hastalıklar hakkında bilgi verilmesi gerektiğini ortaya koyması, hekimlerin uzmanlık alanı dışındaki hastalıkları tedavi etmeye çalışmamasına yaptığı vurgulardan dolayı tıp etiğinin de öncüleri arasında gösterilir.

Abdurrahman El-Sufi (903-986): Ortaçağın en önemli deneyci astronomlarından biridir. Yıldızları konum, büyüklük ve renk bilgilerine göre kataloglamış, her yıldız takımını hem Dünya'dan hem de Uzay'daki konumuna göre resmetmiş, kendi döneminin en üstün yıldız katalogunu hazırlamıştır. Andromeda Galaksisi ve Büyük Macellan Bulutu'ndan bahseden ilk astronomdur, yaptığı gözlemler

hayranlık uyandıracak derecede doğrudur. 123,5 cm çaplı bir halka kullanarak Dünya'nın eğimini $23^{\circ}33'45''$ olarak hesaplamıştır. Ay'da bir krater ile 12621 kodlu cüce gezegen El Sufi'nin ismini taşımaktadır.

Ebu'l Kasım Zehravi (936-1013): Bilim tarihçerince modern cerrahinin babası olarak gösterilir. 30 ciltlik ünlü eseri *Kitab Al-Tasrifte* yüzlerce cerrahi yöntem anlatmış, bazıları günümüz cerrahi müdahalelerinde halen kullanılan 200 civarında kendi geliştirdiği cerrahi aleti tanıtmıştır. Bu eser Avrupada 17. yüzyıla kadar cerrahide en önemli otorite olarak kabul edilmiştir. Günümüzde hâlâ yaraların dikilmesinde kullanılan, vücudun tek tepki vermediği iplik olan katgutü keşfetmiş, ölü bebeklerin çıkarılmasında halen kullanılan forsepsi geliştirmiştir. Hastayla pozitif iletişimin önemini ve fakirlerin de eşit derecede tedaviye hakkı olduğunu vurgulayan ilk tıp insanıdır. Birçok kanser türünü ve hemofilinin genetik olarak geçtiğini keşfeden ilk kişidir.

Ebu'l Vefa el-Buzcani (940-998): Matematikçi ve astronomdur. Günümüzde aynı hali ile kullanılan trigonometrinin altı esas oranı arasındaki trigonometrik ilişkileri ilk defa ortaya koyan kişidir. Tanjantı ilk defa tanımlayan Buzcani, dördüncü dereceden denklemlerin çözümlerini geliştirmiş, çeşitli cebir problemlerinin çözümünde geometriyi kullanarak analitik geometriye öncülük yapmıştır. Buzcani, negatif sayıları İslam dünyası ve Batıda kullanan ilk matematikçidir. Buzcani, kendi döneminin en hassas trigonometri tablolarını hazırlamıştır. Buzcani, Dünya yüzeyinde iki nokta arasındaki saat farkını büyük

bir hassaslıkla hesaplamış, kiblenin tespiti ve Ay hareketleri konusunda değerli çalışmalar yapmıştır. Ay'daki kraterlerden biri ismini Buzcani'den almaktadır.

İbn Sahl (940-1000): Matematikçi ve fizikçidir. Lens ve çukur aynaların ışığı nasıl kırıldığını geometrik olarak anlayan ilk fizikçidir. Snell yasası olarak da bilinen kırılma yasasını tarihte ilk bulan fizikçidir. Bu yasayı kullanarak bikonveks lensler üretmeyi başarmış, bu şekilde matematiksel ilkelere dayanan bilimsel kuramların günlük hayatta nasıl önemli uygulamaları olabileceğini göstermiştir. Optiğin babası kabul edilen İbn Heysem, İbn Sahl'ın çalışmalarından etkilenmiştir.

İbn Heysem (965-1040): Bilim tarihçileri tarafından optiğin babası, deneysel fiziğin kurucusu ve ilk teorik fizikçi olarak gösterilir. Bugün halen kameralarda kullanılan obscura isimli aleti geliştirdi. Görmenin ve optik yanlısalarının psikolojisi üstüne yaptığı çalışmalardan dolayı, deneysel psikolojinin kurucusu olarak da kabul edilir.

Ebu Reyhan Biruni (973-1048): Bilim tarihçilerince antropoloji, Hindoloji ve jeodezinin öncüsü olarak gösterilir. Aristo fiziğini şiddetli bir biçimde eleştiren Biruni, boşluğun olabileceğini, gezegenlerin dairesel yörüngelerde hareket etmek zorunda olmadığını savunmuş, otoritelerin değil, deneylerin önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Biruni, Dünya'nın çapını ve çevresini ölçmek için yeni bir metot geliştirmiş, günümüz değerine çok yakın bir değer bulmuştur. 13 yıl Hindistan'da gözlem ve araştırma yapan Biruni, Hindistan'ın tarihinden sosyolojisine

kadar bir sürü konuda tarafsız yazılar yazarak antropolojinin öncülüğünü yaptı. Budizm, İbranilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Zerdüştlüğü objektif bir biçimde inceleyen Biruni, bu çalışmaları sayesinde karşılaştırmalı dinler alanının da öncüsü olarak gösterilir. Bugün halen kullanılan ve elementlerin yoğunluğunu ölçmeye yarayan “piknometre” isimli cihazı geliştirdi. Ay’daki kraterlerden biri ismini Biruni’den almaktadır.

İbn Sina (980-1037): Onlarca farklı disiplinde 450’ye yakın eser kaleme aldı. Ünlü eseri *Kitabü’ş-Şifa* tarihteki en eski bilimsel ansiklopedilerden biri olma niteliğini taşımaktadır. Doğal cisimler prensibi öğretisini, Dünya’nın yapısını, varoluş ve yok oluşu, doğadaki etkinlik ve edingenliği, meteoroloji ve coğrafyayı, psikoloji, botanik, zooloji, matematik, astronomi, müzik, felsefe ve mantık gibi disiplinleri kapsamaktadır. 12. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve yüzlerce yıl Avrupada bilimlerin gelişimini etkilemiştir. Diğer ünlü eseri 14 ciltlik *El-Kanun fi’t-Tib* tarihteki en etkili birkaç tıp eserinden biri olarak gösterilir. 12. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve 17. yüzyıla kadar Avrupadaki çeşitli üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuş tıp bilimini etkilemiştir.

Zerkali (1029-1087): Endülüs’ün en ünlü astronomu olarak bilinir. Batıda Zerkali tableti olarak anılan, çok hassas bir usturlap geliştirdi. Batıda en etkili birkaç astronomik tablodan biri olan ve kendi döneminin en hassas astronomik bilgilerini içeren Toledo tablolarının hazırlanmasında çalıştı. Hiçbir hesaplama gerektirmeden gökcisimlerinin yerini veren, tutulmaları bildiren almanaklar

(yıllıklar) hazırladı. Zerkali'nin yörüngelerin yuvarlak olmak zorunda olmadığını iddia ederek Kepler'i etkilediğini düşünenler de vardır. Diğer taraftan Kopernik'in Zerkali'nin çalışmalarından faydalandığı bilinmektedir. Ay'da bir krater Zerkali'nin ismini taşımaktadır.

İbn Zuhr (1091-1161): Sistematik cerrahinin öncülerinden sayılır. Cerrahinin varsayımlar yerine deneye dayanması gerektiğini savunan İbn Zuhr, insanlar üstünde ameliyat yapmadan önce keçi üstünde deney ameliyatları yaparak, hayvanlar üstünde tıbbi deneyler yapma pratiğinin öncüsü olmuştur. Uyuzun organizmaya dayalı bir hastalık olduğunu tespit ederek, bir anlamda mikrobiyolojinin de öncülüğünü yapmıştır. Katarakt ve böbrek taşı ameliyatlarının yapılması için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. İbn Zuhr'un sağlıklı beslenme üstüne yazdıkları uzun süre Batı'da etkili olmuştur.

El İdrisi (1099-1166): Müslüman âlim ve gezgin El İdrisi, modern dünya öncesi en hassas dünya haritasını çizen kişi olarak bilinmektedir. Bu haritası uzun süre Avrupa'da en gerçekçi dünya haritası olarak görülmüş, Vasco de Gama, Kolomb gibi önemli denizciler tarafından kullanılmıştır. El İdrisi eserlerinde Atlantik Okyanusu'nun ötesine giden Müslüman denizcilerden bahseder ve orada batıda bilinmeyen tarımcılık yapan insanların yaşadığı adalar olduğunu iddia eder. Bu iddianın Kolomb'u etkilediğini iddia edenler vardır. El İdrisi'nin Grönland'ı tarif ettiği de söylenir. Uluslararası bilgi sistemlerinden biri İdrisi'nin adını taşımaktadır.

Nureddin Batrucci (12. yüzyıl): Batlamyus'un Güneş Sistemi kuramına, alternatif kuram geliştiren ilk astronom olarak ünlüdür. Batrucci, Batlamyus'un sisteminin temel özelliği olan ilmekleri içermeyen, yeni bir astronomik model geliştirdi. Modeli Batlamyus kadar etkili olmasa da, Kopernik'e kadar Batlamyus'un tek alternatifi olarak görüldü. Batrucci, gezegenlerin hareketini fiziksel olarak açıklamaya çalışan ilk astronomdur, dolayısı ile fizik ve astronomiyi birleştiren, fiziğin astronomide rol oynaması gerektiğine dikkat çeken ilk düşünürdür. Batrucci'nin çalışmaları Kopernik dahil bilimsel devrimde etkili olmuş bilimadamları tarafından okunmuştur.

El Cezeri (1136-1206): Müslüman mucit, makine mühendisi ve matematikçi Cezeri, sibernetiğin ve robotiğin öncüsü olarak gösterilir. Geliştirdiği mekanik hizmetçi haznelerdeki su seviyesine göre, ne zaman su, ne zaman meyve, ne zaman içecek sunacağına otomatik karar vermekteydi. Cezeri'nin tasarımıladığı bu alet tarihteki ilk otomatik robot olarak bilinir, bir sonraki robot Cezeri'den 600 yıl sonra yapılacaktır. Ölçekli maketler kuran Cezeri, çok büyük kesinlikle zaman ölçen mum ve su saatleri geliştirmiştir. İlk müzik otomatını yapan Cezeri'nin geliştirdiği su gücü ve basınç etkisinden yararlanarak kendi kendine denge kuran ve ayarlama yapan otomat teknolojisi, hâlâ modern hidromekanikğin temelini oluşturmaktadır. Ünlü eseri *Kitab-ül Hiyel*'de, 100 civarı makinesinin detaylı planını ve nasıl yapılması gerektiğini yazmış, buluşlarını gizli tutmayıp insanlıkla paylaşmıştır. El Cezeri'nin

kendisinden 150 yıl sonra yaşayan Leonardo Da Vinci'yi etkilediği iddia edilmektedir.

İbn Baytar (1197-1248): Müslüman hekim, eczacı ve botanikçi İbn Baytar'ın yazdığı eczacılık ve botanik ansiklopedisi *el-Müfredat*, 19. yüzyıla kadar Batı'da en önemli otorite olarak kabul edildi. Bu eserde 400'ü kendi buluşu olan 1400 farklı bitki ve ilacın ansiklopedik tanım ve tarifleri yer almaktadır. Eser, 150 Arap ve 30 Yunan tıp eserine atıf yaparak, kendi döneminin en önemli literatür taramasını içeren eser olarak gösterilir. El-Baytar, başta gülsuyu olmak üzere, çeşitli parfümleri sistematik olarak üretme yöntemlerini keşfetmiştir.

Nasiruddin Tusi (1201-1274): Astronom, matematikçi ve fizikçidir. Kendi döneminde dünyanın en büyük gözlemevi olan Meraga Rasathanesi'ni kurmuştur. Tusi burada yaptığı gözlemlerle kendi zamanının en iyi gezegen hareket çizelgeleri ve yıldız haritalarını oluşturmuş, Kepler'e kadar Güneş Sistemi'ni en iyi tarif eden modelin sahibidir. Samanyolu'nun yıldızlardan oluştuğunu keşfetmiştir. Dünya'nın durması gerektiği yönündeki Batlamyus'un argümanlarını eleştirmiştir. Tusi'nin Batlamyus eleştirisi daha sonra Kopernik tarafından aynen kullanılmıştır. Tusi kütlelerin korunumu kanununu Lavoiser'den beş asır önce keşfetmiştir. Ay'da 60 km çapında bir kraterle, 10269 numaralı cüce gezegen ismini Tusi'den almaktadır.

İbn Nefs (1213-1288): Hekim ve fizyologdur. Pulmoner dolaşım, koroner dolaşım ve kılcal damarları keşfeden

kişi olarak bilinir. İbn Nefs, pulmoner dolaşım olarak bilinen, kalpten oksijensiz kanın akciğerlere gittiğini, buradan da oksijenle zenginleştirilmiş kanın tekrar kalbe gidip oradan vücuda dağıldığını keşfeden ilk kişidir. Ayrıca kalbin kandan direkt beslenemediğini, koroner damarlar aracılığı ile beslendiğini de ilk o keşfetmiştir. Metabolizma kavramını ilk tanımlayan kişi olan İbn Nefs, ölümden sonra otopsi ve insan diseksiyonuna yaptığı vurgudan dolayı deneysel tıbbın da öncüleri arasında gösterilir.

İbn Haldun (1332-1406): Tarihçiler tarafından modern tarihyografinin, sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilir. Batı'da tarihi bilim haline getiren kişi olarak tanınır. Tarihi sadece siyasi perspektiften incelemek yerine, çevresel, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik faktörleri göz önüne alan ilk tarihçidir. İbn-i Haldun'un ünlü eseri *Mukaddime*, siyaset bilimi ve sosyolojinin en önemli birkaç eserinden biri olarak gösterilir. Arz-talep dengesine dayalı geliştirdiği analizi, hâlâ günümüz iktisat biliminin temelini oluşturmaktadır. İbn-i Haldun aynı zamanda ilk tarih felsefecisi olarak da gösterilir.

Uluğ Bey (1394-1449): Astronom ve matematikçidir. Döneminin en büyük gözlemcilerinden biri olan Uluğ Bey (Semerkant) gözlemevinin kurucusu olarak ünlüdür. 994 yıldızın konumunu içeren kendi döneminin en büyük yıldız kataloğunu hazırladı. Güneş yılının tam uzunluğunu 25 saniye hata payı ile hesapladı. Bu hesap kendisinden sonra yaşayan ve 30 saniye hata yapan Kopernik'in ölçümünden çok daha hassas bir ölçümdü. Dünya'nın eğimini 23,52 derece olarak hesapladı. Bu değer uzun yıllar

boyunca ölçülmüş en doğru değer olarak kaldı. Kopernik ve Brahe Dünya'nın eğimini bu kadar hassas şekilde bulamamışlardı. Uluğ Bey virgülden sonra sekizinci basamağa kadar doğru değerleri içeren kendi döneminin en hassas trigonometrik tablolarından birini hazırladı. Ay'da bir krater ile 2439 numaralı asteroit Uluğ Bey'in ismini taşımaktadır.

Ali Kuşçu (1403-1474): Osmanlı topraklarında çalışmış en ünlü astronomdur. Kuşçu, Aristo fiziğinin yanlış olduğu sonucuna varmış ve astronomiyi Aristo fiziği ve felsefesinden ayırmaya çalışmıştır. Gözlemlerin astronomide rol oynayan temel unsur olması gerektiğini savunan Kuşçu, Ay'ın yarıçapının Dünya yarıçapına oranını hesapladı. İstanbul'un koordinatlarını büyük bir hassaslıkla tespit etti. Kuyruklu yıldızlar üstünde yaptığı gözlemler sonucunda, Dünya'nın sabit durmayıp hareket edebileceğinden şüphe eden Kuşçu, Dünya'nın sabit durma ihtimali kadar durmama ihtimali de olduğuna vurgu yaptı. Kuşçu, dairesel yörünge iddialarının da sorgulanabileceğine vurgu yaptı.

Takiyüddin (1526-1585): Kendi döneminin en önemli gözlemevi olan İstanbul gözlemevinin kurucusu olarak ünlüdür. Gökyüzünde üç sabit noktayı kullanarak cisimlerin konumlarını bulmaya yarayan yeni bir metot geliştirdi ki bu metot hâlâ en çok kullanılan metotlardandır. Geliştirdiği metot sayesinde yıldızların konumlarını çok hassas bir şekilde hesapladı. Çalışmalarının bilimsel devrimin öncülerinden olan Tycho Brahe'yi etkilediği bilinmektedir. Takiyüddin, ışığın sınırlı bir hızla hareket ettiğini

ortaya atan ilk düşünürlerdendir. Gözün gelen ışığı algıladığını, renklerin ışığın yüzeylerden yansımaları sonucu oluştuğunu iddia etti. Takıyüddin, tarihteki ilk mekanik çalar saat ile saniye ölçebilen saati geliştirdi.

Tüm bu örnekler Müslümanların bilimle ilgilendiklerine ve İslam'ın bilimin yeşereceği bir ortam oluşturabileceğine bir kanıt niteliğindedir. Müslümanlar astronomi, fizik, optik, kimya ve matematik gibi dallarda çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bu disiplinlerde çalışma üretmeye dine aykırı görmemişler, tersine çoğu zaman bu çalışmaları dini inançlarının bir gereği olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum bugün için birkaç mesaj içermektedir. Bu önemli isimler ve onların bilimsel çalışmaları, Müslümanların bugün bilimle ilgilenmemesinin nedeninin İslam'da değil başka toplumsal, ekonomik ve siyasi etkenlerde aranmasının daha doğru olduğuna işaret eder. Eğer sorun İslam'da olsaydı İslam toplumlarının hiçbir zaman bilimle ilgilenmemeleri beklenirdi. Ayrıca bu isimleri varlığı ve çalışmaları Müslümanların gelecekte ümitlerini kesmemelerine neden olacaktır. Müslümanlar kendilerini bilimden alıkoyan toplumsal, ekonomik ve siyasi koşulları değiştirerek yeniden bilimde ileri gitme imkânına sahiptirler. Kuran'ın zihinlerde oluşturduğu perspektif var oldukça ve onları bilimle uğraşmaya itmesi sürdükçe Müslümanlar yeniden bilimsel buluşlarda bulunabilecektir.

Bazı Saygın Bilim İnsanları ve Düşünürlerin Din-Bilim İlişisine Yönelik Olumlu Yaklaşımları

Bugün Batı Avrupa'da ve Amerika'da din felsefesinin yeniden canlanmaya başladığına şahitlik etmekteyiz. Ancak daha yakın bir dönemde, 20. yüzyılın ortasında pozitivistin mutlak bir üstünlüğünden söz etmekteydik. Bugün pozitivism çok fazla güç kaybetmiş, dinlerin adına pozitivistime getirilen eleştiriler ikna edici bulunmuştur.¹¹³ Bu dönemde hem din lehine yeni argümanlar sunulmakta hem de eski argümanlar revize edilerek dinler için güçlü bir şekilde ileri sürülmektedir. Örneğin William Lane Craig, Gazali'nin Kalam argümanını revize edip, modern bilimsel veriler eşliğinde sunmuştur.¹¹⁴ Artık din yok olmaya yüz tutmuş, bilim ve felsefe tarafından saldırıya uğrayan bir fenomen olarak görülmemektedir. Yeni ateistlerin dışında birçok felsefeci ve bilim insanı dinlerin tezlerini dikkate almaktadır. Ülkemizde de durum bundan

---

113 Dewey J. Hoitenga, **Faith and Reason from Plato to Plantinga: An Introduction to Reformed Epistemology**, State University of New York Press, Albany, 1991, s. 9.

114 Steven M. Duncan, **Analytic Philosophy of Religion: its History since 1955**, Tirril: Humanities (E-Book), 2007, s. 165.

farklı değildir. Dine getirilen eleştirilere verilen cevaplar, din felsefesine duyulan ilgiyi de artırmıştır.

Özellikle son birkaç on yılda ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin din felsefesi açısından da son derece dikkate değer olduğu görülmektedir. Birçok araştırmacının da dikkat çektiği gibi 20. yüzyılın neredeyse son çeyreğine kadar en akli başında kabul edilen düşünür ve yazarlar bile 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde insanoğlunun anlam, amaç ve ilahi güçler gibi konularda inandığı her şeyin anlamsız ve boşa çıkacağını ileri sürerlerdi. Kimilerine göreyse bilimin en temel görev ve hedefi hayatın titreşen atomlar ve çoğalan moleküllerden ibaret hiçbir amaca yönelik olmayan tesadüfi bir süreç olduğunu ortaya koyacak kanıtlar bulmaktı. Kısacası varoluşun tamamen kör tesadüflerin bir ürünü olduğu kabulü yaygındı. Edebiyat, tarih ve felsefede de benzer bir anlayışın yaygın olduğu görülmekteydi. Bilimsel gelişmeler bu beklentiyi haklı çıkarmadığı gibi aksine yeni bin yılda anlam kavramının görkemli bir dönüş yaşadığını düşünenlerin sayısı hissedilir oranda bir artış gösterdi. Şimdilerde ise bir yandan evrenin ortaya çıkışını kendiliğinden ve teknik bir olay olarak yorumlaması beklenen kimi kozmologlar varoluş gerçeğinin üzerinde kaldırılması gereken bir örtü bulunduğunu itiraf ederken diğer yandan yaşamın ortaya çıkışının anlamsız ve amaçsız kimyasal bir kaza olduğu söylemlerini devam ettirmesi beklenen kimi biyologlar ise doğal yaşamın ardında kutsal bir

varlığa işaret eden göstergeler olduğuna yönelik inançlarını açıkça ifade ediyorlar.¹¹⁵

Batı bilimi ve düşüncesinin gelişmesinde İslam bilim insanları ve düşünürlerinin oldukça önemli katkıları olduğu bugün uluslararası düzeyde tüm bilim tarihçileri tarafından kabul edilen bir gerçektir. Batı'da da bilime öncülük eden ve ismi bilim tarihi sayfalarına altın harfler ile yazılan bilim insanlarının tamamına yakını da, Allah'a inanan ve Evren'i Allah'ın sanatı olarak inceleyen bilim insanlarıdır. Bu kişiler bilimle uğraşmanın Allah'ın istediği bir eylem olduğuna inanmışlardır. Hatta din onların halk arasında yaygın olan geleneksel inançları sorgulamalarına kapı aralamıştır. Bu konuda verilebilecek bir örnek tıp konusunda önemli çalışmalara imza atan Paracelsus'tur. O, Hıristiyanlık adına geleneksel tıbbi sorgulama cesareti göstermiştir.¹¹⁶

Batı biliminin dev isimlerinden biri olan Newton da bilimi dinle çatışan bir fenomen olarak görmemiştir. Tam tersine ona göre Allah'ın varlığı ve Evren'in Allah tarafından yaratılmış olduğu o derece aşikâr bir durumdur ki bunun akli başında insanlar tarafından inkâr edilmesi mümkün olmadığı gibi bu inanç geçerliliğini her dönemde devam ettirecek bir güce ve sayısız delile sahiptir. Bu anlayışını Newton'ın şu sözlerinden görmek mümkündür:

115 Gregg Easterbrook, "Meaning Makes a Comeback", ed: Russell Stannard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000, s. 32.

116 William E. Burns, **The Scientific Revolution: An Encyclopedia**, ABC-Clio, California, 2001, s. 271.

“Ateizm insanlık için o kadar anlamsız ve iğrençtir ki hiçbir zaman fazla savunucusu olmamıştır. Bütün kuşların, hayvanların ve insanların sağ ve sol taraflarının aynı olması (bağırsakları hariç) ve sadece iki gözlerinin olması ve yüzlerinin iki tarafında başka göz olmaması, kafalarının iki tarafında sadece iki kulak olması ve burunlarında sadece iki delik olması, göz arasında başka hiçbir deliğin olmaması ve burnun altında bir ağız olması ve iki ön ayak veya iki kanat veya omuzlarında iki el olması ve bir kalçanın biri bir tarafında diğeri diğer tarafında iki ayak olması ve daha fazla olmaması tesadüfen olabilir mi? Hepsinin dış şeklindeki bu düzen bir Sanatçı'nın gaye ve düzenlemesi olmadan nasıl ortaya çıkmış olabilir? Her türlü canlının gözlerinin köküne kadar transparan olması ve gözlerin vücutta, dış tarafında katı transparan deriler olan ve transparan sıvılarla dolu ortada kristal lens olan ve lensin önünde bebeği olan tek yer olması, hem de hepsinin görmeyi olanaklı kılacak düzgün şekle sahip olması, hiçbir Sanatçı'nın onları tamir edememesi neye bağlanacaktır? Kör şans, ışığın var olduğunu ve onun kırılmasını biliyor muydu ve bütün varlıkların gözlerini bunu garip bir biçimde kullanacak şekilde mi düzenledi? Bu ve bunun benzeri düşünceler her zaman insanoğlunu her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten ve o yüzden korkulması gereken bir Varlık'ın olduğuna ikna etmiştir ve her zaman ikna edecektir.”¹¹⁷

117 Isaac Newton, “Gerçek Dinin Kısa Bir Planı”, Aktaran: Enis Doko, **Dâhi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 51-52.

Dindar bilim adamları tarihin her döneminde karşımıza çıkmıştır. Isaac Newton, Michael Faraday ve James Clerk Maxwell akla ilk gelen örnekler. Ama böyle olanlar genellikle azınlıkta kaldı; çoğunluğu ise agnostik olmayı seçti. Sonra birden ne olduysa yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren en seküler bilim adamları bile Allah'ın adını telaffuz eder oldu. Önemli bir astrofizikçi ve kozmolog olan Fred Hoyle bu durumun tipik bir örneğidir. Hoyle kariyerinin ilk günlerinde ateistti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kafası karışmış bir şekilde bazı elementlerin daha azken bazılarının neden çok olduğuna kafa yorarken aklına parlak bir fikir geldi. Nükleer çekirdeğinin yapısını incelemeye karar veren Hoyle, karbon çekirdeğinde o güne kadar keşfedilmemiş bir enerji düzeyi olduğunu tespit etti. Yaptığı deneyler tespitlerini doğruladı. Hoyle, bunun bir rastlantı olamayacağına karar verdi, işin içinde ilahi bir gücün olduğuna hükmetti. Sonraki yıllarda ilahi güç kendini başka alanlarda da göstermeye başladı. Cisimlerin elektron ve protonlardan oluştuğu öteden beri biliniyordu. Bu ikisinin oranları sabit kabul edilmiş, kimse bu konu üzerinde düşünmemişti. Ama sonra bilim adamları çıkıp proton ve elektronların tam değerini kesin olarak bilmek gerektiğini, zira bir milimlik kayma halinde bile yaşamın ortadan kalkacağını söylediler. "Hassas ayarlar"ın doğada ne denli önemli olduğuna ilişkin her gün yeni bir şeyler öğrenmeye başladık. Ortaya çıkan sonuçlar dini düşünceyle uyum içerisindedir. Birincisi, Evren'de ciddi bir ayar olduğu kesindir. Hoyle'un özyaşamöyküsünde belirttiği gibi, "Tanrıtanımaz görüşün, dünyanın belli bir amaçla yaratılmadığını

söylemesi kadar ahmakça bir şey olamaz.” İkincisi, insanoğlu Evren’in tasarlanmış en önemli parçalarından biridir; fizikçi Freeman Dyson’un deyişiyle, “Kimse yer yüzünde kendini yabancı gibi hissetmemelidir. Zira her geçen gün Evren’in yapısını biraz daha tanıyor, onun biz buraya gelmeden önce bir şekilde bizden haberdar olduğunu seziyorum.” Dyson’un bu sözleri insanın plansız bir biçimde evrim geçirdiğini öne sürenlerin düşünceleriyle çelişiyor.¹¹⁸

Eğitimini Harvard ve Cambridge gibi dünyanın en ünlü iki üniversitesinde tamamlayan ünlü siyaset bilimci Patrick Glynn ömrünün büyük bir kısmını ateist olarak yaşamasına rağmen modern bilimin gelişmelerini yeniden incelemesi neticesinde ciddi bir dönüşüm geçirmiş ve 1999 yılında *God The Evidence The Reconciliation of Faith and Reason in a Postsecular World* (Tanrı’nın Varlığının Delilleri: Post-Seküler Bir Dünyada İnanç ve Aklın Uzlaşması) başlıklı bir çalışma yayımlayarak Tanrı’nın varlığını kabul ettiğini yani artık bir ateist olmadığını ifade etmiştir. Glynn bu çalışmasında ateizmin bir yanılgı olduğunu nedenleri ile birlikte ortaya koymaya çalışmıştır.¹¹⁹

20. yüzyılın entelektüel anlamda en etkili ateistlerinin başında ünlü İngiliz felsefeci Antony Flew’un geldiği konusunda neredeyse kuşku yok gibidir. Bilindiği gibi Flew, elli yıllık akademik kariyerini hiçe sayarak ve tüm

118 Cyril Domb, *Science and Religion: Heading For Partnership?* ed: Russell Stannard, *God For The 21st Century*, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000, s. 182.

119 Bakınız: Patrick Glynn, *God: The Evidence: The Reconciliation of Faith and Reason in a Postsecular World*, Prima Publishing, 1999.

akademik kariyeri boyunca savuna geldiği ateizm fikrinden vazgeçerek artık bir Tanrı'ya inandığını açıklamıştı. Flew, 2004 yılında New York Üniversitesi'nde düzenlenen bir sempozyumda yaşamın kökenine dair çalışmaların ortaya çıkarmış olduğu insanı hayrete düşüren, bilimsel ve matematiksel açıdan açıklanması mümkün olmayan tablo karşısında artık bir Tanrı'ya inandığını açıklamış ve bu açıklaması özellikle ateist çevrelerde şok etkisi yaratmıştı. Flew, gerçekten de entelektüel anlamda çok etkili bir düşünürdü ve modern bilimin kanıtlarının kendisini getirdiği yerin Tanrı inancı olduğunu açıklama cesaretini ve yanıldığını itiraf etme erdemini gösterebilmişti.¹²⁰

Günümüzde de kendi alanında saygın birçok bilim insanı, gerek evrenin gerekse yaşamın oluşumuna dair hayranlıklarını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Dolayısıyla gerçek, kimi çevrelerin zannettiği gibi değildir. Geçmişten günümüze saygın birçok bilim insanı Allah'ın varlığına inanmış ve aynı zamanda dini inanca sahip olmayı da bilim yapmaya engel görmemişlerdir. Yine özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha önceden ateist ya da agnostik olmasına rağmen modern bilimin ortaya çıkarmış olduğu Evren ve yaşam tablosu karşısında bu görüşlerinden vazgeçerek inancını ifade eden birçok bilim adamı da olmuştur. Harvard Üniversitesi'nde astronomi ve bilim tarihi profesörü olan Owen Gingerich bu konuda şu şekilde bir değerlendirmede bulunur: “Kozmologların kimisi teist (Allah inancına sahip) kimisi ateisttir. Ama

120 Detaylı bilgi için bakınız: Emre Dorman, “Kantın Götürdüğü Yeri Takip Eden Bir Filozof: Antony Flew'un Ateizmden Vazgeçiş Üzerine”, *Felsefe Dünyası*, 2014/2, Sayı: 60, s. 157-176.

hepsi de evrendeki oluşumları büyük bir hayranlık hissi içinde izlemektedirler.”¹²¹

Örnekler bunlarla sınırlı değildir. Bilimin temellerini atan bilim adamları başta olmak üzere bugün de etkili ve ses getiren çalışmalara imza atan birçok bilim adamı aynı zamanda hayatında Allah’a önemli bir yer ayırmaktadır. Astronomiden biyolojiye kadar Allah’a karşı argümanlarda kullanılmaya çalışılan her bilim dalında birçok önemli isim doğa ile Allah arasında ilişki kurmaya çalışmıştır.¹²² Geçmişten günümüze kadar Batılı bilim insanlarının Allah-Evren ve din-bilim ilişkisine dair yaklaşımlarının bir kısmı şu örnekler ile gösterilebilir:¹²³

121 Owen Gingerich, “Ingredients for Life”, ed: Russell Stannard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000, s. 20.

122 Bu isimlerin bazılarının bilime katkıları için bakınız: Henry M. Morris, **Men of Science Men of God: Great Scientists Who Believed the Bible**, Masterbooks, Green Forest, 2012, s. 95-98.

123 Bakınız: Hugh Ross, **The Creator and the Cosmos**, Navpress, Colorado, 1993; Hugh Ross, **The Fingerprint of God**, Whitaker House, New Kensington 1989; Henry Margenau-Roy Abraham Varghese, **Cosmos, Bios, Theos: Scientists Reflect on Science, God, and the Origins of the Universe, Life, and Homo Sapiens**, Open Court Publishing Company 1991; Robert Jastrow, **God and The Astronomers**, W.W. Norton, New York 1978; Fred Heeren, **Show Me God: What the Message from Space Is Telling Us About God**, Day Star Productions 2004; Lee Strobel, **The Case For A Creator**, Zondervan, Michigan 2004; John Marks Templeton, **Evidence of Purpose, Scientists Discover The Creator**, The Continuum Publishing Company, New York 1996; Russell Stannard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain 2000; Gerald L. Schroeder, **The Hidden Face of God: Science Reveals The Ultimate Truth**, Touchstone, New York 2001; John C. Lennox, **God’s Undertaker: Has Science Buried God?** Lion Hudson 2009; Alister E. McGrath, **Science and Religion**, Wiley-Blackwell 2009; Francis S. Collins, **The Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief**, Free Press 2007; Antony Flew, **There Is a God: How the World’s Most Notorious Atheist Changed His Mind**, HarperOne 2008.

Kopernik (Astronom ve Matematikçi): Bilgiyi cehaletten daha makbul gören Tanrı'nın yüce işlerini bilmek, O'nun bilgeliğini, ihtişamını ve gücünü kavramak, O'nun yasalarının muhteşem işleyişini takdir etmek muhakkak güzel ve kabul edilebilir bir ibadet biçimidir.

Galileo (Astronom ve Fizikçi): Matematik, Tanrı'nın Evren'i yazdığı dildir. Tanrı, insana duygu, idrak ve zekâ bahşetmiştir. Öyleyse onları amaçsız bırakmamalı, kullanarak bilgi edinmeliyiz.

Kepler (Astronom ve Matematikçi): Dış dünyadaki bütün araştırmaların ana amacı, Tanrı'nın bize matematiksel bir dille vahyetmiş olduğu akli düzeni keşfetmektir. Bu aynı zamanda Tanrı'nın bize yüklediği bir sorumluluktur.

Newton (Astronom ve Fizikçi): Tanrı, eserleri aracılığıyla bilinir. Bizim sistemimiz hakkında inceleme yazdığım zaman, insanların Tanrı'ya inancı dikkate almalarını sağlayabilecek prensipleri seçmeye dikkat ettim ve hiçbir şey beni onların bu sebeple kullanılmalarından daha fazla sevindiremez.

Francis Bacon (Filozof ve Bilimadamı): Az felsefe, insan zihnini tanrıtanımsızlığa götürür; ama felsefede derinlik, insanların zihinlerini dine döndürür.

George Ellis (Astrofizikçi): Evren'deki muhteşem yaşamı mümkün kılan kanunlarda mucizevi bir hassas ayar vardır.

William Lawrence Bragg (Nobel Ödüllü Fizikçi): Din ile bilimin zıt olup olmadığını soruyorlar. Bu ikisi ancak bir elin iki parmağı kadar farklı olabilirler.

Albert Einstein (Nobel Ödüllü Fizikçi): Dinsiz bilim topal, bilimsiz din kördür. Bilimle ciddi bir şekilde uğraşan herkes, doğanın kanunlarının, insanoğlundan üstün ve saygı duyulması gereken bir ruhun varlığının delili olduğuna inanır... Bilim alanındaki başarılı ilerlemelerden bizzat haberdar olan biri, yaşamda kendini gösteren aklın ve mantığın ihtişamının yarattığı derin saygı duygusundan etkilenir... Benim dindarlığım oldukça üstün bir ruha karşı mütevazı bir hayranlığı içerir ki; bu üstün ruh kendini zayıf ve gelişmemiş akıllarımızla algılayabildiğimiz küçük ayrıntılarda belli eder. Kafamdaki Tanrı fikrini, anlaşılması oldukça zor olan Evren'de kendini ortaya koyan bu üstün güce duyduğum derin inancım şekillenmektedir.

Max Planck (Nobel Ödüllü Fizikçi): Biri diğerini tamamladığı için din ve bilim arasında gerçek bir karşıtlık olması mümkün değildir.

Paul Davies (Fizikçi): Bilim ancak bilimadamı Tanrı'nın varlığını tamamen kabul eden bir dünya görüşü benimsediğinde ilerleyebilir. Evren'de bilinçli yaşamın oluşması için gerekli doğa kanunlarının hassas ayarı, açıkça Tanrı'nın Evren'i böyle bir hayat ve bilincin gelişmesi için tasarladığı sonucunu çıkarır. Bu demek oluyor ki, Evren'deki varlığımız Tanrı'nın planının merkezi bir

parçasıdır. Evren'in ve yaşamın ortaya çıkışının ardında yüce bir kanıt var. Doğa yasaları çok hassas bir ayarda tutulmuş.

Allan Sandage (Astronom): Ben böyle bir düzenin bir kaostan çıktığını son derece ihtimal dışı buluyorum. Düzenleyici bir prensip olmalı. Tanrı bana göre, esrarengiz fakat varlık mucizesinin, neden hiçbir şey yerine bir şeyler var olduğunun açıklamasıdır.

David Darling (Astrofizikçi): Zaman yoktu, uzay yoktu, madde ve enerji yoktu... Kozmik kutu açıldı ve yaratılış mucizesi açığa çıktı.

John O'Keefe (NASA'da Astronom): Bizler astronomik standartlarda şımartılmış ve şefkat ile muamele edilmiş yaratıklarız. Eğer Evren büyük bir hassasiyetle yaratılmış olmasaydı biz hiçbir şekilde var olmazdık. Benim görüşüm Evren'in bu koşullardaki varlığıyla, içinde insanların yaşaması için yaratıldığıdır.

Fred Hoyle (Astrofizikçi): Gerçeklerin mantıklı bir yorumu üstün bir entelektüelin fizik, kimya ve biyoloji ile oynadığı ve doğada kör hiçbir güçten bahsetmeye değer olmadığı sonucunu gösterir. Gerçekten hesaplanan rakamlar o kadar şaşırtıcı ki bu sonuç artık soru ötesidir. Yaşamın şans eseri ortaya çıktığına inanmakla, eski uçak parçaları dolu bir depoda esen bir hortumun bir Boeing 747 uçağı meydana getirebileceğine inanmak arasında fark yoktur. Evren, süper hesaplama yapan bir entelektüel güç tarafından yaratılmıştır. Aksi takdirde, bu kadar çok ilgisiz ve imkânsız tesadüfün muhteşem bir şekilde

bir arada işleyip yaşamı mümkün kılan bir Evren'i meydana getirmesi beklenemezdi.

Robert Griffiths (Fizikçi): Şayet tartışmak için bir ateiste ihtiyacımız olursa, felsefe bölümüne gidiyorum, zira artık fizik bölümünde ateist bulmak oldukça zor.

Tony Rothman (Fizikçi): Evren'in düzeni, güzelliği ve doğanın şaşırtıcı rastlantıları ile karşı karşıya kaldığınızda bilimden dine doğru bir adım atmaya teşvik olursunuz. Eminim pek çok fizikçi bunu yapmak ister, bunu itiraf edebilmelerini dilerim.

Hugh Ross (Astrofizikçi): Ateizm, Darwinizm ve 18. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıla kadar süren felsefelerden doğan tüm "izm"ler, Evren'in sonsuzdan beri var olduğu şeklinde yanlış bir varsayıma dayanmışlardır. Big Bang'in tekilliği ise, bizleri Evren'in ötesinde/arkasında/öncesinde bulunan bir sebeple yüz yüze getirmiştir ki bu sebep, hayat dahil her şeyin asıl kaynağıdır. Yaşayan organizmaların kompleks ve düzenli konfigurasyonunun tek açıklaması, akıllı ve üstün bir yaratıcının şahsen bunu oluşturmasıdır. Yine görüyoruz ki özel ve üstün bir yaratıcı, Evren'i var etmiş ve tasarlamıştır.

John Gribbin (Astrofizikçi): Evrenimiz insanlık için her yönüyle yaşam için uyumlu adeta özel dikim ısmarlama bir elbise gibi yaratılmıştır.

George Greenstein (Astrofizikçi): Kanıtlar incelendikçe, bir tür doğaüstü aracının –daha doğrusu Aracı'nın– bu işe dahil olmasının zorunlu olduğu düşüncesi belirgin

olarak ortaya çıkmaktadır. Farkında olmaksızın, bir Üstün Varlık'ın varlığına dair bilimsel kanıtlara parmak basmış olabilir miyiz? Sahneye çıkan ve bütün kozmosu bizim için hikmetle süsleyen, Tanrı mıydı?

Arno Penzias (Nobel Ödüllü Fizikçi): Astronomi bizi benzersiz bir olaya, yoktan yaratılan bir Evren'e, yaşamın var olması için gerekli bütün şartları sağlayacak çok hassas dengeye sahip bir Evren'e ve altında yatan bir plana (doğüstü denilebilecek bir plana) sahip bir Evren'e götürüyor.

Arthur L. Schawlow (Nobel Ödüllü Fizikçi): Bana öyle geliyor ki hayatın ve Evren'in mucizeleriyle yüz yüze kalındığında sadece "Nasıl?" diye değil ayrıca "Neden?" diye sormalı. Olası cevaplar ancak dinsel olabilir... Evren'de ve kendi hayatımda Tanrı'nın varlığına dair bir ihtiyaç hissediyorum.

Barry Parker (Kozmolog): Bu kanunları kim yarattı? Hiç şüphe götürmez ki Tanrı'ya her zaman ihtiyaç olacaktır.

Werner Heisenberg (Nobel Ödüllü Fizikçi): Doğabilimleri bardağından içilen ilk yudum insanı ateist yapar. Ama bardağın dibinde Tanrı sizi beklemektedir!

Wernher von Braun (Astronom): Evren'in bünyesinde barındırdığı sayısız bilinmezlik onun yaratıcısına olan inancımızı bir kat daha artırmaktadır. Bir bilimadamının Evren'in varoluşunun ardında yatan mükemmel zekâyı inkâr etmesi, en az bir ilahiyatçının bilimsel gelişmelere sırtını çevirmesi kadar mantıksızdır.

Paul Dirac (Nobel Ödüllü Fizikçi): Tanrı üst düzey bir matematikçidir ve Evren'i yaratırken ileri düzeyde matematik kullanmıştır.

Robert Jastrow (Astrofizikçi): Aklın gücüne inanarak yaşamış bilimadamlarının hikâyesinin sonu kötü bir rüya gibidir. Cahillik dağını aşır onun en yüksek tepesini ele geçirmek üzeredir; son kayanın üzerinden baktığında, yüzyıllardan beri orada bulunan ilahiyatçılar tarafından karşılanır.

Vera Kistiakowsky (Fizikçi-MIT): Fiziksel dünyamız ile ilgili bilimsel anlayışımızın gösterdiği muhteşem düzen Tanrısal bir anlayışı gerektiriyor.

Frank Tipler (Matematik Fiziği Profesörü): 20 yıl önce kozmolog olarak kariyerime başladığımda bir ateisttim. Bir gün Yahudi-Hıristiyan teolojisinin temel iddiasının doğru olduğunu ve bunun bizim anladığımız fizik kanunlarının bir sonucu olduğunu gösteren bir kitap yazacağımı en vahşi rüyalarımdaya bile hayal edemezdim. Ben bu sonuçlara benim özel fizik branşımın merhametsiz mantığını kullanarak ulaştım.

C. J. Ihsam (Astrofizikçi): Muhtemelen Big Bang'in tezmi desteklediğine verilecek en iyi kanıt, Evren'in bir başlangıcı olduğu gerçeğinin bazı ateist fizikçiler üzerinde ortaya çıkardığı açık huzursuzluktur. Bazen, bazı bilimsel düşünceler, kendi değerlerinin çok üzerinde bir kararlılık içinde savunulmaya devam ediliyor ki bu durum, bunun arka planındaki motifin kişinin kendi teorisini destekleme

arzusundan ziyade, çok daha derinlerdeki psikolojik gelişmelerle ilgili olduğunu düşündürüyor.

Alexander Polyakov (Matematikçi): Biliyoruz ki doğa mümkün olan matematiğin en üstünü ile açıklanır. Çünkü onu Tanrı yaratmıştır.

Henry Fritz Schaefer (Kimya Profesörü ve Georgia Üniversitesi Kuantum Kimya Bilgi İşlem Merkezi Yöneticisi): Benim bilimimin anlamı ve heyecanı nadir olarak bir şey keşfedip kendime “Demek Tanrı bunu böyle yaptı” diyebilmektir. Benim hedefim Tanrı’nın planının küçük bir kısmını da olsa anlayabilmektir.

Scott Minnich (Moleküler Biyolog): Bilimsel verilerin ortaya çıkardığı sonuç, tüm Evren’in derin metafizik anlamlar içerdiğiidir.

Michael Behe (Biyokimyacı): Yaşam, en basit örneğinden en kritik parçalarına kadar, ilahi bir tasarımın sonucudur.

Michael Corey (Felsefeci): Evren, süper hesaplama yapan bir entelektüel güç tarafından yaratılmıştır. Aksi takdirde, bu kadar çok ilgisiz ve imkânsız tesadüfün muhteşem bir şekilde bir arada işleyip yaşamı mümkün kılan bir Evren’i meydana getirmesi beklenemezdi.

Antony Flew (Felsefeci): Günümüzdeki önemli ve saygın pek çok bilimadamı, doğanın kanunlarını yani doğadaki tasarımı Tanrı’nın sanatının yansımaları olarak görmüşlerdir. Önemli olan yalnızca doğada gözlemlenen

düzen değil bu düzenin matematiksel olarak kesin, evrensel ve uyum içinde olmasıdır.

Jean Guitton (Felsefeci): Doğanın temel değişmezleri ve yaşamın ortaya çıkmasına neden olan ilk koşullar, şaşırtıcı bir kesinlikle ayarlanmıştı. Evren'in ne denli akıl almaz bir incelikle ayarlandığı hakkında bir fikir vermek için Yer'den Mars gezegeni üzerinde bir çukura topunu göndermeyi başarabilen bir golf oyuncusunun becerisini düşünmek yeter!

Richard Swinburne (Felsefeci): Ben bilimin izah edemediği şeyleri izah etmeye yarayan bir “boşlukların tanrısı” olduğunu iddia etmiyorum. Bilimin neden açıklama yapabildiğini izah etmek için bir Tanrı'nın var olması gerektiğini öne sürüyorum ki bu bilimin izah ediciliğini inkâr ettiğim anlamına gelmez. Ben bilimin neden (şeyleri) izah edebildiğini izah etmek için Tanrı'nın olması gerektiğini söylüyorum.

George Sim Johnson (Yazar): İnsan DNA'sı *Britanica Ansiklopedisi*'nden daha düzenli bilgi ihtiva eder. Eğer ansiklopedinin tüm metnini, bilgisayar formatında uzayda bulsaydık, çoğu insan buna, dünya dışı bir aklın varlığının ispatı olarak bakacaktı. Fakat bu doğada gözlemlendiği zaman, tesadüfi güçlerin işleri olarak izah edilir.

Jeremy Rifkin (Yazar): Bu cevabı hiçbir zaman kabul etmem mümkün değildi. Dünya'nın yaşını ifade eden süre ne kadar uzun olursa olsun, kendiliğinden rasgele dizilen tuğlalar hiçbir zaman bir şato ya da bir Yunan tapınağı inşa edemezler.

Sir John Templeton (Templeton Vakfı'nın Kurucusu):

İnanç, bir insanın sabit değil, açık fikirli olmasını sağlar. İnanç, sadece fiziki dünyaya saplanıp kalan materyalistlerden farklı olarak kişiye manevi gerçekliğin de farkına varma imkânını sunar. İsrarla her şeyde kasıt aramaya meyilli olan insanın, amaçsız bir Evren tarafından rasgele yaratılmış olması kulağa fazlaca garip gelmiyor mu?

Şüphesiz bilimsel ve mantıksal delillere rağmen söz konusu delillerin insanların bir kısmı için hiçbir şey ifade edemeyeceği ve bu kişilerin psikolojik ve felsefi birtakım tutumları sebebiyle Allah'ın varlığını inkâr etmekte ısrar edecekleri bir gerçektir. Ancak bu gibi bir durumda ispat ve deliller noktasında teoloji, felsefe ya da bilimi kullanarak yapılabilecek bir şey bulunmamaktadır. Hatta bu durum bazı bilim adamları açısından öyle boyutlardadır ki örneğin Montreal Üniversitesi psikiyatri bölümü eski öğretim üyesi Prof. Dr. Karl Stern'e (1906-1975) göre bunca bilimsel veriye rağmen zihinsel açıdan sağlıklı birinin Evren'in tesadüfen oluştuğunu iddia etmesi mümkün değildir. Stern bu noktada şu şekilde bir yaklaşımda bulunur: "Evren'in şu anki yapısının tümüyle bir tesadüf eseri olabileceği düşüncesi, tamamen delice bir düşüncedir. Delilik kavramını argo bir kelime olarak hakaret niyetiyle değil, aksine tamamen psikolojideki teknik anlamıyla kullanıyorum. Gerçekte bu tür bir düşünce ile şizofrenik düşünce tarzı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır."¹²⁴

---

124 Jeremy Rifkin, *Algeny, A New Word-A New World*, New York: The Viking Press 1983, s. 114

Sonuç

Bilimle dinin çatıştığı yönündeki görüş bugün halk arasındaki yaygınlığını korumaktadır. Birçok insan bu görüşün doğruluğuna, üzerine yeterince düşünmeden ve araştırma yapmadan inanmaktadır. Ancak bu kitapta da gösterilmeye çalışıldığı gibi İslam özelinde bu iddianın geçerli olduğuna inanmamızı gerektirecek bir argüman veya veri yoktur. Hatta kitapta da sergilemeye çalıştığımız gibi özellikle İslam dininin öğretileri ile bilim arasında son derece güçlü bir uyum söz konusudur. Bu nedenle İslam söz konusu olduğunda bilimle din arasında bir çatışmanın değil bir uzlaşmanın var olduğundan söz edebiliriz. Ancak bunun bütün dinler için söz konusu olduğunu iddia edemeyiz. Bazı dinlerin bilimle çatışan iddiaları olabilir. Burada yapılacak muhtemel bir hata tüm dinleri aynı kefedede değerlendirmek olacaktır. Bu kitabın önemli amaçlarından birisi de bu ayrıma dikkat çekmektir. Yani din ile bilim arasındaki ilişkiyi değerlendirirken tüm dinler için kesin bir çatışmadan veya uzlaşmadan söz edilemeyeceğidir. Nüanslara dikkat etmek ve her dinin bilimle ilişkisini ayrı ayrı değerlendirmek daha isabetli bir hareket olacaktır.

Bunun yanında din bilim ilişkisini değerlendirirken İslam'dan ne anladığımız sorusu da ister istemez önem kazanacaktır. Her ne kadar bu sorunun din bilim ilişkisini değerlendirirken ne kadar merkezi olduğu gözden kaçırılrsa da İslam diye önümüze sunulan her görüşün kabul edilmesi değerlendirmemizi de etkileyecektir. Bu kitapta biz İslam denilince kendisinden Müslümanların şüphe etmedikleri ve üzerinde uzlaştıkları tek kaynak olan Kuran'ı aldık. Kuran'a aykırı öğretileri, kime mal edilirse edilsin İslami saymak kabul edilemez. Bu ayrıma özellikle din bilim ilişkisini somut öğretiler üzerinden değerlendirirken dikkat etmek büyük önem taşır.

Din ile bilimin, daha doğrusu İslam ile bilimin çatışma değil de uyum içerisinde olduğunu göstermenin birçok yolu vardır. Biz de bu kitapta bunu gerçekleştirmek için bu yolların bazılarını başvurduk. Örneğin bilimin ateizmle özdeşleştirilmesine tarihsel kanıtlarla karşı çıktık. Bu nedenle tarihte bilim din çatışmasına örnek olarak gösterilen bazı olayları masaya yatırdık. Özellikle astronomi ve biyolojinin burada bir araç olarak kullanılmasının doğruluğunu sorguladık. Bugün biyolojinin tek tanrılı dinlere ve İslam'a karşı kullanılmasının doğru olmadığını göstermek için İslam tarihinde evrim görüşünü savunan âlimlerin varlığından bahsettik. Ancak daha da önemlisi biyolojik evrimi mümkün kılan fiziksel sabitlerin altını çizdik. Eğer evrendeki sabitler fizik ve astrofiziğin gösterdiği gibi hassas bir şekilde ayarlanmasaydı ne yıldızlar ne gezegenler oluşur ne de evrim süreci başlayabilirdi. Yani doğa bilimleri canlılığın kolayca ortaya

çıktığını değil, yaşamın ince ayarlanmış bir Evren'de ortaya çıktığını göstermektedir. Aslında bu noktada iro- nık bir durum yaşanmaktadır. Bazıları tarafından Allah'ın var olmadığını ispatlamakla görevlendirilen bilim yaratılışın sanılandan çok daha karmaşık ve tesadüflerle açıklanamayacak bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Bu tartışmalar evrimin Allah inancı ile çelişip çelişmediği tartışmasını anlamsız kılacak ölçüde önemli olsa da biz bu tartışmayı es geçmedik ve detaylıca ele aldık. Kitapta evrimin doğru olması durumunda Allah'a inancın zedelenmeyeceğini vurgulamaya çalıştık. Allah'ın böyle bir araç kullanarak canlıları yaratabilmesinin mümkün olduğunu ifade ettik.

Bilim tarihinde istismar edilen bir diğer başlık da Galileo vakasıydı. Bu olayın neden din-bilim çatışması olarak görülmemesi gerektiğini de çalışmamızda detaylıca anlattık. Galileo'nun dindar bir bilim insanı olduğundan ve İncil'e karşı çıkmadığından bahsettikten sonra Kili- se'nin bilimsel konulardaki tutumunu masaya yatırdık. Ayrıca Hıristiyanlık içindeki süreçlere de dikkat çektik. Bu durum bize din ve bilim arasındaki ilişki incelenir- ken toplumsal faktörleri de göz ardı etmememiz gerektiğini hatırlattı.

İslam ile bilimin çatıştığını iddia edenlerin bir diğer önemli kozu İslam dünyasının bugünkü içler acısı hali- dir. İslam ülkelerinin bilimde, felsefede, kültürde, sanatta geri kalmalarını kullanan kişiler dinin özgür düşünce ve ilerlemeye engel olduğunu iddia ederler. Ancak hem İs- lam tarihi hem de bilim tarihi bu düşüncenin geçersiz

olduğunu gösteren örneklerle doludur. Kitabımızda ele aldığımız birçok İslam âlimi dünya bilimine önemli katkılar sunmuştur. Bu önemli isimler ve bilime katkıları olmasaydı bugün Batı'daki bilimsel birikim daha kısıtlı olacaktı. Bu isimlerin varlığı Müslümanların doğru koşulları yakalaması durumunda yeniden büyük işlere imza atacaklarını gösterdiği için de dikkate değerdir.

Kitabımızda Kuran'ın oluşturduğu perspektiften de bahsettik. Bu perspektif İslam âlimlerinin nereden beslendiğini gösterdiği için önemliydi. Kuran'ın mesajına dikkat çekerek İslam âlimlerinin bilime olan merakının aslında dini kökenlere sahip olduğunu ispatlamaya çalıştık. Bu da İslam ile bilimin uzlaştığını gösteren önemli noktalardan birisidir. Kuran'da bilim yapmayı engelleyen veya kısıtlayan tek bir ayet yoktur. Aksine onlarca ayette insanlar doğa üzerine düşünmeye ve Allah'ın yüce sanatına tanıklık etmeye davet edilirler.

Kitabımızda dikkat çekmeye çalıştığımız bir diğer nokta ise sadece İslam'ın değil, belirli oranda diğer tek Tanrılı dinlerin de bilimle uyumlu olduğudur. Bilimin Hıristiyan bir kültürde yeşermesinin temel nedeni de bu uyumdur. Sadece modern bilimin kurucuları değil, bugün sayılan birçok önemli ismi de kitapta gösterdiğimiz gibi dindar kişiliklerdir. Özellikle son dönemde bilimsel dünyanın verileri bilim ve felsefe camiasındaki pozitivist hâkimiyete son vermiştir. Bunun neticesinde bilim ve felsefe dinlere karşı geçen yüzyılın ortalarına göre daha az kullanılır olmuştur. Bu kullanımların etkisi de eskiye göre sınırlıdır. Bu durum din felsefesinin yeniden gündeme

gelmesine ve pop lerleŖmesine de neden olmuŖtur. Bu-
gün din felsefesinin önemli konularından birisini bilimle
ilgili tartiŖmaların oluŖturması ve din felsefecilerinin bi-
limden faydalanarak Allah ve dinle ilgili argümanlarını
desteklemesi bu nedenlerle ŖaŖırtıcı değildir.

Kaynakça

- Agassi, Joseph, **Science and Culture**, Springer, Dordrecht, 2003.
- Alexander, Denis, **Creation or Evolution: Do We Have to Choose?** Monarch Books, 2008.
- Al-Khalili, Jim, **The House of Wisdom: How Arabic Science Saved Ancient Knowledge and Gave Us the Renaissance**, Penguin, New York, 2011.
- Ashall, Frank, **Remarkable Discoveries!**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Aydın, Mehmet, **Tanrı-Ahlak İlişkisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barbour, Ian, **Religion in an Age of Science**, Harper&Row, New York, 1990.
- Barrow, John, Frank Tipler, **The Anthropic Cosmological Principle**, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Bayrakdar, Mehmet, **İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayrakdar, Mehmet, **İslam Bilim Adamları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012.
- Bayrakdar, Mehmet, **İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi**, Otto, Ankara, 2018.
- Behe, Michael, **Darwin's Black Box, The Biochemical Challenge to Evolution**, Free Press, New York, 2006.
- Bilgili, Alper, "Türkiye'de Bilim Sosyolojisi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Sosyoloji Dergisi**, 29/2, 2014, s. 242-245.
- Bilgili, Alper, **Bilim Ne Değildir**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2017.
- Bilgili, Alper, **Darwin ve Osmanlılar**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2018.

- Bucaille, Maurice, **Tevrat, İnci'ler ve Kuran**, çev: Mehmet Ali Sönmez, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Burns, William E., **The Scientific Revolution: An Encyclopedia**, ABC-Clio, California, 2001.
- Bursalı, Orhan, 'Aziz Sancar: Evrim gerçektir..', 29 Haziran 2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/770123/Aziz_Sancar__Evrim_gercektir....html
- Calvin, Melvin, **Chemical Evolution**, Oxford University Press, 1969.
- Cevzici, Ahmet, 'Din', **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma, Vadi, 2010, s. 463.
- Clark, Kelly James, **Bilim Ve/Veya Din**, çev: Enis Doko, İbrahim Akbudak, Destek, İstanbul, 2019.
- Collins, Francis S., **The Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief**, Free Press 2007.
- Corey, Michael, **God and The New Cosmology The Anthropic Design Argument**, Rowman&Littlefield Publishers, Boston, 1993.
- Craig, William Lane, **Reasonable Faith**, Crossway Books, Illinois, 2008.
- Craig, William Lane, **On Guard: Defending Your Faith with Reason and Precision**, David C. Cook, USA 2010.
- D'Addio, Mario, **The Galileo Case: Trial, Science, Truth**, Gracewing, Leomister, 2004.
- Dawkins, Richard, **Tanrı Yanılgısı**, çev: Melisa Miller, Barbaros Efe Güner, Tunç Tuncay Bilgin, Kuzey, İstanbul, 2015.
- Darwin, Charles, **On the Origin of Species**, Routledge, Londra, 2003.
- Davies, Paul, **The Accidental Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- Davies, Paul, "Taking Science on Faith", New York Times, 24 Kasım 2007, <https://www.nytimes.com/2007/11/24/opinion/24davies.html>
- Deedat, Ahmed, Edip Yüksel: **Kuran: En Büyük Mucize**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1984.
- Dennett, Daniel C., **Darwin'ın Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı**, çev: Aybey Eper ve Bahar Kılıç, Alfa Bilim, İstanbul, 2011.
- Denton, Michael J., **Nature's Destiny**, The Free Press, New York, 1998

- Dirac, Paul, <http://totalculture.co.uk/visual-art-and-culture/god-used-beautiful-mathematics-in-creating-the-world-paul-dirac/>
- Dixon, Thomas, **Science and Religion: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Doko, Enis, **Dâhi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Doko, Enis, “Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirilmesi Tanrısız Mümkün mü?”, **Allah, Felsefe ve Bilim**, Editörler: Caner Taslaman-Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2013.
- Domb, Cyril, **Science and Religion: Heading For Partnership?** ed: Russell Stannard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000.
- Dorman, Emre, **Modern Bilim: Tanrı Var**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Dorman, Emre, “Kanıtın Götürdüğü Yeri Takip Eden Bir Filozof: Antony Flew’un Ateizm’den Vazgeçiş Üzerine”, **Felsefe Dün-yası**, 2014/2, Sayı: 60, s. 157-176.
- Dorman, Emre, **İslam Ne Değildir**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Dorman, Emre, “Bilimsel Ateizm’de Ateist Düşünürler Tarafından Ger-tirilen Eleştiriler,” **Kaygı**, 18, 1, 2019, s. 480-497.
- Dorman, Emre, **Teolojik ve Felsefi Açından Din Ahlâk İlişkisi**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Duncan, Steven M., **Analytic Philosophy of Religion: its History since 1955**, Tirril: Humanities (E-Book), 2007.
- Easterbrook, Gregg, “Meaning Makes a Comeback”, ed: Russell Stan-nard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000.
- Essa, Ahmed, Othman Ali, **Studies in Islamic Civilization: The Muslim Contribution to the Renaissance**, International Insti-tute of Islamic Thought, Herndon, 2010, s. 36.
- Finocchiaro, Maurice A., ‘The Galileo Affair’, editör: Jeff Hardin, Ronald L. Numbers, Ronald A. Binzley, **The Warfare between**

- Science and Religion: The Idea That Wouldn't Die**, John Hopkins University Press, Baltimore, 2018.
- Flew, Antony, **There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind**, HarperOne, 2008.
- Gingerich, Owen, "Ingredients for Life", ed: Russell Stannard, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000.
- Glynn, Patrick, **God: The Evidence: The Reconciliation of Faith and Reason in a Postsecular World**, Prima Publishing, 1999.
- Gould, Stephen Jay, **Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life**, Random House, Toronto, 1999.
- Golshani, Mehdi, **The Holy Quran and The Sciences of Nature**, Institute of Global Cultural Studies, New York 1999.
- Grant, Edward, **Science and Religion, 400 B.C. to A.D. 1550: From Aristotle to Copernicus**, Greenwood, Westport, 2004.
- Greco, Pietro, **Galileo Galilei, The Tuscan Artist**, Cham, Springer, 2018.
- Guinness World Records, "Oldest Higher-Learning Institution, Oldest University"; Kaynak: <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/oldest-university>.
- Han, Fethullah, **Kuran ve Kâinat Ayetleri**, çev: Safiye Gülen-Oya Morçay, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Haq, S. N., **Names, Natures and Things: The Alchemist Jabir ibn Hayyan and His Kitab al-Ahjar**, Kluwer, Dordrecht, 1994.
- Haarsma, Loren, 'Human Evolution and Objective Morality', editör: Melville Y. Stewart, **Science and Religion in Dialogue**, cilt: 1, Wiley-Blackwell, Malden, 2010, s. 195.
- Harris, James F., **Analytic Philosophy of Religion**, Kluwer, Dordrecht, 2002.
- Heeren, Fred, **Show Me God: What the Message from Space Is Telling Us About God**, Day Star Productions 2004.
- Henry, John, **Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri**, çev: Selim Değirmenci, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

- Hill, Donald R., **Gökyüzü ve Bilim Tarihi: İslam Bilim ve Teknolojisi**, çev: Mustafa Kaçar-Atilla Bir, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2010.
- Hitti, Philip K., **History of The Arabs**, Palgrave, New York, 2002.
- Hoitenga, Dewey J., **Faith and Reason from Plato to Plantinga: An Introduction to Reformed Epistemology**, State University of New York Press, Albany, 1991.
- Holton, Gerald, **Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1988.
- Ilyas, Mohammad, 'Qibla and Islamic Prayer Times', Helaine Selin (editör), **Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures**, Springer, New York, 1997.
- Islam and Science: The road to renewal; Kaynak: <https://www.economist.com/international/2013/01/26/the-road-to-renewal>.
- İbn Rüşd, "Felsefe-Din İlişkisi Hakkında Son Söz", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005.
- Jastrow, Robert, **God and The Astronomers**, W.W. Norton, New York 1978.
- Kaçar, Mustafa, Atilla Bir, "Usturlap", DİA, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt: 42, s. 195-198.
- Kaya, Seyfettin, "Ortaçağ'da Arap-İslam Dünyasında Astronomi Bilimi", **BEÜ SBE Dergisi**, 6 (2), 354-373.
- Kaya, Mahmut, "Beytülhikme", DİA, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt: 6, s. 88-90.
- Kehrer, Günter, 'Din Sosyolojisi', Yasin Aktay ve Emin Köktaş (Editörler), **Din Sosyolojisi**, Vadi, İstanbul, 1998.
- Khan, Muhammad, **The Muslim 100: The Lives, Thoughts and Achievements of the Most Influential Muslims in History**, Leicestershire: Kube Publishing, 2010.
- Kindi, "Kitab fi'l Felsefeti'l Ula", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005.

- Koenigsberger, H. G., "Science and Religion in Early Modern Europe", Seymour Drescher, David Sabeen, Allan Sharlin (Editor), **Political Symbolism in Modern Europe**, Transaction, New Brunswick, 1982.
- Krishnamurthy, Kalayya, **Pioneers in Scientific Discoveries**, Mittal, New Delhi, 2002.
- Kuran Araştırmaları Grubu, **Kuran: Hiç Tükenmeyen Mucize**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Lennox, John, **God's Undertaker: Has Science Buried God?** Lion Hudson, 2009.
- Lennox, John, **Gunning for God: Why the New Atheists are Missing the Target**, Lion Hudson: Oxford, 2011.
- Leslie, John, **Universes**, Routledge, New York, 1989.
- Leslie, John, "Design and the Anthropic Principle", **Biology and Philosophy** Vol. 7, No. 3, 1992.
- Lyons, Jonathan, **The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury, New York, 2009.
- MacLachlan, James, **Galileo Galilei: First Physicist**, Oxford University Press, New York, 1996.
- Magill, Frank Northen, Alison Aves (editör), **Dictionary of World Biography: The Middle Ages: Vol: II**, Routledge, New York, 1998.
- Margenau, Henry, Roy Abraham Varghese, **Cosmos, Bios, Theos: Scientists Reflect on Science, God, and the Origins of the Universe, Life, and Homo Sapiens**, Open Court Publishing Company 1991.
- McGrath, Alister E., **Science and Religion**, Wiley-Blackwell, 2009.
- Medawar, Peter, **The Limits of Science**, Oxford University Press 1988.
- Meyer, Stephen C., "Evidence for Design in Physics and Biology: From The Origin of the Universe to the Origin of Life", Michael J. Behe, **Science and Evidence for Design in the Universe**, Ignatius Press, 2003.
- Morgan, Michael H., **Lost History: The Enduring Legacy of Muslim Scientists, Thinkers, and Artists**, National Geographic 2008.

- Morris, Henry M., **Men of Science Men of God: Great Scientists Who Believed the Bible**, Masterbooks, Green Forest, 2012.
- Needham, Joseph, **The Grand Titration: Science and Society in East and West**, Routledge, 2005.
- Newton, Isaac, “Gerçek Dinin Kısa Bir Planı”, Aktaran: Enis Doko, **Dâhi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Nevfel, Abdurrezzak, **Kuran’da Ölçü ve Ahenk**, çev: Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988.
- Nurbaki, Haluk, **Kuran-ı Kerim’den Ayetler ve İlmi Gerçekler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Overman, Dean L., **A Case Against Accident and Self-Organization**, Rowman&Littlefield Publishers, Maryland, 2001.
- Overman, Dean L., **A Case for the Existence of God**, Rowman Littlefield, Lanham, 2010.
- Parsons, Keith M., ‘Perspectives on Natural Theology from Analytic Philosophy’, **The Oxford Handbook of Natural Theology**, (editör: Russell Re Manning), Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Paulson, Steve, “Beauty Is Physics’ Secret Weapon”, Kaynak: <http://nautil.us/issue/32/space/beauty-is-physics-secret-weapon>.
- Porterfield, Jason, **The Islamic Golden Age and the Caliphates**, Rosen, New York, 2017.
- Principle, Lawrence M., ‘That Catholics did not Contribute to the Scientific Revolution’, editör: Ronald L. Numbers, **Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion**, Harvard University, Cambridge Press, 2009.
- Rehman, Scheherazade S., Hossein Askari, ‘How Islamic are Islamic Countries?’, **Global Economy Journal**, sayı: 10, 2010.
- Rehman, Scheherazade S., Hossein Askari, ‘An Economic Islamicity Index’, **Global Economy Journal**, sayı: 10, 2010.
- Rifkin, Jeremy, **Algeny, A New Word-A New World**, The Viking Press, New York, 1983.
- Ross, Hugh, **The Fingerprint of God**, Whitaker House, New Kensington, 1989.

- Ross, Hugh, **The Creator and the Cosmos**, Navpress, Colorado, 1993.
- Saliba, George, **Islamic Science and the Making of the European Renaissance**, The MIT Press 2011.
- Sardar, Ziauddin, 'Can Science come back to Islam?', **New Scientist**, 23 Ekim 1980, s. 212-213.
- Schroeder, Gerald L., **The Hidden Face of God: Science Reveals The Ultimate Truth**, Touchstone, New York, 2001.
- Schrödinger, Erwin **Nature and the Greeks and Science and Humanism**, Cambridge University Press, 2008.
- Sezgin, Fuat, **İslam'da Bilim ve Teknik**, çev: Abdurrahman Aliy, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, cilt: I.
- Sezgin, Fuat, **İslam Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2009.
- Sezgin, Fuat, **Tanınmayan Büyük Çağ**, Timaş, İstanbul, 2010.
- Stannard, Russell, **God For The 21st Century**, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000.
- Steinfels, Peter, 'Books on Atheism Are Raising Hackles in Unlikely Places', **New York Times**, 3 Mart 2007, <https://www.nytimes.com/2007/03/03/books/03beliefs.html>
- Strobel, Lee, **The Case For A Creator**, Zondervan, Michigan 2004.
- Taslaman, Caner, Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Taslaman, Caner, **Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Taslaman, Caner, **Ahlak, Felsefe ve Allah**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Templeton, John Marks, **Evidence of Purpose, Scientists Discover The Creator**, The Continuum Publishing Company, New York, 1996.
- Tümer, Günay, "Budizm", DİA, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt: 6, s. 352-360.
- Ward, Keith, **God, Chance and Necessity**, Oneworld Publications, Oxford, 1996.

- Weinberg, Steven, **Dreams of a Final Theory: The Scientist's Search for the Ultimate Laws of Nature**, Vintage Books, New York, 1994.
- Whitehead, Alfred North, **Science and the Modern World**, Free Press, 1997.
- Whitfield, Peter, **Landmarks in Western Science**, Routledge, New York, 1999.
- Whitfield, Peter, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları**, çev: Serdar Uslu, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.
- Wigner, E. P., "The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences", **Symmetries and Reflections**, MIT Press, Cambridge MA, 1964.
- Wilczek, Frank, **A Beautiful Question: Finding Nature's Deep Design**, Penguin Books, 2016.
- Wolff, Reyhan Ayşen, Kübra Özdemir, "Bilim Dünyasında Kadının Yeri ve Öneminin Değerlendirilmesi", Editörler: Reyhan Ayşen Wolff v.dğr., **Kadın Çalışmalarında Güncel Konular**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018.
- Veken, J. van der, 'God's World and Man Becoming: How Can Science Possibly Help Us Transcend Dogmatism?', Jan Fennema ve Paul Iain (Derleyenler), **Science and Religion: One World: Changing Perspectives on Reality**, Kluwer, Dordrecht, 1990.
- Yıldırım, Cemal, **EvrİM Kuramı ve Bağnazlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- Younos, Farid, **Democratic Imperialism: Democratization vs. Islamization**, Authorhouse, Bloomington, 2008.
- Yüksel, Ahmet Turan, **İslam'da Bilim Tarihi**, Kitap Dünyası, 2012.